

IA-3106

Arv. 1222.
1946 a
Raamatukogu.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
TOIMETUSED № 15

18. 10. 18.

18. 10. 18.

TOIMETUS 28 12
EESTI KIRJANDUSE SEISUS

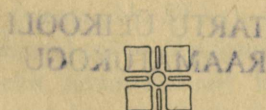
A-3731

Eesti keeleõpetus

II jagu

Lauseõpetus

Kirjutanud H. Põld

Tallinnas, 1922

G. Pihlaka kirjastus

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

i 33 191566

J. & A. Paalman'i trükk, Tallinnas.

Eessõna.

Käesolew lauseõpetus ei ole mitte ainult selle poolest uus, et ta on esimene katse Eesti keele lauseehitust laiemalt ja sügawamalt esitada kui see senini on sündinud, waid ta on ka selle poolest uus, et ta on katsunud loobuda meil sissejuurdunud wananenud lauseõpetuse käsituswiisidest. Selle tõttu saab raamat ehk mõneski keeleõpetajas wõõrastawat tunnet äratama, kuna ta tarwitamine ometi nõuab wilumist uuemate waadetega, ja ümberõppimine ikkagi paljudele sünnitab oma jagu raskusi. Siiski oli tarwis uuemate wiisidega sammu pidada ja uuematele radadele asuda. Kaugele edenenu Saksa ja põhjamaade (Rootsi ning Soome) keelte lauseõpetustes ei käida enam ammuigi seda teed, mis meie Wene koolides oleme käinud. Nimelt on lauseliikmete liigitamises teistsugune põhimõte läbi wiidud, mis lauseõpetuse enam ühendab sõnaõpetusega ja ühtlasi ka lause lahutamise teeb lihtsamaks. Seda teed olen katsunud käia. Kui hästi minul on õnnestanud sel teel Eesti lauseõpetusele kawakindlat süsteemi luua, jääb asjatundjate otsustada. Ka pidasin ma tarwiliseks tähelepanu juhtida üksikute sõnatõugude ja sõnawormide käsitamise peale lauses. Sellega teeb tegemist lauseõpetuse teine osa, mis esitab sõnawormide tarwitamist lauses (waata lhk. 84 j. j), ja seda osa ei tohiks ka emakeele õpetamisel mitte üleliigseks arwata.

Nimestiku ehk nomenklatuuri kohta olen katsunud Ladina keele nimetustele mõtteliselt läheneda. Meie keeleõpetuse alal praegu weel walitsewa wormide nimetuste mitmekesiduse tõttu ei ole kerge keeleõpetajaid ses suhtes rahuldada.

Minu Eesti keeleõpetuse I jao tarwitajail on teada, missuguses wahekorras seisab wäiksem wäljaanne koolidele suuremaga, mis enam keeleõpetajaile ning iseõppijaile on määratud. Juhin ainult tähelepanu selle peale, et ka II jaole wastaw wäljaanne koolidele trükist on ilmunud.

Kosel, näärikuul 1922.

H. Põld.

Sisukord.

A. Lause ehitus	lhk.
I. Lause ja tema osad 1—8 §§	1
II. Lause sisulised omadused 9—14 §§	3
III. Lause pealiikmed ja nende wahekord 15—36 §§	5
A. Alussõna 15—17 §§	5
B. Utlussõna 18—21 §§	6
D. Aluse ja ütluse wahekord 22—36 §§	7
1. Alussõna laad ja selle muutused 22—29 §§	7
2. Ütlussõna ühildumisest alussõnaga 30, 31 §§	11
3. Ütlusetäitest 32—36 §§	12
IV. Lause täiendused 37—102 §§	15
A. Tegusõna täiendused 37—68 §§	16
1. Sihitus (objekt) 41—63 §§	17
a. Nimesõnaline sihitus 42—58 §§	17
a. Pärissihitus 44—55 §§	19
b. Kõrwalasihitus 56—58 §§	27
b. Tegusõnaline sihitus 59—63 §§	29
2. Määrused (adwerbiaalid) 64—67 §§	31
3. Mitmesugused tegusõna täien- dused	36
B. Asisõna täiendused 69—88 §§	37
1. Iseseisew lisandus 71—79 §§	38
2. Kändelised lisandused 80—83 §§	41
3. Omadussõnalised lisandused 84—86 §§	45
4. Abisõnalised lisandused 87, 88 §§	46

D. Omadussõna täiendused	
89—97 §§	47
E. Abisõnade täiendused	
98—100 §§	49
F. Mitmeliikmelised täiendused	
101, 102 §§	50
V. Lause laiendused 103—107 §§	51
VI. Lauserühmad 108—135 §§	55
I. Lauserind 114—117 §§	56
a. Rinnastatud lausete ühenduswiis 114 §	56
b. Rinnastatud lausete liigid 115—117 §§	57
II. Lauseliit 118—135 §§	60
a. Kõrwallused peal. osadena 119—127 §§	60
b. Kõrwallusete liigitus sisu järele 128, 129 §§	64
d. Kõrwallusete alistuswiis 130—132 §§	67
e. Kõrwallusete ühtekuulduwuse tunnused 133—135 §§	68
VII. Lausete ütluswiis 136—142 §§	69
VIII. Lauselühendused 143—149 §§	74
IX. Sõnade järjekord lauses 150—156 §§	80
B. Sõnawormidest lauses	84
X. Nimisõnade tarwitamisest 157—191 §§	84
A. Nimisõnade tõugude tarwita- miswiis 157—162 §§	84
B. Ainsuse ja mitmuse tarwita- mine 163—165 §§	88
D. Käänete tarwitamine 167	90
1. Tüwikäänded 168—175 §§	19
2. Olukäänded 176, 177 §§	94
3. Kohakäänded 179—189 §§	95
a. Sisemise koha käänetest 180—183 §§	96
b. Välisimise koha käänetest 184—187 §§	99
b. Rajaw kääne 188 §	101

e. Üieüldised tähendused kohakäänete kohta	
189 §	102
4. Kaasütlew 190 §	103
5. Ilmaütlew 191 §	104
XI. Tegusõnade tarwitamisest lauses 192—215 §§ .	104
A. Tegusõna pöördmuuted	
193—205 §§	105
B. Tegusõna keskmuated 206—215 §§	109
1. Teosõnad 207—211 §§	110
2. Kesksõnad 212, 213 §§	115
3. Teonimisõnad 214, 215 §§	117
XII. Abisõnade tarwitamisest lauses 216—223 §§ .	118
A. Määrsõnad 218 §	118
B. Abisõnalised liited 217 §	119
C. Taga- ja eessõnad 218—219 §§	119
E. Sidesõnad 220—222 §§	130
F. Hüüdsõnad 223 §	132
D. Lausete wahemärgid kirjas	
224—228 §§	134
Asiregister	137
Ladinakeelsed nimetused	141

Lauseõpetus.

A. Lause Ehitus.

I. Lause ja tema osad.

1 §. Lauseõpetus ehk süntaks on see osa keeleõpetusest, mis käsitab lausete ja tema osade sündimist sõnadest.

2 §. Lause on inimese mõtte ilmutus sõnade waral.

Mõtte aluseks on ettekujutused, mis inimese hinges tõusewad wälise ilma waatlemisel. Sõnad ei ole muud kui üksikute ettekujutuste häälelised wäljendused.

3 §. Igal täielikul lausel on kaks osa: alusosa ehk **alus** (s u b j e k t), mis näitab, millest lauses kõneldakse ja ütlusosa ehk **ütlus** (p r ä d i k a a t), mis näitab, mida alusest öeldakse. Näit.: *Päikene* (alus) | *paistab* (ütlus).
Lumi | *sulab*. *Lind* | *laulab*.

Täh. Lauseosadest on ütlus tähtsam kui alus. Wiimane võib lauses warjule jääda ehk ütluses eneses peituda, ütlus peab alati wäljendatud olema, näit. *Tullakse*. *Räägitakse palju tihja juttu*. *Minge! Tehkem tööd!* Raskemate lausete lahutamist on selle pärast kohasem ütlusosast alata.

4 §. Kummakski lauseosaks võib olla üksik sõna, nagu lauses *Päikene* | *paistab*, ehk terve sõnade rühm (alusrühm ja ütlusrühm), nagu lauseis: *Magaja koer* | *ei taba warast*.

Hea sõna | wõidab wõõra wäe. Minu wend Hans | loeb õppetükki.

Täh. Alusrühma ning ütlusrühma ehk alust ning ütlust kui lauseosad (2 §) nimetatakse mõnes lauseõpetuses loogiliseks aluseks ning ütluseks. Sel korral kannawad üksi alussõna ning ütlussõna (w. 5 §) aluse ja ütluse nimesid.

5 §. On aluseks ehk ütluseks sõnade rühm, siis on rühmas ikka üks sõna aluse- ehk ütlusekandja. Näiteks on lauses *Magaja koer ei taba warast* alusekandjaks sõna *koer* ja ütlusekandjaks sõna *ei taba*.

Aluse- ja ütlusekandjat sõna nimetame **alus-** sõnaks ja **ütlussõnaks**. Näit. on lauses *Kerged hommikused pilwed | lendasid üle mere ja maa* (E. P.) alussõna — *pilwed*, ütlussõna — *lendasid*.

6 §. Alussõna ja ütlussõna (ühesoma täitega, waata 19 §) on lause **pealiikmed**. Kõiki teisi sõnu lauses, mis üksikult kuuluvad alus- ehk ütlusosasse, nimetatakse lause **kõrwalliik-** meteks.

Lauset, mis koos seisab ainult pealiikmeist, kutsutakse **paljaks** (ehk arenemata) lauseks; lauset, milles peale pealiikmete on weel olemas kõrwalliikmed, kutsutakse **täiendatud** (ehk arenenud) lauseks.

7 §. Mõtte väljendamiseks ei lähe alati terwet lauset tarwis; wahel saab küllalt ühest osast ehk koguni ühe osa kõrwalliikmeist. Näit. *Missugune haruldane õnn! Edasi! Kuhu nüüd? Ja seda tarkust, ja seda mõistust ja seda jõudu!* (Kdl.) *Teele, teele, kurekesed, üle metsa, maa, üle suurte linnade, üle mere ka!* (Kuhlbars).

Niisuguseid lauseid nimetame **lausekatkenditeks** ehk **katkendilisteks** lauseteks (waata ka väljajäte).

Mõttetegewuses esinewad ettekujutused kas üksikutena (*hobune, maja*) ehk rühmades (*minu kõrb hobune*). Rühmad oma soodu wõiwad jällegi esineda üksikult (*isa maja*) ehk kahe kaupa (*isa maja on armas koht*). Esinewad ettekujutused ehk ettekujusrühmad kõnes üksikutena, tekib lausekatkend, esinewad nad, kahe kaupa, — lause. Lausekatkend ilmub kõige enam esile seal, kus mõtte. edasiandmisega kiire ehk kus kõneleja meeleolu ühe osa lause väljendamist mõtte arusaamiseks tarbetumaks teeb ehk seda takistab.

8 §. Lause (ehk lausekatkendi) harutamist lause osadesse ja liikmetesse kutsutakse lause lahutamiseks ehk analüüsimiseks (ka lihtsalt harutamiseks).

II. Lause sisulised omadused.

9 §. Oma sisu poolest jagunewad laused nelja liiki: 1. wäitlauseisse, 2. hüüdlauseisse, 3. soowlauseisse ning 4. küsklauseisse.

Lause sisuline seloom ilmutab seega ka meeleolu, milles kõneleja teatawat ettekujutust ehk mõtet väljendab.

10 §. Wäitlause jutustab rahulikul wiisil midagi, mis tähele pannakse ehk tähele on pandud ehk wäitab mõnda tõeolu. Näit. *Kõik inimesed on surelikud. Kaks korda kaks on neli. Sulane tuleb põllult koju. Linnas pühitseti eila suur püha. Noor nahk wenib, wana rebeneb (w. s.). Koidula kirjan-duselisel tegewusel on Eesti waimuelu kohta suur tähtsus (Suits).*

11 §. Hüüdlause on ainult wäitlause teisend; ta too oma kujuga ilmsile ka seda meeleolu, mis lause sisu tekital kõneleja enese hinges, olgu see rõõm, walu, pahandus, imestus, kahewahelolek ehk muud. Näit. *Ilus oled isamaa (Weske)! Wõtku tont kõik tarkust (Kdl.)! Lilleke, lilleke, kiire on kaduma kewade!*

Sagedasti on hüüdlausel väliselt küsklause kuju, näit. *Mis ta ometi peaks jooksuma? Mis ma waenekene nüüd peale hakkan? Mis ma teen nende naistega (Kdl.)? Wõi päri-kohta osta otsis (Kdl.)?*

12 §. Soowlause awaldab mingisugust nõudmist, mis oma waljuse poolest wõib esineda palwena, soowina, meelitusena, wõrgutusena, sajatusena ehk käsuna. Wiimase astme soowlauset kutsutakse ka käsklauseks.

Soowlauses esineb tegusõna (werb) ikka käskiwas, soowiwas ehk tingiwas ütluswiisis. Näit. *Anname talle tüki leiba (L. r.)! Tule siia! Antagu aega! Wasarad meil wu-hisegu, ääsi tuli tuhisegu (S.)! Oleksin laululind, kannaksid tiivad mind! Wõtku pergel selle põlwe (r. l.) Ära sa mulle nimeta seda nime (Kdl)!*

13 §. Küsklause nõuab tõendust ehk teadet millegi asja kohta. Näit. *Kas ta magab? Kes koputab?*

Küsklused on siis kahte laadi:

1) otsustawad, mis algawad küskõnaga *kas*, ehk millede sõnajärjestus annab lausele küsiwa iseloomu (*Kas ta magab? = Magab ta?*) ja mis ootawad wastust *ei wõi ja*. Näit. *Kas teil ka koolitunda on (L. r.)*

2) teadustawad, mis algawad küsiwate asesõnadega ehk küsiwate määrsõnadega (*kes, mis, miks, kuidas, kus, millal, kui kaua j. t.* Näit. *Kes see kõnnib kõrta mööda (r. l.)? Kelle peale sa tahad kaewata? Kuidas kuts karja läheb (r. l.)?*

Peale selle wõiwad küsklused olla kahepoolsed, s. o. niisugused, mis otsust ootawad ette ära määratud wõimalikkuste kohta. Näit. *Kas elab ta Tartus wõi Tallinnas? Kus elab rohkem inimesi, kas linnas wõi maal?*

Wiimati on weel küsimusi olemas, millele wastust ei oodata, sest et wastus on iseenesest mõistetaw ja lausel on ainult küsimise worm. Niisuguseid lauseid kutsutakse kaunistawateks ehk retooriliseks küsimusiks ja nende eesmärk on kuulajate tähelepanekut wirgutada asjaolu jaoks. Näit. *Kui wäike on Pühajärve (Enno)? Kes ei ole linnumune wõi kalamarju näinud (Koppel)? Palju minule wanale inimesele waja on (l. r.)? Mis mul on sinuga tegemist? Nõndaks sa ülemale preestrile wastad? Mis aitas, et eestlased wilja kottides kawalusega Wiljandi lossi katsusid tungida ja seal öösel kõik sakslased maha tappa? (Kitsb.)*

Niisuguste küsklausetega sarnased on ka küsimised, mis õieti sisaldavad käsku, nagu: *Kas te olete wait! Eks sa tule tuppa! Eks sa tee, nii kui ütlesid?*

14 §. Lause sisuline iseloom awaldab oma mõju ka lauseehitusesse. See mõju tuleb nähtawale lause rõhus ja weel enam sõnade järjestuses (waata X peatükki). Niisamuti mõõdub lauseehitusse ka lause jaataw ehk eitaw laad. Wiimasest seisukohast waadates tehakse wahet jaatawate ning eitawate lausete wahel.

Täh. Lause iseloomu peale tähelepanemist juhiwad wäliselt wahemärgid (w. XI ptk).

III. Lause pealiikmed ja nende wahekord.

A. Alussõna.

15 §. Eesti keeles on alus kahesugune: **täisalus** (totaalsubjekt) ning **osaalus** (partiaalsubjekt).

Täisalust tarwitatakse, kui kõne on terwest asjast ehk asja piiratud osast; osaalust — kui on kõne asja piiramata osast ehk määramata arwust. Wördle lauseid: *Wesi on ämbris* (kõik kõne all olew wesi) ja *Wett on ämbris*. *Lapsed jooksewad õues* (teatud lapsed) ja *Lapsi jookseb õues* (määramata, kui palju ehk missugused lapsed).

16 §. Alusekandjaks ehk alussõnaks on harilikult **asisõna** ehk tema asemel seisew **asesõna**. Näit. *Wesi woolab*. *Hobune jookseb*. *Jsa loeb*. *Tema istub laua ääres*.

Alussõnaks wõib aga ka olla iga sõna, mis asisõnana esineb ehk asisõna aset täidab. Näit. *Haige on kurb*. *Elada on raske*. *Siiski on kahesilbiline sõna*. *Ega „palju“ paha tee ega „küllalt“ käsi riku* (w. s.).

17 §. Täisalus esineb alussõna nimetavas käanes ja wastab küsimustele kes? mis?; osaaluses esineb see osastawas käanes ja wastab küsimistele keda? mida? Näit. *Leib on laual. Leiba on laual. Inimesed ootavad ukse taga. Inimesi ootab ukse taga.*

B. Ütlussõna.

18 §. Ütlussõnaks on ikka tegusõna, ja nimelt selle pöördwormid (verbum finitum). Esineb tegusõna ühendatud wormis, siis on ütlussõna kahelüliline. Näit. *Isa loeb. Isa on lugenud. Isa saab lugema.*

1 täh. Ütlussõna võib kolme lülilinegi olla, kui niisuguseid ühendatud worme tarwitatakse nagu *saab lugenud olema.*

2 täh. Kaudses kõnes esinewad ütlusekandjatena ka käändwormid (verbum infinitum) ehk nõnda nimetatud kanduw ütluswiis (waata 138 §). Näit. *Õeldi isa haige olewat. Õeldi isa haige olnud olewat. olnudwat*

19 §. Sagedasti ei seisa ütluse mõte mitte ütlusekandjas tegusõnas, waid ta peitub sellega ühendatud nimisõnas; näit. seisab lauses *Ta on haige* ütluse mõte sõnas *haige.*

Niisugust ütluse nimisõnalist osa, mis ütluse mõtet kannab, kutsume **ütlusetäiteks** (prädikaatiwum). Et ta ütluse tähtsam osa on, tuleb teda lause pealiikmete hulka lugeda.

Täh. Ütlusetäidet nimetatakse mitmes grammatikas oise ütluseks (nimetawaline ütlus) ja ütlusekandjat aegsõna köiteks (koopulaks). See lahutuswiis on aga wananemas.

20 §. Ütlusetäiteks on enamasti **sisõna** (ka **asesõna**) ehk **omadussõna**;

nende aset wõib täita ka mõni teine nimisõnaline worm (nagu tegusõna kesk-ütluswiis). Näit. *Mina olen laps. Korwiküla oli metsaküla (Jns). Tema on waene. Armas on seda kuulda. See maja on minu. See koht on minu isa oma. Seda ei ole uskuda.*

Täh. Omadussõna aset täidab wahel mäarsõna ehk nimisõna kääne. Näit. *Uks on lahti, — on kinni, on lukus. Sina oled alasti. Tee on umbes. Asi on nõnda.*

21 §. Ütlussõnana esineb ütlusetäite juures suuremalt jaolt abitegusõna olema, wahest aga ka mõni teine tema aset täitew tegusõna. Näit. *Ta oli haige. Meie oleme siin wõõrad. Iga algus on ränk (w. s.). Aeg näib igaw. Töö saab hea.*

1. täh. Tegusõnad, mis *olema* aset wõiwad täita, on üksikud. Nende asemele saab wäikese mõtte muutusega seada *olema* wormid, ehk nad tõidawad otse sellesama abitegusõna puuduwa tulewiku aset (-saab olema). Niisugused tegusõnad on: *saama, nägima, kuuluma, tunduma, tulema, minema, jääma* j. m. t. Näit. *Maja näib kaunis. Hääl kuulub armas. Ilm tundub soe. Töö saab ilus. See tuleb teha. Taewas läheb selgeks. Meri jäi waikseks.*

2. täh. Wäga sagedasti, iseäranis rahwalikkudes kõnekäänudes jääb ütlussõna ära ja on ütluseks ainult ütlusetäide. Näit. *Andja hea mees, tagasiandja paha mees (w. s.). Ema edewus, tütre takistus (w. s.). Mida armsam laps, seda kibedam wits (w. s.).* Waata ka wäljajäte (ellipsis . . .)

Aluse ja ütluse wahekord.

I. Alussõna laad ja selle muutused.

22 §. Täisaluse ja osaaluse esinemine oleneb kõige enam lause mõttest (15 §), kumbagi kohta awaldab

aga oma mõju ka ütlussõna. Aluse laadi kohta võime veel järgmisi reeglid üles seada:

23 §. Alus esineb ikka täisalusena:]

a. [kui ütlussõna on [sihiline tegusõna (transitiivne verb); näit. *Sepp taob raua. Mehed rainwad puid. Kütid lasewad linnud maha.*

Täh. Alus võib sihilise tegusõna juures olla osaline ainult kaudselt, see tähendab teiste sõnade waral. Näit. *Palju mehi rainub puid. Hulk härgi kiinnab põldu.* Neis lausetes on alussõnad *palju, hulk* täisaluselised; osalise [laadi annawad neile mõttelised lisandused *mehi, puid.*

b. kui ainsuselise aluse ütlusetäiteks on saaw (-ks) kääne (35 §). Näit. *Aeg läks igawaks. Meri jäi vaikseks.* (wõrdle mitmust *Jnimesi jäi haigeks*).

d. kui alus käsitab asjade ja olewuste alalist omadust ehk omandust. Näit. *Mul on terwed käed ja jalad.* [Sügisel on puudel kollased lehed (wõrdle *Suwel on puudel kollaseid lehti*). *Selgel ööl on tähed taewas. Ses kaewus on külma wesi* (wõrdle *s. k. on külma wett*).

24 §. Alus võib olla osaalus ainult siis, kui ütluseks on sihitu tegusõna, mis tähendab mingisugust olu ehk liikumist. Näit. *Jnimesi läheb linna. Lapsi jookseb tänawas. Ajalehti tuleb iga päew.*

25 §. Alus on enamasti o s a a l u s järgmistel kordadel:

a. kui ütlusetäide on osastawaline, näit. *Põllumehi on perepidajaid. Eestlasi on kunstnikka. Seda on aga keret!*

b. kui eitawa lause ehk küsklause ütlussõnaks on abiaegsõna *olema* tähenduses *olemas* *olema* ehk selletaolised sihitumad tegusõnad (nagu *leiduma, kuuluma, tunduma*). Näit. *Siin külas ei ole kingseppa. Ei ole aega. Karja kelli ei kuulu kustki. Kas on siin külas kingseppa? Kas on aega? Kas tunnub siin wingu.*

Wõrdle: *Mis kuulub? Ei midagi. Kas kuulu midagi?*

d. kui alussõnaks on -mine liiteline teonimisõna ja ütlussõnaks abitegusõna olema. Näit. *Mul on sinuga rääkimist. Mis sul on minuga tegemist?*

Täh. Kui -mine liiteline alussõna on täienduste läbi piiratud, esineb ta enamasti täisalusena: näit. *Mul oli sellega tegemine. Selle kohta oli rääkimine, kas minna või mitte. Oli siia tulemine* (wõrdle mõttelist wahet; *Mul oli siia tulemist*).

e. Osaalusena esinevad ka rahwalised kaksikainsused, nagu *Jürit-Jaani hakkas* (ehk parem *hakkasid*) *heina näitma. Siis on öödpäewa ühepikkused.*

26 §. Osaalus muutub sagedasti täisaluseks, niipea kui ütlust lähemate määrustega täiendatakse. Wõrdle lauseid: *Peenikest lund sajab ja Peenikene lumi sajab kergelt. Wälku löi ja Wälk löi maja katusesse.*

27 §. Sagedasti näib nagu ei oleks mõnes sihituma tegusõnaga lauses selles wahet, kas temas tarwitatakse täis- või osaalust. Wõrdle näit. *Peremees ei ole kodus ja Peremeest ei ole kodus. Kas tuli keegi? ja Kas tuli kedagi?* Siin tuleb aga wahet teha, ja nimelt:

a. Täisalus tuleb tarwitada, kui on jutt teatawatest olewustest ehk asjadest, osaalust — üleüldiselt. Näit. *Kas tuli keegi?* tähendab: Keegi neist, keda oodati; *Kas tuli kedagi?* = üleüldse keegi. *Miski ei ole laual* = ei midagi sellest, mis pidi pandama; *Midagi ei ole laual* = üleüldiselt ei midagi. *Peremees ei ole kodu* = ta on teisel, ja on teada, kus ta on; *Peremeest ei ole kodu*. — kodu on ilma peremeheta ehk ei teata, kus ta on. *Temast saab kunstnik* = kindlasti seks saamas; *Temast saab kunstnikku* = võib saada, kui ta tahab. Nifsamuti: *Sest puust saab labidas ja Sest puust saab labidat.*

b. Osaalus on üleüldiselt tarwitataw ei tawa olukorra puhul; näit. *Ei ole kappja, ei ole sõrga, ei ole karwakandjat majas* (w. s.).

d. Ka lause rõhk määrab sagedasti aluse laadi ära. On rõhk alussõnal, on see osaalus; on rõhk mõnel teisel sõnal, on alus (täisalus). Näit. *Ahjust tuli wingu. Ahjust tuli wing* (rõhk harwendatud sõnal). *Katlas keeb erneid. Erned keewad katlas.*

e. Täisalusena esineb alus ka siis, kui teda saab oma täiendustega ühtlasi ütlusetäitena korrata. Wõrdle *Nüüd on aeg koju minna* (= nüüdne aeg on aeg koju minna) ja *Nüüd on aega koju minna. Eila oli kohtupäew* (= eilne päew oli kohtupäew). = *Sel nädalal ei olnud kohtupäewa.*

Wõrdle: *Eila ei olnud kohtupäew* = ei olnud määratudki ja *Eila ei olnud kohtupäewa* = pidi olema, aga jäi ära.

28 §. Alussõna jääb sagedasti ära, kui ta on asisõnaline ja ütlussõnana esinewad tegusõna isikulised wormid (pöörded), mis mõtteliselt ka aluse sisaldawad. Alati sünnib seda käskiwa ütluswiisi 1. ja 2. pöörde juures. Näit. *Mine! Jookskem! Tegin mitu päewa tublisti tööd. Kui tuled, tule ruttu! Otsi kust tahad, ei leia.*

29 §. On ka olemas täitsa alusetumaid lauseid, mida ei saa lausekatkenditeks nimetada. Neis lauseis ei saa alust ka mõtteski juure lisada. Lauseid on järgmist laadi ütlustega:

a. Ütlus käib looduseliste nähtuste kohta. Näit. *Tänatuiskab. Eila sadas kogu päewa. Näkku löi willi (sihitus). Südant pööratab.*

b. Ütlus käib määramata isikute kohta (aluseks võib olla kes tahes). Ta võib esineda 3 wormis:

1. ainsuse 3. pöördes, näit. *Teda võib uskuda. Seda tohib teha. Seda tunneb kohe, kui katsud. Võtaks, kui oleks saada. Ei pääse siit läbi, peab ümber sõitma.*

2. ains. 2. pöördes: näit. *Teed küll, aga ei saa midagi; näed küll waewa, aga midagi ei aita.*

3. mitmuse 3. pöördes; näit. *Räägiwad* (= räägitakse), *et peab hea olema. Ütlewad, et waenlane Tallinna all käinud.*

d. Ütlus käib 1. ehk 2. isiku kohta, aga esineb 3. pöördes (isikus). See nähtus ilmub kõige enam küsk- ja käsklausetes, kus nõu peetakse, midagi teha. Näit. *Kas paneb hohused rakkesse* (= Kas mina panen)? *Kas saadab inimesed minema? Öhtuks teeb selle töö walmis* (= teed sina ehk teeme meie).

e. Ütlus on tehtawiku kindel ütluswiis. Näit. *Ustakse; tullakse; tehakse tööd; nähakse waewa; ei usta; ei tulda; ei tehta tööd. Korraga kuulatakse krabinat* (L. r.)

Täh. Tehtawikuga ühendatud nimisõna nimetawat muudet ei saa aluseks pidada; ta on sihitus ja seega sihitaw kääne (waata 46 § 6). 2) Näit. ei ole lauses *Lammas tapetakse sõna lammas* mitte alussõna, waid sihitus. • Seda näitawad selgesti 1. ja 2. isiku asesõnad, millede sihitaw ei ilmu nimetawa ega ka omastawa wormis (w. 46 § 6. 2 täh.) Wõrdle *Mind tapetakse* ja *Lammas tapetakse*. Muidugi on kesksõnaliste tehtawiku wormide juures seisew nimetawa worm alus ja seega ka nimetaw kääne. Näit. *Lammas on tapetud*. (Siin seisew osastaw oleks aga jällegi sihitus: *lammast on tapetud*). Tegija isik ilmub siin omastawas, näit. *See on minu tehtud*, *See on minu tehtaw*. (Niisugust tegija-omastawat ei saa sihituse juure mitte seada: *lammast on tapetud* küll aga — aluse juure: *lammas on minu tapetud*).

2. Ütlussõna ühildumisest alussõnaga.

30 §. Ühildumiseks (kongruents) nimetame kahe ehk mitme sõna üheskäämist oma muutewormi poolest, nagu asi-ja omadussõna käänete ja arwu ühildus: *suur-te-le mees-te-le*.

31 §. Ütluse ühilduse kohta alusega tuleb tähendada;

a. On alussõna nimetawas kääned, esineb ütlussõna samas arwus ning isikus. Näit. *Mina loen*. *Sina laulad*. *Lind laulab*. *Linnud laulawad*. *Nemad olid tulnud*.

b. On alussõna osastawas, esineb ütlussõna ikka ainsuse 3. isikus. Näit. *Wihma sajab taewast*. *Inimesi läheb kirikusse*. *Wagu lambaid mahub palju ühtelauta* (w. s.).

Täh. Paarisosastawa juures ilmub ütlus mitmuses; näit. *Siis on öödpäewa ühepikkused*. *Matsi Tõnist jõid weel õlle ära* w. ka 25 § e.

d. On alussõnaks arwsõna ehk arwsõna aset täitew sõna ühes nimisõna osastawaga, esineb ütlus ikka ainsuses. Näit. *Kolm meest tuleb mööda teed*. *Tuhat sõjameest läheb sõtta*. *Mitu maja põles maha*.

Täh. Lauses *Kolm meest tuleb* on aluse mõte osastawas meest, ja *kolm* on selle loogiline lisandus. Muidugi peab grammatiliselt selle ühenduse peale nõnda waatama, et *kolm* on alussõna ja *meest* lisandus (nagu *hulk mehi tuleb*, kus *hulk* on alussõna).

e. On arwsõna üksik alussõnaks, esineb ütlus mitmuses, näit. *Neli näitawad tuld*, *kaks teewad aset*, *üks heidab*

peale (r. m.) Täiendub aga järgnewas lauses alusena seisew arwsõna eelmise lause osastawaga, ilmub alus harilikult ainsuses; näit. *Meid oli wiis last, kaks suri* (ka *surid*) *noorelt ära, kolm elab* (ka *elawad*) *praegu.*

Ka osastawaga ühes seistes ilmub arwsõnade järele ütlus wahel mitmuses; näit. *Neli neitsit lähewad üle nurme nuttes* (r. m.) *Neli poega surid ühe aasta sees* (Joh. Liiw).

Täh. Ka kõrwallausestes, mis kanduwad arwsõnalistesse alustesse, on ütlus mitmuses. Näit. *Need wiis poissi, kes wainul mängiwad, on minu pojad.* Juhtub niisugune kõrwallause aluse ja ütluse wahel, muutub ka pealause ainsuseline ütlus harilikult mitmuseliseks. Wõrdle *Kolm lindu istub toa katusel ja kolm lindu, kes eila süa lendasid istuwad nüüd toa katusel.*

f. On lauses mitu alust (w. lauselisandused 104 §§ jj.), seisab ütlussõna mitmuses; Näit. *Isa ja ema käisid linnas.*

Täh. On mitmest alusest igauks ise isikut, siis wõidab 1: ne 2: se ning 3: nda ja 2: ne — 3: nda. Näit. *Mina ja sina käisime linnas. Mina ja Mart olime metsas. Sina ja wend jalutasite jõe ääres.*

g. Ütlus ühildub alusega wahest ka mõtte põhjal ja siis esineb ainsuselise alussõna kõrwal, mis hulka tähendab, mitmuseline ütlus. Näit. *Rahwas jooksid asja vaatama, Ja oma rahwast awitad, kes sinu peale loodawad.*

3. Ütlusetäitest.

32 §. Ütlusetäide wõib olla nagu aluski täieline ja osaline. Täistäide esineb nimetawas, osatäide osastawas käanes; mõlemad ühilduwad aluse laadiga, s. o. täisalus nõuab täis- ehk nimetawalist täidet, osalus — osa- ehk osastawalist täidet. Näit. *Talupojad on perepidajad. Talupoegi on perepidajaid.* — *Rätikud on mitmekarwalised. Rätikuid on mitmekarwalisi.*

33 §. Ütlusetäide wõib wahel ka täisalusesse kandudes olla osatäide, kui ta nimelt määrab aluse päritolemist, omandust ehk liiki. Näit. *Need mehed on suurt sugu. Nemaad on üht isa, teist ema. See on tema wendi. Meie oleme ühte nägu. Lehm on puhast tõugu. Leib on hagana wõitu.*

Ka: *Mina olen Kose kihelkonna elanikka.*
Tartu üliõplasi.

1 täh. Ütlusetäide on täieline, kui alus küll mõtte pooldest (loogiliselt) on osaline, aga grammatiliselt on piiratud. Näit. *Suur osa hobuseid on walged.* Esimene raamatuid olid *wenekeelsed.*

2 täh. Tähele tuleb panna mõttelist wahet täis- ning osatäitelise ütluse wahel. Kuna esimene ainult aluse omadust määrab, seab teine omaduse teatavasse liiki. Wõrdle: *Ta on waese rahwa laps* ja *Ta on waese rahwa lapsi* (- laste liigist). *Minu isa oli tugewa jõuga mees* ja — *tugewa jõuga mehi.*

3 täh. Soowitaw oleks ütluse osastawalist konstruktsiooni enam tarwitusele wõtta, iseäranis neil korral, kus harilikult hingelisi omadusi ühendatakse kaasütleva kääne abil. Näit. *Tema on äkilist meelt* (- äkilise meelega). *Sina oled rõõmust iseloomu.* *Naine on kurba iseloomu.*

34 §. Ütlusetäide ühildub alussõnaga a r w u pooldest. Näit. *Laps on sõnakuulelik.* *Lapsed on sõnakuulelikud.*

1 täh. Sellest reeglist lähewad lahku laused, milles asjade ehk olewuste mitmus wõetakse kokku üheks mõisteks. Näit. *Lilled on looduse kenam ehe.* *Head lapsed on wane- mate rõõm.*

Ka sõnad terwe tänuawaldustes ja täis seisawad ütlusetäidetena ikka ainsuses; näit. *Olge terwe.* *Kotid on täis.*

2 täh. Alusetumais lauseis võib ütlusetäide seista ainsuses ehk mitmuses. Näit. *Ollakse rõõmus.* *Ollakse rõõmsad.*

3 täh. Lausetes — nagu *Heeringaid oli tinner*; *Kartulid on wakk*; *Wendi on kolm* — ei ole sõnad tinner, wakk, kolm mitte ütlusetäited, waid mõõdu määrused; abitegusõna olema tähendab siin olemas olema.

35 §. Peale nimetawalise ja osastawalise ütlusetäite (s. o. täistäite ja osatäite) on Eesti keeles weel täited olemas teisteski käänetes. Kõige tähtsam neist on -aks lõpuline ehk saawtäide, mis esineb saawas käänas (faktiwiis).

Saawtäide määrab aluses käsitatud olewuste ning asjade tõelist ehk mõteldawat ajutist olu ehk otstarwet, ehk

nende üleminekut ühest olust teise. Näit. *Minu wend on linnas woorimeheks.* Koer on õue wahiks. Ole mulle abiks. Nägu läks punaseks. Olge terweks. Mulle ta on risuks. Olgu ohuks, kui ei ole rohuks (w. s.) Nüüd on herrad härgadeksi (r. e.).

1 täh. Saawtäide läheb nimetawalisest lahku selle poolest, et ta ikka näitab muutust olewuste ja isikute olus, kuna nimetaw täide ainult kirjeldab käesolewat asja. Wõrdle: *Minu poeg on siin wallas kirjutajaks* (enne ta ei olnud selleks ehk ei olnud selles wallas) ja *Minu poeg on siin wallas kirjutaja.* Ta on linnas woorimeheks (maali oli ta midagi teist) ja ta on linnas woorimees.

2 täh. Saawtäite ütlussõnana esinewad abitegusõnad olema ja teised selle aset täitwad tegusõnad, iseäranis niisugused, mis näitawad üleminekut ühest olust teise, nagu saama, minema, jääma, hakkama, mis ilma täiteta ei anna terwet mõtet (waata ka 21 § 1 täh.). Näit. *Tema sai rikkaks, läks punaseks, jäi waikseks, hakkas õpetajaks. Õigus peab ikka õiguseks jääma* (w. s.) *Konn tahab härja suuruseks saada* (w. s.).

36 §. Teistest ütlusetäidetest on tähelepandawad:

a. Omastaw täide, mis ikka näitab omanduse omanikku; näit. *See maja on minu* (ka *minu oma*, kus on *oma* täide ja *minu* selle lisandus) *Toit on peremehe.*

b. ilmaütlew ehk -ta täide; näit. *Mina olen praegu abiliseta.* *Maja on peremeheta.* *Eestuks jäi lukuta.*

d. seestütlew ehk -ast täide, mis näitab, millest üks asi on walmistatud; näit. *Teed olid hõbedast, peenrad kullast, lilled teemandi kiwist* (Lasteleht).

e. määrastaw täide; näit. *See on ilma teada.* *Tema on tükk aega olnud minu aidata.* *See jääb nüüd teise pärida* (W.) *Seda ei ole olla* (= olemas).

f. tegusõna seesütlew ehk -mas täide; näit. *Terwe ilm on kihamas.* *Mu mõtted on alati liikumas.*

g. määrsõnalised ehk määruselised käänetäited; näit. *Haigus oli küljes.* *Raha läheb tarwis.* *Tee on umbes.*

*Laps on ärkivel. Meeled on segamini. Mets on lõpul (Kiwi).
Kõht kaelanä täis ja minek käes (Kdl.) Jarwis on kooli-
tarkust ka elus tarwitama hakata (Ansomardi).*

h. wõrdlew (ehk kui) täide; näit. *Suule kui hunt,
tõõle kui sant (w. s.) Otsast kui ora, keskelt kui kera, tagant
lai kui labidas (r. m.).*

IV. Lause täiendused.

37 §. Lause pealiikmeid, alussõna ning ütlussõna (ühes ütlusetäitega) täiendawad kõrwalliikmed (w. 6 §.) Sellepärast nimetame lause kõrwalliikmeid **täiendusteks**. Wõrdle lauseid:

Mees | tuli ja

*Üks Põltsamaa mees | tuli Alutaguse maale ühte
sugulast katsuma (Arwelius).*

Täh. Ehk küll kõik täiendused kuuluwad embakumba lauseosasse, ei olene nende laad mitte sellest, kas nad kuuluwad alus- wõi ütlusrühma, waid nende laadi määrab ära selle sõna (etümoloogiline) tõug, millega nad mõtteliselt on ühendatud. Sellepärast rühmitame lause täiendusi sõna tõugude järele, milledesse nad kanduwad.

Et lause ütlussõna kõigist lauseliikmetest kõige tähtsam on, siis seame ütlus- wõi tegusõna täiendused teiste ette (waata 3 § täh.)

38 §. Lause kõrwalliikmeid ekk täiendusi wõime jagada nelja rühma: 1. **teigusõna täiendused**, 2. **asisõna täiendused** (ühes asesõna ning arwsõna täiendustega), 3. **omadussõna täiendused** ja 4. **abisõna täiendused**.

39 §. Igas rühmas on täiendataw sõna rühma ülem liige, täiendaw sõna — rühma alam liige.

Rühma alam liige seadub ülema alla ehk alistub temale, s. o. ta laseb ennast oma wormi poolest rühma ülemast liikmest juhtida ehk alistada. Sel põhjal nimetamegi

rühma ülemat liiget ka alistawaks sõnaks ja rühma alamad liiget ehk alamaid liikmeid alistuwaks sõnaks ehk alistuwaiks (ka alistatud) sõnadeks.

A. Tegusõna täiendused.

40 §. Tegusõna täiendusi on kahesuguseid:

1. niisuguseid, mis ilmutawad olewust ehk asja, mille peale tegu on sihitud. Näit.: *Isa loeb raamatut. Mees ostis hobuse. Anna mulle süüa.*

2. niisuguseid, mis määravad teo põhjust, kohta, aega, wiisi, otstarwet, wahendit j. n. e. Näit.: *Isa istub toas. Päike tõuseb hommikul. Poiss loeb hästi. Ta tuli siia tööle. Ta kirjutab sullega.*

Esimest liiki täiendused wastawad enamasti küsimustele keda? mida? (kelle? mille?) mis? ja neid nimetatakse harilikult sihitusteks (objektideks);

teist liiki täiendused wastawad küsimustele mispärast? miks? kus? (kuhu? kust?) millal? (kunas?) kui kaua? kuidas? mistarwis? millega? j. n. e. ja neid on harjutud nimetama määrusteks (adwerbiaalideks).

On aga weel tegusõna täiendusi, mis ennast kergesti ei lase kumbagi liiki rühmitada ja mida meie sellepärast ainult üleüldise nimega nimetame („teigusõna täiendus“); näit. *panen tähele, kosten kellegi eest, harjun millegagi. Su üle Jumal walwaku, mu kallis isamaa!* (Waata lähemalt 68 §.)

Ka on juhtumisi, kus kahtlused wõiwad tärgetä selle kohta, kas teataw tegusõna täiendus on sihitus wõi määrus; näit. *Magasin une otsa. Nina jookseb werd.* Siin ei ole jällegi mitte tähtis määrase ja

sihituse wahet peenelt ära piirata, waid tähtis on, et lause lahutamisel tegusõnade täiendused ka tegusõnade täiendustena ära tuntakse. Waata siiski 43 §. 2 täh.

1 täh. Tahetakse kindlaid piire tõmmata tegusõna täiendusliikide wahel, siis wõiks sihituste ja määruste liigile weel juure lisada sihilised määrused ja määruselised sihitused. Esimeste liiki kuuluksid niisugused täiendused, nagu: *panna tähele, kosta kellegi eest* j. n. e., teiste liiki — *magasin une otsa, hulkusin kogu päewa*.

2 täh. Ka ütluse täidet wõib laiemas mõttes tegusõna täienduste hulka lugeda. Muidugi esineb see täiendus ainult abiaegsõnade juures ja oleks selle täienduse nimi siis tegusõna täide.

1. Sihitus (objekt).

41 §. Sihituseks wõib olla: nimisõna ja tegusõna.

Nimisõnalisena sihitusena esineb kõige enam asisõna ja asesõna, aga ka teised asisõna aset täitwad sõnad (iseäranis teonimisõnad). Näit. *Isa ostis hobuse: Sina löid teda. Ootan ukse awamist.*

Tegusõnalisena sihitusena esinewad tegusõna -da — -ta ja -ma wormid (määr-osastew ja kohtoluline ehk II ja I infinitiiv). Näit. *Mina tahan lugeda. Mina õpin laulma.*

Ka mõnda abisõnalist täiendust wõiks sihituseks lugeda, iseäranis neid, mis wastawad küsimustele mida?, mis? ja mille asemele saab ka seada asesõna worme mida, seda ja t. Näit. *Loodan selle peale (seda). Halasta meie peale* j. t. Asja lihtsuse pärast kõneleme abisõnalisist ühendusist ainult kui tegusõna täiendusist.

a. Nimisõnaline sihitus.

42 §. Nimisõnalise sihituse juures teeme wahet pärissihituse ning kõrwalasihituse wahel.

Pärissihitus esineb ikka sihitawas ehk osastawas käanes; näit. *Isa ostis raamatu. Poeg loeb raamatut.*

Kõrwalsihitus käib ikka pärissihituse kõrwal ja kaasas ja esineb üksikutes liitkäänetes*) näit. *Isa ostis minule raamatu. Ma mõtlen seda sinust.*

Kõiki nimisõnalisi täiendusi, mis sihituse aset täidawad, aga mitte ei esine sihituskäänetes (sihitawas ja osastawas) ega käi pärissihituse kõrwal, nimetame sihilisteks täiendusteks. Näit. *Asi puutub minusse. Ta ei loobu sellest.* Waata 93 §.

43 §. Tehakse wahet sihiliste ja sihitumate tegusõnade wahel. Sihilisiks tegusõnuks (transitiiv verbideks) on hakatud nimetama kõiki neid tegusõnu, mis nõuawad oma mõtte täienduseks pärissihitust, sihitumaiks (intransitiiv verbideks) — kõiki muid tegusõnu. Näit. *Ema õpetab last. Laps magab.* (Waata ka Sõnaõp. 162 §.)

1 täh. Wahetegemist transitiiv ja intransitiiv verbide wahel Eesti keeles ei lähe õieti tarwis, sest et siin ei ole niisugust üleminekut aktiivist (tegewikust) passiivi (tehtawiku) nagu Indo-Euroopa keelis. Meie keelele oleks ehk kohasem sihilisiks nimetada kõiki tegusõnu, mille mõte ilma täiendusteta, olgu need mis muutes tahes, poolikuks jääb. Tegusõna, mille mõte ilma täienduseeta täielik, wõiksime nimetada olulisiks, nagu *magama, küima, jooksmata* j. n. e.

2 täh. Sihitumad tegusõnad wõiwad iseäralistel korradel sihilistena nägida; näit. *Teekäija magab wäsimust.*

*) Liitkääneteks nimetan kõiki käändeid, mis ainsuses ja mitmuses ühesuguste lõppudega (liidetega) esinewad, s. o. kõiki käändeid peale nimetawa, omastawa, sihitawa ja osastawa. Wiimaseid ma nimetan tüwikääneteks.

Ma magasin une otsa. Nina jookseb werd. Ma käin teed. Koka moka tilgub raswa (w. s.) Niisuguseil korral ei ole meil aga mitte tegemist sihitustega, waid põhjuse, mahutuse, mõõdu, paiga ja muude määrustega.

Täiendused ei wasta siin küsimustele keda? mida? mis?, waid küsimustele: mis pärast? (*wäsimust*) kui kaua? (*une otsa*) kuidas? kus? j. n. e. Muis keelis nimetatakse niisuguseid sihilisi täiendusi adwerbiaalakkusatiiwedeks (määrussihitawaiks); meie wõime neid täiendusi kutsuda määrusosastawaiks ja määrussihitawaiks ehk ühe sõnaga määrussihitusiks.

3 täh. Sihitumad tegusõnad wõiwad ees- ning tagasõnaliste määrustega kokku liitudes saada sihilisiks. Näit. *Laps nutab ema taga. Tema käis kõik maad ja mered läbi.* Neis lauseis ei ole tegusõna mitte lihtne *nutma, käima*, waid *taganutma, läbikäima*.

4 täh. Ka mõned sihilised tegusõnad wõiwad sihitumatenas ilmuda, nagu *ajama, kiskuma, koguma, rõõmustama* ja t. Näit. *Suits ajab tuppa. Ajab oksale. Nägu kisub kortsu. Rind krambib kokku. Ma rõõmustan sellest. Rahwas kogub kokku* j. n. e. Nähtawasti on meil siin tegemist nende tegusõnade tagasisihtiwate wormidega (*ajama = ennast ajama, kiskuma = ennast kiskuma*). Waata ka 55 §. täh.

a. Pärissihitus.

44 §. Pärissihitus wõib olla täissihitus ja osasihitus (totaalobjekt ja partsiaalobjekt).

Täissihitus esineb sihitawas (akkusatiiwis), osasihitus — osastawas käändes (partitiiwis).

Täh. Nimetused täis- ning osasihitus ei wasta mitte alati ja täiesti sihitawalisele ja osastawalisele tegusõna täiendusele. Sest ka osastawalise sihituse juures wõib tegewus terve asja peale juhitud olla ja osastawa ühendusel tegusõnaga on mõni teine teolaadi warjundus, nagu kestew tegu ehk weel lõpetamata tegu. Näit. *Poiss peksab koera. Talumees tapab lammast.*

Meie tarwitame neid nimetusi siiski, sest et nad seletusi tegusõnades awaldatud teo warjunduste kohta hästi hõlbustawad.

45 §. Sihitawa käände (akkusatiivi) kohta tuleb tähendada, et temal on ainsuses kaks wormi, teine ains. omastawa, teine ains. nimetawa sarnane. (Waata ka Sõnaõp. 93 §. 3. Täh.), mitmuses aga üks worm, mis on mitmuse nimetawa sarnane. Näit. *Mina murdsin kepi katki. Murra kepp katki. Tema murrab kepid katki.*

46 §. Ainsuse sihitawa kumbagi wormi tarwitatakse järgmiselt:

a. Omastawa sarnane worm esineb kõige tegewiku ütluswiiside wormide täiendusena peale käskiwa ütluswiisi wormide. Näit. *Ena keetis leeme walmis. Isa wiib poja kooli. Kirjutaksin wennale kirja.*

b. Nimetawa sarnast wormi tarwitatakse, kui tegusõna on:

1. käskiwas ütluswiisis (imperatiivis); näit. *Anna kirwes siia. Wiige see haige tohtri juure. Jätku ta mu hobune rahule. Wõetagu kelm kinni.*

1 täh. Kui käskiwa ütluswiisi 3 isiku worm (3. pööre) mitte ei awalda käsku, waid ainult soowi (soowiw kõnewiis — optatiiv, waata Sõnaõp. 168 § 1 e), siis esineb sihitaw omastawalises wormis. Näit. *Pangu ta lapse, kuhu tahab. Andku ta selle raha waestele. Wõtku pagan hobuse.*

Soowi ehk käsu mõte oleneb sagedasti ainult kõnelewast isikust. Wõrdle: *Toogu nad selle raha mu kätte ja see raha mu kätte.*

2 täh. 1. ja 2 isiku asesõna teine sihitaw ei ole nimetawa, waid osastawa sarnane, näit. *Wii mind (mitte mina) siit ära. Wõtan ka sind ühes. Päästa meid kurjast. Toogu ta teid ise ka linnast jälle tagasi.*

2. Tehtawikus ehk isikutumas wormis. Näit. *Raud* sulatatakse tules. *Lammas* tapeti ära. *Varas* wõeti kinni. *Kurjategija* oleks kinni wõetud, kui teda oleks kätte saadud. *Pea* süüakse, nahk müüakse (m.)

1. täh. Et neis tehtawiku näidetes tegusõnasse kanduw nimi-sõna on täiesti sihitus ega mitte alus, näitawad peale mõtte ka laused, kus täiendussõnadeks on asesõnad, millede teine sihitaw ei ole nimetawa sarnane (w. Sõnaõp. 150 §). Näit. *Sind* (mitte *sina*) nähti seal. *Mind* (mitte *mina*) pekseti. *Meid* riisuti paljaks. *Teid* leiti seal jalutamast.

2 täh. Tehtawiku kindla ütluswiisi (indikatiivi) ühendatud wormidega ühinew nimetawa worm ei ole sihitus, waid on alus. Näit. *Mina* olen waese omaks peksetud. *Töö* on tehtud. *Maja* on maha põletatud (w. ka 187 §).

3. Määrosastawas (-da ~ -ta wormis), mis ise on täienduseks kas tehtawiku wormile, ehk nimisõnalisele ütluse täitele, ehk käskiwale ütluswiisile, ehk ka alusele. Näit. *Meil* taheti kewade uus maja ehitada. *Hea* oleks wõtta sulane abiks. *Aeg* oleks wiia poeg kooli. *Sellega* loodeti ärähawitamisele piir panna. *Wõta* waewaks minu west ära tuua. *Käsi* hobune rakkesse panna. *Meil* oli nõu teha uus katse.

1 täh. -ma wormi (kohtolulist) täiendaw täissihitus on omastawa wormis; näit.: *Ta* oli kärmas ukse lukku panema. *Ta* oli usin *Ladina* keele ära õppima. *Teda* sunniti oma haua enne walmis kaewama.

2 täh. Kordarwude kaks, kolm, neli, wiis, kuus jne. sada, tuhat jne. ja wahest ka arwsõnade mitu, paar, pool, sihitaw on alati nimetawa sarnane. Näit. *Ostsin* enesele kaks hobust. *Sain* selle töö est sada rubla (aga ühe rubla, poole ehk pool rubla). *Ajas* mitu inimest minema. *Sain* paar sada marka. *Ostsin* paar (pool) wakka rukkid (aga saatsin paari hobuseid laadale).

3 täh. Asesõnast kõik võib sihitawat peale käskiwa kõnewiisi ja tehtawiku täienduse mõlemas wormis tarwitada. Näit. *Ta* sööb kõik leiwa ära. - *Ta* pani kõik selle raha ehk kõige selle raha paigale.

4 tä h. Sõnast *kord* tarwitatakse mõlema wormilist sihitawat ühewääriliselt. Näit. *Wiibisin korra* ehk *kord* linnas. *Laata peetakse siin üks kord* ehk *ühe korra aastas*. *Olen ma korra* ehk *kord* nii ütelnud, siis jäägu see nii. *Korra* ostnud *Jaan Audru rannas silku* (Eisen). *Wana mõisa proua istus kord sukka kududes trepi peal* (Körber).

§ 47. Tässihituse wõi osasihituse esinemine. oleneb:

A sihituse enese loomust;

B tegusõnas awalduwa tegewuse loomust;

D lause jaatawast wõi eitawast laadist;

A 48 §. Sihitus esineb tässihituse n a, kui tegusõnas awaldatud tegewus käib terve asja ehk olewuse ehk asja wõi olewuse piiratud osa kohta; ta esineb osasihituse n a, kui tegewus käib ainult asja piiramata osa kohta. Wõrdle lauseid:

Kalla wesi (kõik kõne all olew wesi) *kaussi*.
Kalla wett *kaussi*. — *Tõstsin leeme* jahtuma. *Tõstsin leent* jahtuma. — *Tõin heinad* koju. *Tõin heinu* koju. — *Mees lõi hobuse* surnuks. *Mees lõi hobust*.

T ä h. Osasihitusega on mõttelist sarnadust ka -ast muutelisel (seestütlewal) täiendusel; näit. *Anna hobusele headest heintest ette* rdle *häid heinu ette*). See sarnadus on siiski ainult nägiw; tööpoolest tundub selles näites pärisihitus puuduwat ja tuleb teda mõttes seada pisut, *natukene*; siis aga seletub *headest heintest* nimisõna täiendusena. Wõrdle weel: *Sõime teie leiwast, jõime teie wiinast*.

B 49 §. Tegusõna worm wõib käsitada kas weel kestwat ehk poolikut, s. o. määramata ja lõppemata ehk lõpetamata tegewust wõi määratud ehk lõpetatud, lõppewat, lõpetatawat tegewust. Esimisel juhtumisel

nõuab ta oma täienduseks osasihitust, viimasel juhtumisel täissihitust. Wõrdle lauseid: *Isa ajas hobust mööda tänawat* (tegu kestis edasi, oli lõpetamata). *Isa ajas hobuse tänawast wälja* (tegu lõppes). *Ema koob sukka* (kestew tegewus; määramata, kui palju tehakse). *Ema koob päewas suka* (piiratud tegewus). — *Kui ma tulin, raius ta puud* (tegewus kestis edasi). *Kui ma tulin, oli ta puud raiunud* (tegewus oli lõpetatud). — *Kas oled kaupa teinud* (kas oled selles tegemises olnud)? *Kas oled temaga kauba teinud* (on see juba walmis)?

Täh. a. Määramata on tegu, mis tagajärjeta lõpeb ehk lõppes, s.o. mille lõpu ehk tagajärje peale tähelepanemist ei juhita. Näit. *Ta künnab täna põldu. Eila peksime rehet. Õppisin terve talwe Wene keelt. Loe niikaua, kui ma ära olen, ajalehte.*

b. Määratud on tegu, kui ta tagajärjega lõpeb, lõppes ehk peab lõppema. *Tu künnab täna selle põllu. Eila peksime esimese rehe. Õppisin talwe jooksul Wene keele selgeks. Loe mu tagasitulekuni see ajaleht läbi.*

50 §. Tegewuse määratust otsustawad sagedasti:

a. Tegusõna kõrwale astuwad täiendawad abisõnad, nagu *ära, wälja, ette, maha, kokku, walmis*, j.n.e. ja teised määrused, ilma milledeta tegusõna mõte jääb poolikuks ja osasihitus tundub kohasemana. Näit. *Wiin need raamatud ära. Ajan koerad wälja. Panen hobuse ette. Walan wee maha. Kutsus lapsed kokku. Tegin wankri walmis. Panin lambi põlema. Saatis sulased kündma. Tõi riinu majasse. Wiis lapse ristida. Tõstsin padjad toolile. Pühime pühkmed meresse, äigame laastud laineesse* (R. 1.).

1 täh. Tegusõnaga ühinewad abisõnad ei pane teda mitte ikka täissihitust nõudma. Ei käsita tegusõna määratud (lõppenud ehk piiratud) tegu, on sihitus osaline. Näit. *Haaw ajas werd wälja* (kest-

walt ehk sagedasti). *Isa kutsus lapsi kokku (oli parajasti seda tegemas). Sa ajad tühje asju taga. Ma talutasin hobust järele, ei istunud selga.*

2 täh. Ei ole aga sugugi alati tarwis, et teo määratust ehk lõpetust oleksid määrused otsustamas; täissihitus ise määrab selle. — Sellepärast on sagedasti ebaeestiline, tegusõnale teiste keelte mõjul täiendawaid abisõnu ning määrusi juure lisada. Näit. *Hea sõna wõidab wõõra wäe* (ära juure lisada on ilmaaegne). W. s. *Kes pärja lükkab, eks see mütsi pane.* W. s. *Teraw kirwes leiab kiwi.* W. s.

Ole terve tütar waene,

Parti allika pojasta

Et sina surmid suure koera, *Hirmut ennani hobuse*

Hukkasid igi herise. R. l.

Kargut wenna kaerasööja. R. l.

b. Tegusõna *s a a w* ning sihitaw täiendus (ütlus-täiteline määrus 69 § a). Näit. *Tegi heinamaa põlluks. Leikas kepi lühikese.* See töö wõtab hobuse naha tükaks.

d. Harilikud looduse nähtused ning asjade alalised omadustegewused (olewikus, minewikus, tulewikus). Näit. *Tuul puhub lehed puudest. Laew paneb wee wastu woolu liikuma. Wiin wiib meeled meeste peast. W. s. Teraw wikat niidab puhta kaare. Suits rikub silmad. Wili kuiwatatakse parsil.* — *Tuul kanopoja kosutab, wihaleht lapse noore.* W. s. — *Kiwi murdu murrab kingad, paemurdu murrab paelad, puu murdu murrab enese.* R. l.

e. Teatawa olu allesolemine, olu omaduseks saamine. Näit. *Peab südame kôwa. Naine hoiab maja asjad kokku. Tema hoiab oma mõtted warjul.*

51 §. Kuna tegewus, kui ta minewikus weel ei olnud lõpetatud ehk täielikuks saanud, tulewikus wõib täielikuks saada, siis näitab täissihitus sagedasti tegewuse tulewikku, o s a s i h i t u s — tegewuse olewikku. Wõrdle: *Ma ostan hobuse* (tegu tulewikus). *Ma ostan hobust* (tegu olewikus). — *Ma tellin enesele ajalehe* (-saan tellima). *Ma tellin enesele ajalehte* (olen praegu tellimas, ehk teen seda sagedasti). *Peremees tapab jõuluks wasika.* *Peremees tapab wasikat.* — Küll ma

muretsen sulle hobuse. Küll ma tean ta hurstiku. — Aeg lõpetab leina päevi. W. s. Aeg parandab haavad. W. s.

T ä h. Et Eesti keeles isäralist tegusõna wormi tulewiku jaoks ei ole, siis näitab sihiliste tegusõnade sihituse laad tulewikku. Sihitumate tegusõnade tulewiku mõistet näitawad määrused (*tulen homme*), ehk wahe olewiku ning tulewiku wahel jääb tegemata.

Ühendatud tulewikku, mis abitegusõna *saama* abil tekitatakse, tuleb nii wahe kui wõimalik tarwitada.

D. 52 §. Lause e i t a w sisu käsitab sihitust ikka osalisena. Näit. *Ta ei ostnud hobust. Ei ma wõta naist. Ärge wiitke aega. Laisk ei õpi tarkust W. s. — Wõrdle: Kas sa müüd oma härja? ja kas sa ei müü oma härga. — Luua warss läks katki. Kas teed uue? Ei ma tee uut, panen wana.*

T ä h. Eitawas lauses wõib muidugi ka seista täis-sihitus, kuid siis ei ole lause enam täiesti eitaw, waid ainult jaolt. Näit. lause. *Ta ei ostnud hobuse* ütleb, et tegewus mitte täitsa tagajärjeta ei olnud: ta ei ostnud hobust, aga ta ostis midagi muud. *Ta ei toonud poja ühes, waid tütre.*

53 §. On sihilisi tegusõnu, mis ainult harukordadel awaldawad määratud tegewust ja peale mõne erandi ikka nõuawad osasihitust. Niisugused tegusõnad on:

1. meeltes ja tunnetes awalduwa tegewuse tähendajad, nagu *nägema, kuulma, kuulama, nuusutama, haitsema, maitsema, tundma, katsuma, armastama, kartma, austama, imestama, ihkama, ihaldama, himustama, igatsema, wihkama, põlgama, kaetsema, leinama, puutuma, kummarutama, ootama.*

Näited. *Tee ääres nägi ta punetawaid maasikaid. L. r. Seal ta nägi eemal teest soo peal hobust, rege, meest. Tamm. Kuulen ühte nime kõlawat. Kld. Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt. Weske. — Tunnen imelikku majakest. L. r. Ma*

armastan su öösist taewatelki. Alwer. Ani ihkas endale rohilisi jalgu, part punast pead, räästas himustas kollaseid sulgi L. r. Ja leiab kallist kaasakest. Kuhlbars.

T ä h. Tegusõnad *nägema, kuulma, tundma, katsuma, põlgama, wõiwad lähemate määruste najal ja ka ilma nendeta ka täissihitusega seista. Näit. Tundsin tema kohe ära. Kuulsin tema hääle. Põlgasin selle asja halvaks. Konn nägi härja aasa peal. T. Kuusik. Kes siis kuulis hele, walju hääle, rõõmu tundis igamees. Hurt. Tuli öde tundis wenna. R. l.*

2. meeltesse puutuwa tegewuse awaldajad, nagu *kiitma, laitma, laimama, söimama, õnnistama, siunama, wanduma, wihastama, pahandama, kurwastama, rõõmustama, manitsema, noomima j. t.*

Näited: *Isa kiitis poega. Laps rõõmustas vanemaid. Ta wihastas kooliõpetajat. Jumal õnnistas seda poissi L. r.*

T ä h. Ka nende tegusõnadega wõiwad teatawail korral täissihitused ühineda. Näit. *Ta pahandas peremehe ära. Laitis hobuse halvaks. Wihastas enese surnuks.*

3. Peale ülewal nimetatud tegusõnade weel *käitama, kõnnitama, talutama, oskama, uskuma, tahtma, nõudma, sallima, tänama, teretama, mälestama, tähendama, wahtima, waatama, üttelema, (nimetama). Näit. Sulane käitas hobust. Taluta mind sinna! Oskan Wene keelt. Siin teretawad metsa ladwad nii lahkelt järwi, rohumaid. Weske. Sant waatas teraselt lapse rasket tööd. L. r.*

T ä h. Täissihitused on ka nende tegusõnade juures wõimalikud. Näit. *Sulane käitas hobuse kuiwaks. Noomisin ta pea täis.*

54 §. Sihituskäändeid tarwitatakse sagedasti samatüweliste sihitumate tegusõnade sisu täiendamiseks (kui sihitusi), nagu *õnnetut elu elama, nägemist nägema, head wõitlemist wõitlema j. t.*

55 §. Seal, kus tegu tegija enese peale tagasi sihib, esinewad sihitusena asesõna sihituskäanded *enese ja ennast*, nagu

näitan ennast, seon ennast e. enese, kukutan ennast e. enese j. t. Eesti keele arenemine kaldub aga uuemal ajal õigusega sinna poole, et tagasisihtiw tegu wäljendataks tegusõna tüve muutuste kaudu. Seks tulewad tarwitusele wõtta sihiliste tegusõnadega samatüwilised tagasisihtiwad tegusõnad, nagu *näituma = ennast näitama, heitima = ennast heitma, keelduma, köituma, korduma, leiduma, lükkima, peituma j. n. e.* (w. Sõnaõp. 263 §).

Näited: *Päewa lõõrib lõune' eie, keerub keskehommikuie* R. l. *Mälestused karja-ajast salkudesse seaduwad.* Tamm. *Hing mul haledusel täitub, kui neid mälestusi näen: kus see kõik nii ligi näitub, siiski kaugele sealt jään.* Tamm.

Tä h. On sihilisi tegusõnu, mis ka tagasisihtiwatena esinewad ja millede täienduseks sõna *enese, ennast* tarwis ei ole. Wõrdle. *Ma ehmatasin lapse ära. Laps ehmatas (= ehmus). Ma rõõmustan sind. Ma rõõmustan selle üle.— Ma hoian sind. Hoia sa!* Waata ka 43 § 4 täh.

b. Kõrwalsihitus.

56 §. Kõrwalsihitus ilmub kõige enam -lekään-des (alaleütleswas-allatiiwis) ja käsitab olewust ning asja, kelle ehk mille jaoks midagi tehakse ehk midagi sünnib (objektiiw ehk adwerbiaalne datiiw). Ta wastab siis küsimusele: kellele — millele ?

Näit. *Poiss tõi raamatud isale. Ema andis lastele leiba. Anna meile andeks meie wõlad. Mina piima põrssale.* R. l. *Peeter kandis töölistele lõunat heinamaale.* L. r. *Wanaisa kinkis Martinile kolm kopikat.* L. r.

1. tä h. Seesama -le muuteline täiendus esineb sihituselisena lisandusena ka omadussõnalise ütluse juures. Näit. *Ole mulle waesele armuline* (w. 96 §).

2. tä h. Kõrwalsihitus esineb ka tegusõnalise sihituse kõrwal. Näit. *Tahan sinule midagi ütelda.* Wõrdle sama

nähtust ka aluse juures; näit. *Mul on sinule midagi ütelda. Mul on sinule midagi ütlemist.* (Mõlemas lauses on pärisihitus midagi).

3. tä h. Tuleb tähele panna, et kõrwalsihitus ikka esineb pärisihitusega ühtlasi ehk peab vähemalt võimalik olema pärisihitust mõttes juure lisada. Ka võivad pärisihituse ja kõrwalsihituse nähted mõnikord wahelduda. Näit. *Õpetas poisile raamatut ja õpetas poissi raamatule.*

4. tä h. Wahet tuleb teha kõrwalsihituse ja selle -le muutelise tegusõna täienduse wahel, mis teo tagajärjel ilmutawat üleminekut näitab ühest olust teise. Näit.: *Lõikas puud muist palgile, muist halule* (= palgiks, haluks; w. ütlustäiteline määrus 67 §).

5. tä h. Mõnel juhtumisel astub -le sihitus teise pärisihituse asemele. Näit. *Käsin sinule (ehk sind) seda teha. Aitan sinule (ehk sind) tööd teha.*

57 §. Kõrwalsihitusena võib weel esineda :

1 -*alt* kääne (alaltütlew, ablatiiv), iseäranis tegusõnade *küsimä, kuulama, pärimä, ja teiste samamõtteliste juures.* Näit. *Küsin sinult seda. Kuulasin seda neilt järele. Päris mult mu wenna adressi.*

2 -*ast* kääne (seestütlew, elatiiv), iseäranis niisuguste tegusõnade juures nagu *ütlemä, mõtlemä, arwama* (verba dicendi). Näit. *Seda ta ütles sinust. Seda ma mõtlen temast. Mis sa arwad sellest asjast?* Kõrwalsihituseks võib pidada -st muudet ka niisuguses lauses, nagu *Tunnen huwi sellest.*

58 §. Kõrwalsihitus esineb ilma nähtawa pärisihituse ta :

a tagasisihtiwate tegusõnade kõrwal (millede tüwiworm juba sisaldab sihituse). Näit. *anduma millelegi* (-ennast andma millelegi), *alistuma millelegi.*

b tehtawiku juures. Näit. *See anti sinule. See on saadetud minule. Seda arwati temast.*

d ka küsiwais lauseis, kus *mis* ehk *mida* näituwad põhjuse määrustena, aga on õieti pärisihitused. Näit.

*Mis sa temast tänad? Mis sa sest suhkrust raiskad?
 Mis sa toost lööma lähed? Keda sa toost tühjast juua saad?
 Mis sa sest lapsest peksad? (= miks sa seda last peksad?)*

b. Tegusõnaline sihitus.

59 §. Tegusõna *-da* ~ *-ta* muude (määr-
 osastaw, infinitiiv II) täiendab:

1. järgmisi tegusõnu, mis asisõnalise sihi-
 tusega ilmiski ei ühine: *ilgema, jaksama, julgema,*
jõudma, läbema, maldama, raatsima, rühkima, suutma,
taotama, täidima, tohtima, tihkama, wiitsima, wõima.

Näit.: *ilgen esineda, jaksan teha, julgen ütelda,*
jõuan joosta, läben seista, maldan oodata, raatsin
anda j. n. e.

Täh. Peale tegusõnade *-da* ~ *-ta* muute võib-
 täiendusena seista ka asesõna *-da* muude (osastaw), nagu,
seda, keda, mida, mõnda, midagi, sedagi, kedagi, mõndagi,
 ja sihitaw mis? (käsklauseis). Näit. *Ma ei julge midagi.*
Ta ei wiitsi sedagi. Mis sa ka jaksad?

2. järgmisi tegusõnu, mis teistel juhtumistel
 täienduwad nimisõnalise sihitusega:

armastama, ähwardama, aitama, ahnitsema, häbe-
nema, himustama, ihaldama, ihkama, katsuma, kartma,
käskima, lubama, mõistma, nägema, oskama, püüdma,
saama, töötama, usaldama, uskuma (ka jätma, andma).

Näit. *armastab mängida, ähwardab lüüa, häbe-*
neb nutta, ahnitseb tööd teha, himustab surra, ihaldab
rikkaks saada jne. (see jäeti minu teha, anti minu
toimetada).

Täh. Ka mõnda teist sihilist ja sihitut tegusõna
 ühendatakse piltlikus kõnes määrosastawaga. Näit. *lonkab*

kõndida, komberdab käia, möllab tuisata, krapsib rukist lõigata, wõtab möllata, rühib teha, pühib joosta, wihub süüa, lagistab naerda j. t.

60 §. Tegusõna -ma muude (kohtoluline, infinitiiv I) täiendab järgmisi sihilisi (ja tagasisihtiwaid) tegusõnu: *hakkama, õppima, õpetama, pidama (-sunnitud olema), harjuma, harjutama, panema, sundima, süütama, kohustama* ja tegusõnad, mis mõnikord *hakkama* aset täidawad, nagu *lööma, kukkuma, puhkema, turtsatama, süttima j. t.*

Näit. *Hakkan laulma, lõin kartma, kukkus sõimama, puhkes nutma, turtsatas naerma,—õpin ujuma, õpetan ratsutama, peen ootama, harjun lugema, harjutan laulma, panen kana houduma, sunnin minema, süütan põlema, kohustas tegema j. n. e.*

1. Tä h. Weel hulk teisi tegusõnu, mis enamasti sihitumad (absoluutsed), täienduwad -ma muutega, kuid nende juures ei esine see muude mitte sihitusena, waid määrusena, ja enamasti sihimäärusena (wastuseks küsimusele *kuhu?*). Niisugused tegusõnad on: *minema, tulema, jooksmata, juhtuma, uinuma, jääma, wiibima, kippuma, pääsema, mahtuma, kõlbama, sündima j. t.*

Näit. *Lähen kündma, tulen sööma, jooksen waatama, juhtun nägema, uinun magama, jään ootama, wiibin istuma, kipun jooksmata, pääsen putkama, mahun istuma, kõlban laulma, sünnin ühes elama j. n. e.*

2. täh. Samal wiisil täienduwad ka mitmed sihilised tegusõnad, mis teatawale tegewusele kutsuwad, nagu: *ajama, hüüdma, kutsuma, meelitama, awatelema, kirusama j. t.*

Näit. *Ajan teda õppima, meelitan tantsima, awatelen mängima, kirusan laisklema j. n. e.*

62 §. Tähelepandaw on, et mõni tegusõna kahte pärisihitust (teist nimisõnalist, teist tegusõnalist) nõuab. Näit. *Aitan sind (ka sulle) künda. Käsin sind (ka sinule) seda teha. Lubasin sind (ka sulle) minna. Õpetan sind lugema.*

Täh. Enamasti on nimisõnaline sihitus tegusõnalise sihituse täiendus. Näit. *Armastas mind noomida; ähwardas mind lüüa* (w. sihituse sihitus §).

63 §. Ehk küll tegusõna -ma worm harwa on sihituseks ja enamasti esineb sihimäärusena (küsimise peale *kuhu?*), siiski on palju tegusõnu olemas, millede täiendamisel mitte-eestlasel raskeks läheb otsustada, kas nad tulewad täiendawa tegusõna -ma wõi -da ~ -ta wormiga ühendada. Wõrdle lauseid: *Ta ei kõlba süüa ja ta ei kõlba süüa* ehk *ta tõttab tulema ja ta tõttab tulla*. Seesama raskus tuleb nähtawale ka seal, kus -m a ehk -d a worm esineb alusena ehk ütluse-täitena, nagu lauseis *tal on tarwis minna ja ta on walmis minema*, wahetegemiseks niisugustel juhtumistel tuleb -ma ja -da ~ -ta wormi tähendust ja tarwitamist terawamini tähele panna. Näpunäiteid seks pakub peatükk „teigusõna tarwitamisest lauses“ (iseäranis 193 §).

2. Määrused (adwerbiaalid).

64 §. M ä ä r u s e k s wõiwad olla: a) nimi-sõna muuted (käänded), b) tegusõna (kohtolulise) -m a ja -m a s muude, d) tegusõna (määrululise) -e s muude, e) määrsõnad ja f) ees ning taga-sõnad oma täiendustega.

Näit. *Kiskjad loomad elawad metsas. Lähme rukist lõikama. Oleme marju noppimas. Läks joostes minema. Eila sadas wihma. Ta seisis toa taga.*

65 §. Sisu poolest on määrused mitmet liiki: kohamäärused, ajamäärused, wiisimäärused, põhjusemäärused, otstarbe- ehk sihimäärused, abinõumäärused, ainemäärused, rohkuse ning mõõdumäärused j. n. e.

Näit. *Ei saa kõik kanad õrrele. Suwel on ilus elada. Kaunilt kõlas laul. Ta jäi haigeks külmetamisest. Läks metsa seenele. Puid raiutakse kirwega. Tegi mastid marjapuust, laewa tüürid türnapuust. R. l. Kartulid toodi wakk.*

Täh. Peale ülewalpool nimetatud üleüldiste määruste on olemas veel iseäralised määrused, mis esinevad ikka teatawate wormide täiendustena ehk teatawatena kindlatena kõnewormidena. Niisugused määrused on: a. ütlustäiteline määrus (67 § a), tegija määrus (67 § b) ja omandaw määrus (67 § d).

66 §. Et määruste sisulist liiki ära tunda, tuleb tähele panna, mis küskedele nad wastawad.

1. Kohamäärused wastawad küskedele: *kuhu, kus, kust?* Nad esinevad koha käänetes ehk abisõnades ühes nende täiendustega.

Näit. *Ega talwe taewasse jää. W. s. Kodu parem kui pidul. W. s. Õnnetus tuleb uksest ja aknast korragu. Pöörab sinna poole. Nüüd on oinad aia taga. W. s. Mees tuli toa tagant.*

Täh. Kohamäärused on sagedasti ühtlasi wiisimäärused; näit. *Sõimab mind tagant. Suu läheb naerule. Ära katsu koera karwast, waid hambast. W. s. Widas teist ninapidi. Härjad sööwad ikkeessa R. l. Ehk nad on ütluse täited; näit.: Kanad on munel. Ema on walwel. Lapsed on ärkwel.*

2. Ajamäärused wastawad küskedele: *Millal, kunas, kui kaua, kui sagedasti?*

Näit. *Enne lõunat sadas wihma. Kuul on kuusi ametida: korra kaob, teise kaswab, wahel ta waragi tõuseb, wahel tõuseb walgeessa, wahel enne walgeeda. R. l. Kari käib Mardini väljas. Piimamees käib gapäew linnas.*

3. Wiisimäärused wastawad küskedele: *kuidas (~ kudas), mil wiisil?*

Näit. *Lind laulab ilusasti. Läheb silmalt läbi laane. Laskis tuhat nelja mäest alla. Hobune jooksis hirnudes talli. Siin jooksewad jõed wesina. R. l. Palus Jumasa keeli. Toodi terwena, wiidi haigena. Ibseni eeskujul seipitsetud. Pühi tuba tuusimata, too wesi wedelemata, pane panged paukumata. R. l.*

T ä h. Wiisimäärustest on eriti tähelepandawad w ö r d -
l u s m ä ä r u s e d, mis esinewad abisõnade kui ehk nagu
(= nõnda kui) abil (w. ka abisõna täiendusi).

Näit. *Jookseb kui hull. Karjub nii kui pöörane. Len-
dab nagu lind. Wana Luik istus pimedas kui wana waim.
Suwe Jaan (Waata ka iseseiswat nimetawat).*

4. P õ h j u s m ä ä r u s e d wastawad küskedele *mis-
pärast, millest?*

Näit. *Tahtis hädaga aknast wälja karata. Ta jäi hai-
geks külmetamisest. Ta haiseb wiinaga W. Rohi märjalla
mädaneb (-märjaga), R. l. Suwisel ööl kihasid põõsad jaani-
ussikestest. L. r. Maksis 10 kopikat naelast.*

S i h i - j a o t s t a r b e m ä ä r u s e d wastawad küske-
dele *mis tarwis, mis jaoks?*

Näit. *Tuli siia tööle. Läks aga metsa mängima.
Erastu Enn käib juba ammugi temal kosjas. Kdl. Ta wõttis
lapse oma kaswatada. Kütsin sauna wihelda. W. Tooksin
koju toome oksad laste näljaste närída. R. l.*

6. A b i n õ u e h k [w a h e n d i m ä ä r u s e d w a s t a -
wad küskedele] *millega, mille abil?*

Näit. *Heina niidetakse wikatiga. Tegi tööd riistata. Selle
raha eest tohtis Martin enesele saia osta. L. r. Sõjawäli o'i
surnutega kaetud. Pere meil mängib penningilla, talu meil
mängib taalderilla, lapsed laiulla rahulla (-rahadega) R. l.
Jooda siis naine õllela, kalli hapu kaljula. R. l.*

7. A i n e m ä ä r u s e d wastawad küskedele *millest,
kellest, mis ajast?*

Näit. *Tegi maja kiwist. Seina tegi sõsterista, lagi
peale laudadesta. Sest heinamaast saab hea põld. Nii ka:
Poistest said mehed. Pojast sai kooliõpetaja.*

8. R o h k u s e - n i n g m õ õ d u m ä ä r u s e d w a s t a -
wad küskedele *kui palju, mil mõõdul?*

Näit. *Temal on küllalt raha. Ta sai mitu hoopu minu
käest lüüa. Tõin teile waka kartulid. Magasin une otsa.
Meil on wälja endi süüa, raha tarbeje tasuda. R. l.*

67 §. Määrustena tulewad weel tähele panna :
 a. Ütlustäiteline määrus (prädikaatiw adwerbiaal), mis näitab, et tegusõnas awaldatud tegewuse läbi sünnib muutus olewuses ehk asjas, mille peale tegu on juhitud (seega siis sihituses). See määrus esineb kõige sagedamini.

1. -aks käändes (saawas, faktiwiis).

Näit. *Künnan heinamaa põlluks. Ta teeb wana uueks. Arwan selle parajaks. Aeg õpetab halbi targemaks. W. s. Seltsi peameest nimetati ordomeistriks. Hurt. Mure teeb mustaks, häda — halliks. W. s. Poiss on loodud pettijaks, pettijaksi, püüdjaksi. R. l.*

2. wahest ka sihitawas (määrusihitaw ehk määruseline lisandus).

Näit. *Leikas kepi lühikese. Tegi laewa laperguse. R. l.*

3. ja nimetawas (määrusnimetaw ehk ütluseline lisandus).

Näit. *Humalad kaswasid wägewad. Kartuli pealsed paistawad weel rohilised. Siiski kaswite kadadalad, maasta tõusite madalad. R. l.*

4. mõnikord ka -le käändes (alaleütlawas- allatiwiis).

Näit. *Leikas muist puid palgile, muist halule. (W-ka 56 § 4 täh.).*

5. paljudel juhtumistel ka sisseütlewaks käändes.

Näit. *Seab wiuli häälde (ka häälele). Ajab asjad korda. Seab asjad joonde. Paneb ukse lukku.*

6. wiimati ka määrsõnus.

Näit. *Wõttis jalad lahti. Twiskas tee umbe. Tuul ajas katuse wiltu.*

1 täh. Ütlustäitelise määruse ja ütluse täite wahel ei ole raske wahet teha, kui tähele pannakse, et esimene esineb ikka sihiliste

ning tagasihtiwate tegusõnade juures ja sihitumate tegusõnade juures ainult seal, kus need sihilistena seisawad (*Hobune jookseb enese surnuks*), wiimane aga ainult abitegusõnade (*olema, saama*) ja nende aset täitwate tegusõnade juures. (W. 21 § täh.)

2. täh. Saawalisi (a k s muutelisi) ütlustäitelse määrusi saab wahel ka otstarbemäärustena käsitada (*see mees ei kölba soldatiks*) sisseütlewus (alaleütlewus) ehk määrsõnus esinewaid ütlustäitelisi määrusi—ühendatud tegusõna osadena (näit. *hääldeseadma, lahtiwõtma* j. n. e.).

b. Tegija määrus, mis esitab tegijat teatawate tegusõna nimetawa ütluswiisi wormide (määrolulise ja tehtawiku kesksõnade) juures. See määrus esineb ikka omastawas (tegija omastaw, gen. auctoris).

Näit. *See töö on minu teha. See põld jääb sulase künda. See on minu tehtaw. See on minu tehtud. Minu tehes. Minu nähes. Minu nägemata. See on sile silitamata, kena kammi katsumata, armas harja algamata, rusikate rudjumata, kämmelite kärpimata. R. l.*

Täh. Tegija omastawat wõib ka lisanduste hulka arwata, kui kesk ehk nimetawa ütluswiisi wormide peale ei waadata kui tegusõnade, waid kui nimisõnade peale. Waata 81 § b.

d. Omandaw määrus (-l liiteline omastaw) esineb:

1. el käändes (alalütlewus, adessiiwis) ja ilmutab olewust, kellel midagi on.

Näit. *Minul on maja. Isal on ilusad hobused. Mul on soe. Jumikal olid suured juured, ohakal olid oimud laiad. R. l. Nüüd on pardila palawa, nüüd on linnul liiga sooja. R. l.*

Täh. Wahe lausete wahel. *Minu on maja* ja *minul on maja* on see, et esimeses tähelepanek on juhitud omandawa isiku, teises — omanduse peale.

2. -le käändes (alaleütlewus, allatiiwis) ja näitab isikut, kes teatawast tegewusest tunneb huwitust ehk kelle meeltesse ehk südamesse tegu mõjub (-dativus ethicus).

Näit. *Karjakellad kõlawad mulle kõrwu. Liiw. Need lilled kaswawad minule.*

Täh. Ka alalütlew kääne (omandaw I kääne) esitab sagedasti huwitundjat isikut (- dativus commodi). Näit. *Mul on aias ilusad lilled kaswamas. Ära sa mul ära mine. Ta paneb sul plagama.*

3. Mitmesugused tegusõna täiendused.

68 §. Suur hulk tegusõnu täienduwad ikka ainult teatawate käänetega ehk abisõnaliste ütelustega. Ilma et neid täiendusi sihituste ehk määruste alla liigitada, tuleb nende peale lauseõpetuses tähelepanemist juhtida. Toome allpool üksikute tähtsamate tegusõna täiendumisi wiiside (rektsiooni) näited. Nende täielikumad näited jääwad sõnaraamatu ülesandeks.

1. Käändelised täiendused:

<i>kõlbama</i>	kellelegi	<i>lugu pidama</i>	millestki
<i>sattuma</i>	kuhugi	<i>harjuma</i>	millegagi
<i>saabuma</i>	"	<i>kodunema</i>	" ehk kuski
<i>juurduma</i>	millessegi	<i>segima</i>	"
<i>lükkima</i>	"	<i>wahetama</i>	"
<i>liituma</i>	"	<i>wahtuma</i>	"
<i>eksima</i>	milleski	<i>korda saama</i>	"
<i>pettuma</i>	"	<i>wõistlema</i>	kellegagi
<i>süüdistama</i>	"	<i>juttu ajama</i>	"
<i>kahtlustama</i>	"	<i>küsima</i>	kelleltki
<i>häbenema</i>	millestki		ka kellegi käest
<i>ehmatama</i>	"	<i>imeks panema</i>	
<i>rõõmustama</i>	"	<i>naeruks</i>	"
<i>hirnuma</i>	"	<i>pahaks</i>	"
<i>loobuma</i>	"	<i>heaks arwama</i>	
<i>wõõrduma</i>	"	<i>waewaks wõtma</i>	
<i>wäsima</i>	"	<i>tähele panema</i>	
<i>tiidima</i>	"	<i>tallele</i>	"
<i>toibuma</i>	"	<i>kätte maksma</i>	kellelegi
<i>kihama</i>	"	<i>mehele minema</i>	"
<i>tühenema</i>	"	<i>muret pidama</i>	kellegi eest.
<i>olenema</i>	"	<i>mõjuma</i>	kellessegi
<i>ära rippuma</i>	"	<i>puutuma</i>	"
<i>aru saama</i>	"		

2. Abisõnalised täiendused:

<i>lootma</i>	kellegipeale	<i>hoidma</i>	millegieest
<i>halastama</i>	"	<i>hoiduma</i>	"

<i>kaebama</i> kellegi peale	<i>kostma</i> millegi eest
<i>kärgatama</i>	<i>kalduma</i> millegi poole
<i>arwama</i> kellegi kohta	<i>käändima</i> „
<i>küsimä</i> kellegi käest	<i>wabanema</i> millegi alt ehk
<i>maksma</i> kellegi kätte	millestki
<i>walwama</i> kellegi üle	<i>keelt peksma</i> kellegi üle j.t.

B. Asisõna täiendused.

69 §. Asisõna täienduseks on nimisõnad ehk tegusõna nimisõnalised wormid (nimetaw ehk keskütluswiis). Kõiki asisõna täiendusi kutsutakse juba wanast ajast **lisandusteks** (attribuutideks).

Lisandused wastawad ikka küsimustele: *mis-sugune, kelle, mille, mis?*

Näit. *Minu isal on must hobune. Õlest katus on tulekardetaw. Talwe algus on jõulukuul.*

70 §. Lisandused on nelja suguused: iseseiswad, käändelised, omadussõnalised ja abisõnalised.

1. **Iseseisew lisandus** (appositsioon) on niisugune lisandus, mis astub asisõna kõrwale enam ehk vähem wabalt (rinnastuwalt). Näit. *Keiser Aleksandrile on soomlased ausamba seadnud. Ma jäin lapsena üksikuks. Ajaleht Postimees on kõige wanem Eesti ajaleht.*

2. **Käändeline lisandus** seadub ülema liikme alla (alistub temale) oma muutega. Näit. *Taaralaste taimed. Suurt sugu inimene. Wcrst maad.*

3. **Omadussõnaline lisandus** ühildub ülema liikmega käändes ja arwus. Näit. *Weere-*

wal kiwil ei kaswa sammalt peale. Wanadele inimestele anna au!

4. *Abisõnaline lisandus* täiendab asisõnu nimi-sõnadega ees- ning tagasõnade waral. Näit. *Wõitlus elu eest. Lootus õnnistuse peale.*

1. *Iseseisew lisandus.*

71 §. Iseseiswa lisanduse alla käib neli lauseõpetuselist nähtust.

Meie nimetame iseseiswaks lisanduseks :

a. *-na* muutelist (ehk olewat) lisandust, nagu näit. *Noorena käisin karjas. Lesena oli tal wäewaline elada.*

b. absoluutist nime tawat (nominat. absolutus) näit. *Mees tuli tuppa müts peas.*

d. pärisnime de ja pärisnimelist lisandust; Näit. *Kuningas Heroodese ajal. Jõudsin Tallinna auru-laewal Wellamol.*

e. kirjeldawat lisandust. Näit. *Pealinnas, ametikohtade asupaigas, on palju liikumist.*

72 §. Iseseisew *-na* muuteline (olew) lisandus kandub ühtlasi nimisõnasse ning tegusõnasse ja täidab kõrwal-lause aset. Oma sisu poolest ilmutab ta olu, milles isiku ehk asja tegu ehk omadus awaldub, ehk ka põhjust wõit-ingimist, mille tõttu tegu nii peab awalduma, nagu ta awaldub. Näit. *Haigena ei saanud ma kuhugi. Kohtumõistjana ei wõi ma teisiti otsustada. Wananagi wait saan olla, kui saan alla musta mulla R. 1. Isa lähemana abilisena Tartus Eesti Postimehe toimetamisest osa wõttes sai Koidula uut rahwuslikku waimustust. Suits. Ta suri kerjajana.*

73 §. *-na* lisanduseks wõib olla :

1. nimisõna. Näit. *Isana pean ma muret pidama oma laste eest. Päike tuli punasena taewa serwale. Nii-sugusena ei wõi sa kellelegi näituda. Nurmiks nukkus neitsina R. 1. See wõrss põlweda parasta, mis saab piiguna pidada, tüdrukuina ollessagi, pärgapeana käiassagi. R. 1.*

2. tegusõna keskütluswiisi wormid. Näit. *Jöötegijana ei saa ma aega ajalehte lugeda. Jegewana liikmena astus ta seltsi.*

Täh. Tähele tuleb panna, et *-na* lisandus ikka käändub alusesse ehk tehtawiku sihitusse; näit. *Lapsena* (- kui mina laps olin) *tundsin ma teda. Isamaalasena* (- kui isamaalast) *austati teda igal pool. Ka omandawa -el* kääne juures on ta õigel kohal. (*Noorena oli mull jõudu palju*). Teiste lauseliikmete täiendusena ei ole *-na* lisandus soowitaw, sest et selgusetä. Nägin teda *lapsena* tohib ainult tähendada: kui mina laps olin. *Mis teie arwate temast kohtumõistjana* - teie kui kohtumõistja. (Siiski leiame lauseid nagu. *Talumees müüs wasika õige noorena ära*).

74 §. Absoluutne nimetaw ilmub ühes mõne koha käändega olewuse ehk asja wõi tema tegewuse lähemaks kirjeldamiseks. Näit. *Istub toas, käed rüppes. Lehmad jooksewad, sabad seljas. Käib hilp ees, talukas taga. W. s. Sõda õues, sõrmed ristis. R. m. Mees läheb metsa, naine naba pidi seljas. R. m. Kirbud kõnnsid kõrred suus, täid läksid nurka, pakud jalas. R. l. Oli kord poiss, Peeter nimi.*

Absoluutne nimetaw seisab wäga lähedal määrusele. Wördle: *Tulin siia kell kuus. Asusin sinna aasta tagasi.*

1. tä h. Absoluutne nimetaw kandub (määrusena) ka omandawasse määrusesse. Näit. *Mul on käsk siin seista jalad sirgel, käed kõrwal.*

2. tä h. Ka *-na* käände asemel ilmuw nimetaw on absoluutne (iseseisew lisandus). Näit. *Wihulast olen wiidud wirwe, arukask olen kandleelta. R. l. Saksad sõitsid saaniga, mina waene kelguga R. l.*

75 §. Iseseiswana, tegusõnasse ja asisõnasse ka ase-
sõnasse) kanduwana lisandusena esineb ka hõige, mis ilmub nimetawas (õieti hõikawas käändes- — wokatiiwis). Näit. *Kuule, külamees! Istuge lauda, Kure onu! Kdl. Ära sa wennike, naera!*

76 §. Pärinimede lisanduste juures on isikute nimed ülemaks liikmeks, pärisnimeliste juures pärisnimi alamaks liikmeks. Näit. *Rootsi kuningas Karl XII* (lisandus harwendatud). *Aurulaew Wellamo* (lisandus harwendatud). Esimeses sõnade rühmas käsitab pärisnimi elawat olewust, teises elutut asja.

77 §. Pärinimede lisanduse juures tuleb järgmist tähele panna:

a. Lisandus jääb käänamata (s. o. nimetawasse), kui temal enesel ei ole täiendusi. Näit. *Kirjutasin kirja köster Liivamäele. Wene sõjawägi austas kindral Suworowit. Apostel Pauluse kiri Rooma rahwale. Sain selle raamatu professor Rauberilt. Anna see tunnistus wallawanem Kuusiku kätte.*

Täh. Üheskoos seiswatest risti ning perekonna nimedest käänatakse ainult wiimast. Näit. *See on Hans Rebase maja. See on Hans, Miku poja, Rebase maja. See on kaupmees Hans Rebase maja. Sakala on Karl Robert Jakobsoni asutatud ajaleht.*

Niisamuti käsitatakse ajaloolisi nimesid. Näit. *Konstantin Suure walitsuse aeg. Peeter Suurele on Tallinnas ausammast pandud.*

Erandid: *Jeesuse Kristuse. Issandale Jumalale.*

b. Lisandus ühildub ülema liikmega — pärinimega¹ —, kui tal on täiendused. Näit. *Meie olime kord Wene keisri Aleksandri truud alamad. Kuulsale Eesti isamaalasele C. R. Jakobsonile ei ole ausammast pandud. Kirjutasin kirja N. kiriku köstrile Liivamäele. Wene sõjawägi austas oma kindralit Suworowit. Wii see kiri Tartu kaupmehele herra Otsale.*

Täh. Sugunimede *wend, õde, poeg, tütar, onu, tüdi, sulane* j. t. kaasas olewaid ristinimesid tarwitatakse wahel ka -st käändes. Näit.: *Marist õde = õde Mari. Peetrist poeg. Nii ka: sulasest poiss, soldatist poeg.*

Dr. Hurdi urwamise järele on meil siin õieti tegemist wähen dawate sõnade osastawaga. *Marist õde < Marine õde; soldatist poeg < soldatine poeg.*

78 §. Pärinimelised lisandused (asjade nimed) ühilduvad ikka oma ülema liikmega omadussõna wahekorras. Näit.: *Astusin aurulaewale Wellamole. Käisin rahwamajas Wane-muises. Lugulaulu Kalewipoega on kiidetud ja lai-detud. Oma teekonnal sõitsin Mustamere äärsest kau-balinnast Odessast läbi.*

79 §. Kirjeldaw lisandus iseloomustab isikuid ehk asupaiku lähemalt. Ta täidab kanduwa kõrwallause aset ja ühildub ikka oma ülema liikmega käändes ja arwus. Näit.: *Koidula esimesed sulesünnitused, Saksa keelest ümber-tehtud jutukesed, on weel hoopis Wändra kantri waimus kir-jutatud. Suits. Pärast teda waliti Albert von Appeldern, doomherra Breemeni linnast, kolmandaks Liiwimaa piiskopiks. Hurt. Akna eesriidelt hüppab midagi maha, wäikene tume-hall kerakene L. r.*

1. täh. Kirjeldaw lisandus wiib ka *kui* abil asisõna kõrwa astuda. *Peeter Suurt kui wõimsa Wene riigi loojat ei tohi ajalugu iialgi nimetamata jätta.*

2. täh. Kohakäänetes wõiwad sisemise ja wälimise koha käänded kõrwuti seista, kui nimede ja wormide tarwi-tamine seda nõuab. Näit.: *Mina elasin Märjamaal, Lääne-maa idapoolsemas kihelkonnas. Wördle ka: taewas ülewal.*

2. Käändelised lisandused.

80 §. Asisõnal on käändelisandusi nii palju kui nimi-sõnal käändeid. *Nimetawast* lisandusest oleme juba kõne-lenud iseseiswa lisanduse all (w. 74 §). Peale selle tuleb nimetawaks lisanduseks lugeda ühendatud sõnade nimetawa-line määrsõna nagu esimene osa sõnades *kuldsõrmus, hõbe-kee! weriworst j. t.*

Ka *sihitawalisest* lisandusest wõime kõneleda, kui meie määrussihitawat seks tahame nimetada (*Tegi laewa laperguse*) Nüüd laseme teised lisanduskäänded siin üksikult järgneda.

81 §. Omastaw lisandus käib ikka täiendatava asisõna ees ja temal wõib olla mitmesugune tähendus. Nii ilmutab.

a. O m a n d a j a - o m a s t a w (genetivus possessivus) seda isikut ehk asja, kelle ehk mille oma miski on. Näit.: *Naabri hobune. Kaupmehe wend. Äia talu. Minu isa. Sinu wennad.*

Täh. Selle omastawa liiki kuulub ka *-ne* ja *-line* liiteliste omadussõnade tüwi, nagu *kolmene, hulgaline, osaline.*

b. T e g i j a - o m a s t a w (gen. auctoris) — seda isikut ehk asja, millest mingi tegu wälja läheb. Näit.: *Lõokese laul* (lõoke laulab). *Jääde minek. Koera haukumine. Oleks minu olemine, teiseks minu tegemine. R. I.*

lseeäranis tarwitataw on see omastaw tegusõna nimetawa ütluswiisi juures (*minu teha, minu tehtaw j. n. e. waata tegija* määrust 67 § b).

d. S i h i t u s o m a s t a w (gen. objectivus) — seda isikut ehk asja, mille peale tegu ehk tunne sihhib. Näit.: *Isamaa armastus* (< *isamaad armastatakse*). *Jumala kartus. Raha himu. Mõtete mõlgutus. Kella löömine.*

T ä h. Tegija omastaw ja sihitusomastaw lähewad teine teisest lahu üksnes tähenduse poolest. Selgeks mõtte wäljendamiseks tuleb sihitus omastawa asemele wahel abisõnalisi täiendusi wõtta. Näit.: *Rahwa armastus* wõib tähendada, et rahwas armastab, kui ka seda, et rahwast armastatakse. Selguse mõttes on wiimasel juhtumisel parem öelda *armastus rahwa wastu.*

e. P i i r a j a - o m a s t a w (gen. definitivus) — paiga, rahwaste, keelte nimesid ehk otstarwet. Näit.: *Tartu linn, Jõhwi alew, Kuusalu kihelkond, Soome laht, Joa kosk, Inglise keel, Ülikooli linn, Teatri hoone.*

1. täh. Paikade nimed sugunimedele kõrwal tarwita takse Eesti keeles ikka omastawas käändes ja see omastaw on piiraja omastaw. Näit.: *Juru linn on Soomes. Kose kihelkond on laialine. Siit läheb tee Lehtse mõisa.*

Järelaimamise wäärt on ka rahwalikud nimetused. *Mäe herra* (-herra Mägi), *Anna preili, tohtri herra* j. n. e.

2. täh. Paikade nimed esinewad ka siis ikka omastawas, kui täiendataw sõna ära jääb. Näit.: *Riia* (mitte *Riig*) *on ilus linn. Walga on rajalinn. Kuresaare on Saaremaal. Kose* (mitte *Kosk*) *on suur kihelkond.*

Eesti keele iseloomu wastaseks tulewad pidada uuelmal ajal sissetungiwad nimetawalised nimewormid, nagu *Walk, Riig, Kuresaar* — *Walga, Riia, Kuresaare* asemel. Rahwas ei ütle iiales *Nõgu, Kambi, Wiljand, Mustwesi*, waid ainult *Noõ, Kambja, Wiljandi, Mustwee*. Ka kuuleme rahwa suust: *siinpool Riiat, Tallinnat* (osastawas), niisama ütleb rahwas *Peeterburi, Jamburi, Miitawi* aga mitte *Peterburk, Jamburk, Miitaw*. Kahju, kui meie praegu tärkaw ameti keel sellest iseloomulisest nähtusest ei hooli, waid ennast wõdrakeelsete eeskujude järele seab ja *Raasiku* asemel *Raasik, Tallinna* asemel *Tallinn, Tamsalu* asemel *Tamsal* tarwitama hakkab (nagu uued raudtee piletid seda näitawad).

3. täh. Eesti keeles puuduwad nimelised omadussõnad, mis teistes keeltes olemas; sellepärast tarwitatakse nende asemel pärisnimede omastawat. Wõrdle:

Rooma rahwas — *populus Romanus*;

Wene keel — *русский языкъ*;

Soome ajaleht — *suomalainen sanomalehti*;

Saksa riik — *Deutsches Reich*.

Lisa. Need omastawad tulewad ikka suure algustähega kirjutada. Selle wastu kirjutatakse wäikse tähega ühendused, nagu: *eestikeelne* (aga *Eesti keel*) *wenkeelne, soomekeelne*.

4. täh. Piiraja-omastaw on ka omastawaline määrusõna ühendatud sõnades nagu *kaerakott, mõtteteadus, näitemäng, õppewiis, wäitekiri* j. n. e.

82 §. Osastaw lisandus näitab:

a. Seda terwet asja, millest täiendataw sõna mõõdab osa ehk piirab teatawa jao (ülem

liige — osasõna; osastaw — kogusõna). Näit.:
Hulk inimesi. Parw linda.

1. tä h. Osasõnadeks on enamasti asisõnad, mis näitawad määra, mõõtu, arwu (nomina quantitatis), nagu:
hulk, osa, jagu, werst, tükk, leisik, tünder, koorem j. t.

Näit.: *suur osa walijaid; werst maad; tükk leiba; paar saapaid. Hollandi tõugu lehma ei olnud laadal. See pool kihelkonda on minule wõõras.*

Siia kuuluwad ka arwsõnad, näit.: *kolm päewa, tuhat silku.*

b. o m a d u s t, millest asjal ehk isikul osa.

Näit.: *suurt sugu mees; Muhamedi usku rahwas; tuha karwa nägu; waest wõitu töö; mitut sorti õunad; head tõugu loomad; kõwat konti hobune. Too mul rätik räime kirja, too mul kuube kulda toime. R. l.*

d. t e g e w u s t, mis täiendatawas sõnas esitatud asjaga ühenduses. See lisandus („tegusõnaline lisandus“) ilmub ikka tegusõna *-da ~ -ta* wormis, s. o. osastawas (määromastawas).

Näit.: *Aeg tulla; aeg minna; põhjus arwata; häbi ütelda; hirm surra. Ei ole asja wihastada. Ei ole häda rutata. Anti käsk kallale tungida. Tal tuli mõte pähe hobust tallist wõtta. L. r. See ei ole mitte laita sõna. W.*

83 §. Näited teistest käände lisandustest.

a. a k s muutelisest (saawast) lisandusest: *Ettewalmistused pühiks.*

b. -n a muut. (olewast) lisandusest: *Noorena nõrk on ka wanana wäeti.*

d. s i s s e ü t l e w a s t lisand.: *Uks laste tuppa on kinni. Wäraw tänawasse läks lahti.*

e. e s muut. (seesütl.) lisandusest: *rikis asi; sasis juuksed; piimas lehm; kriimus silmad; longus peaga; umbes teega.*

f. *ast* muut. (seesütl.) lisandusest: *hõbedast karikas*; *õlest katus*; *kiwist aed*; *Jürist poeg*.

g. *le* muut. (alaleütlevast) lisandusest: *Abiandmine waestele*; *waestele abiandmise selts*.

h. *el* muut. (alalütl.) lisandusest: *Hääl mänguriist*; *pingul nõor*.

i. *alt* muut. (alaltütl.) lisandusest: *Kaugelt külaline*; *Mäelt onu*.

k. *-ta* muut. (ilmaütl.) lisandusest: *Armuta süda*; *winnata kaew*; *warreta luud*; *nokata müts*.

l. *-ga* muut. (kaasütl.) lisandusest: *Sabaga täht*; *wed-rudega wanker*; *pika warrega piip*; *targa aruga mees*; *kuh-jaga mõõt*.

m. *-ni* muut. (rajawast) lisandusest: *Ääreni mõõt*. *Minu Mari maani tarka*. R. I. *Magamine ei anna maani särki*. W. s.

3. Omadussõnalised lisandused.

84 §. Omadussõnaliste lisanduste hulka, mis ühenduwad asisõnadega rinnastuvalt, käiwad:

a. omadussõnad, näit.: *rikas mees*; *wanale emal*.

b. omadussõnalised asesõnad (näitawad, küsiwad, ebamäärased); näit.: *niisuguseid inimesi, mis-sugustes asjades, mõnele mehele*.

d. kordarwud; näit.: *seitsmendat päewa*; *wiien-dat aastat*.

e. tegusõna kesksõnad; näit.: *haljendawat aasal*; *tehtud tööd*, *maksetaw raha*.

f. tegusõna ilmaütlevad: *kuiwatamata wili*, *kustutamata lubi*.

g. tegusõna tegijanimed; näit.: *lauljad lin-nud*; *nägijad silmad*, *mängiwatele lastele*.

85 §. Kõik käänetawad omadussõnalised lisandused (eranditeks on tegusõna -mata, -nud, ja -tud muude) ühilduwad täiendatawa sõnaga arvus ja käändes. Näit.: *Laiska last ei salli keegi. Usinale õpilasele kingiti raamat. Wapratele sõjamees-tele anti autähed. Nisuguseid wäikseid lindusid ei leidu meie kolgas.*

T ä h. Ühildumise seadus maksab ka ühendatud sõnus, mille esimene pool on omadussõna, nagu *ülempreester* — *ülemalepreestrite*, *ülemadpreestrid*: *noormees* — *noortemeeste seltsid*; *wanasõna* — *Eesti wanadsõnad*; *Uuemõisa* — *Uudemõisa*; *Suure-Jaani* — *Suures-Jaanis* (aga ka *Suure-Jaanis Wäike-Maarjas*).

86 §. Omadussõnalised lisandused seisawad harilikult asisõna ees; rahwalikus kõnes, iseäranis luules, järgnewad nad ka asisõnale, niisamuti ka mõnes osawõtlikkust ilmutawas sõnaühenduses. Näit.: *Ette need heinad ilusad, ette roka roosilise R. I. Tiiu tasane ja helde oli armas minule. E. I. Isa õnnis ütles surma woodil. Ei wõta suwel pikal raamatut kätte. Sai heinamaad head ja põllud weel paremad.*

4. Abisõnalised lisandused.

87 §. Abisõnalistena lisandustena esinewad:

a. omadussõnade asemel seiswad määr-sõnad, nagu ühendusis: *wiltu maja*; *walmis riided*; *halasti ihu*; *püsti pagan*; *lahti uks*; *muidu jutt*; *pärani suuga*; *kummuli pada*; *kergesti riides*, *Ülewalt saun j. t.*

b. Ees- ja tagasõnalised lisandused, nagu: *Altperere*; *seesthaigus*; *alt käe maks*; *alt tuule rukkid*; *pealt ratta weski*, *keha järel kuub*, *üle määra maks*, *üle kuuekümmene aasta mees*, *teade surma kohta*, *meister selle peale j. t.*

Täh. Iseäranis sagedasti ühinevad abisõnadega teonimisõnad; näit.: *laililagunemine*; *ettekirjutus*, *siiajõudmine*, *tähelepanemine*, *wastuwõtmine* j. n. e.

88 §. Abisõnalised lisandused arenewad enamasti abisõnade täiendusteks, s. o. abisõna üksi ei täienda asisõna, waid nõuab ise weel täiendust. Wõrdle ülemal toodud näidetest — *wiltu maja* ja *alt tuule rukkid*. Iseäranis maksab see ees- ning tagasõnaliste (waata 99 §) ja *kui*: ga esinewate täienduste kohta. *Kui* kohta eriti waata 101 §.

D. Omadussõna täiendused.

89 §. Omadussõna täiendused lähewad ühte osalt asisõna täiendustega, osalt tegusõna täiendustega.

Asisõna täienduste laadilised omadussõna täiendused on täiesti samasugused kui asisõna täiendused ja meie nimetame neid ka **l i s a n d u s t e k s**.

Tegusõna täienduste laadilised omadussõna täiendused on muist sihituste, muist määruste sarnased, ei wasta aga mitte täiesti nendele lauseliikmetele. Meie wõime neid liigitada sihilistesse ja määruselistesse omadussõna täiendustesse (*pead pööritaw*, *süüst waba*).

Lausete lahutusel ei ole niisugune liigitamine tähtis. Tähtis on, et teataw lauseliige kui omadussõna täiendus ära tuntakse.

Täh. Omadussõnade hulka loeme siin ka omadussõnalised asesõnad, tegusõna kesksõnad (s. o. -aw, -nud ja -tud muuted) ja tegusõna ilmaütlewa (-mata muute) ning tegijanime (-ja muute.)

90 §. Lisandustega täienewad kõige enam -ne ning -line liitelised omadussõnad, ja nimelt esinewad nende täiendustena nimisõna **o m a s t a w a d** (piiraja omastaw 81 § e).

Näit. *rehe alune*, *käe pärane*, *tema sarnane*, *selle sugune*, *kolme päewane*, *seitsme aastane*, *wiie rublane*, *walge wäärine*; *suurte meeste taoline*, *liha himuline*, *selle wääriline*, *kuue wakaline*, *kannel kulla keeleline*.

Täh. Üks -ne sõna täieneb ka **o s a s t a w a g a**, nimelt *sugune*; näit. *teistsugune*, *sedasugune* (ka *see-* ja *sellesugune*). Sama sõna täieneb ka abisõna *nii*: ga: *niisugune*.

Lisa -ne sõnad kirjutatakse enamasti oma lisandustega ühte: *algupärane, eestikeelne, käepärane, kolmepäewane, rehealune, weretõbine, wiierublane* j. n. e.

91 §. Teistest (põhitüvelistest) omadussõnust täienduwad omastawa lisandusega ainult üksikud, nagu *aher, haige, kuuw, rikas*; näit. *sõna-aher, tiisikuse haige, tuulekuuw, rahwarikas, wiljarikas, walurikas, nii ka armukade*.

Täh. Omadussõna *täis* täiendub nimisõna osastawaga; näit. *mulda täis, täis mulda*.

92 §. Ka määrosastawalist ja kohtolulist (-da ja -ma muutelist) omadussõna täiendust tuleb lisanduseks (piirawaks sõnaks) arwata. Näit. *raske lugeda, kerge arwata, hirmus kuulda, kole waadata, imelik mõelda. Siin on teda raske uskuda, raske uskumata jätta. Liiw. — tark wõtma, rumal andma, pikaline rääkima, usin õppima. Wiks oli willu kraasimaie, traks oli wokki tallamaie, kärme kangasta kuduma* R. I.

Täh. Ühenduses nagu *ta on mees kündma* esineb asi sõna *mees* omadussõna asemel (wõrdle *koer poiss*).

93 §. Kuna tegusõna kesksõnad ja tegusõna ilmaütlew (-mata muude) oma sisu poolest on omadussõnad, siis tulewad ka nende täiendused omadussõna täienduste alla lugeda. Tegusõna iseloomu aga ilmutawad nad seega, et nende täiendused esinewad sihituse muutes, on siis seega sihilised täiendused. Näit. *kaela murdev, südant lõhestaw, silma selgitaw, meelt lahutaw, hinge ülendaw; aru saamata* j. t.

94 §. Omadussõna määruselised täiendused wõiwad olla:

a. nimisõna muuted; näit.: *wirk tööle, armas minule, targem minust*.

b. tegusõna nimetawa ütluswiisi muuted; näit: *ole terve tulemast, ta on tubli tõukamas*.

d. abisõnad ja abisõnalised sõnaühendused; näit. *liig uhke, alati rõõmus, pealt näha ilus, sircelt kaswaw, suurem kui mina*.

95 §. Määruselistena täiendustena esinewateks nimisõnade muudeteks wõiwad olla:

1. osastaw kääne, ja nimelt wõrdlew osastaw; näit. *targem mind, suurem teda. Kes pärast mind tuleb, on wägewam mind* U. T.

2. ast kääne (seestütlew), ja nimelt kahel wiisil: a. ainet käsitades, milles olewuse ehk asja omadus näitub (seda seestütlewat wõib ka lisanduste hulka lugeda); näit. *mullast tühi, süüst waba, wõimust waene, rahast rikas, wõlast lahti*; b. wõrdlewalt (wõrdlew seestütlew); näit. *targem minust. Pikem puust, madalam maa rohust. R. m.*

3. le käände (alaleütlew), ja nimelt: a. omandawalt (omandaw määrus, dat. *commodi*); näit.: *minule tarwilik, armas kõigile, waenlastele kardetaw, kõigile kättesaadaw; mulle kallis, ustaw, truu, kasulik j. n. e.; mulle arusaamata, mulle kättesaamata, mulle wõimata ettepanek. b. sihiliselt ehk piirawalt (ka seda täiendust wõib lisanduseks pidada); näit.: *wirk tööle, wali wargale, tugew künnile, rahale rikas, terale tubli* — *kõrrele kehaw. Nibe näbe näputööle, kibe käbe küputööle. R. l. Teomees oli tööle tarka, härg oli künnile kawala. R. l.**

4. aks kääne (saaw); näit.: *See on pulgaks suur. Suwiseks põrssaks on see raswanõ küll. W.*

96 §. Määruselistena täiendustena esinewateks tegusõna muudeteks wõiwad olla tegusõna kohtolulise -mas, -mast ja -mata muude.

Näit.: *erk tähele panemas, usin õppimas, kärmas lubamas; ole terve andmast, tänatud waewaks wõtmast; asi on selge seletamata, wili on puhas sõelumatagi.*

97 §. Määruselistena täiendustena esinewate abisõnaliste ütelnuste näited: *määratu suur, pealt waadata wilets, kõrwalt kuulda armas, wäga uudishimulik, hoolsalt tehtud, ikka lõbus, ligidalt wõõras; waene kui kirikurott, punasem kui weri, walge kui lubjatud sein. (Waata ka 100 §).*

E. Abisõnade täiendused.

98 §. Abisõnade täienduste juures ei tee meie wahet üksikute abisõna tõugude wahel, waid käsitame kõiki ühesuguselt. Lauseõpetuseliselt on ka raske wahet teha määrsõnade ja ees- ning tagasõnade wahel. Need aga üksi täienduwad abisõnadest. Sidesõnad, peale wõrdlewa *kui* (v. 100 §), ei nõua täiendusi, nad ainult ühendawad sõnu, lauseid, sõnarühmi ja lausete rühmi. Hüüdsõnad on ise iseisewate lausete katkendid.

99 §. Abisõnade täiendustena esinewad ainult nimisõnade käänded. Üksikute käänete ühendumise kohta ees- ning tagasõnadega leidub sõnaõpetuses ülewaade. Lähemaid seletusi toob lauseõpetuses peatükk XI Abisõnade

tarwitamisest lauses (waata seda). Siin toome ainult mõned näited abisõnade täiendusist:

poisikese ohtu, noore wõitu, metsa ligidale, hoiu all, aega mööda, pärast sõda, taga hullemaks, mullaga koos, ilma aegu j. n. e.

100 §. Eriti tähelepanudawad siin kohal olgu abisõnalised wõrdlustäiendused sidesõnade kui, nii kui, nõnda kui, nagu, otse kui, otsegu abil. Need

1. täiendawad iseseiswa lisanduse (appositsiooni) aset. Näit.: *Kui kohtumõistjale anti mulle wiimane sõna. Teda peksti kui kurjategijat* (w. 79 § 1 täh.)

2. on asisõna (ka asesõna) lisandustena ühtlasi omandawale määrusele ehk kõrwalsihitusele rinnastuwaks iseseiswaks täienduseks ja ühilduwad nendega. Näit.: *Tal on turi kui (nagu, nii kui, otsegu) härjal. Talle anti walu kui koerale.*

3. on wõrdluseliseks ütlusetäiteks. Näit.: *Poiss on nagu ogar. Ta on kui pöörane. Otsast kui ora, keskelt kui kera. R. m. Mees — kui mürakas.*

4. on omadussõna määruseliseks täienduseks. Näit.: *Äkiline kui sandi püss R. t. Tagant lai kui labidas R. m. Kõwa kui kiwi; wäle otse kui wälk, suurem kui mina, põline kui kalju. Jalad olid tal osawad nagu käed. L. r. (w. ka 97 §)*

5. on wiisimäärusteks. Näit.: *lippas kui jänes; jooksis nagu wälk; sadas wihma nagu surnud koera peale.*

F. Mitmeliikmelised täiendused.

101 §. Igas täiendusrühmas (-täiendataw sõna ühes täiendawaga ehk täiendatawatega; waata 39 §) on ülemaid liikmeid ikka ainult üks (täiendab üks sõna kahte, on meil tegemist laiendusrühmaga w. 103 §); alamaid (alistuwaid) liikmeid wõib aga ühel ülemal liikmel mitu olla, mis kõik seda üht liiget mitmetpidi täiendawad (*Hommiikul istus metsas puu all waikselt üks wanamees.*) Neil alamail liikmeil

wõiwad oma korda täiendused olla, millede suhe nende kohta on sama kui täiendatawal sõnal oma ülema liikme kohta, s. o. nad päriwad oma täiendawa sõna kõrwal ülema liikme seisukoha. Nii tekiwad mitmeliikmelised täiendusrühmad, mis wäga mitmekesised wõiwad olla. Waata lauseid :

Selle aasta küünlakuu wäga heitlikkude ilmade tõttu oli wõimata suwise piimaasjanduse tarwis muretsetawat jääd õigel ajal kohale toimetada. — Selle rööwlooma (nugise) koduse ja perekonna elu kohta puuduwad ikkagi weel usaldawate waatlemiste alusel põhjenedawad teated. L. r.

102 §. Mitmeliikmelistest täiendustest on iseäranis tähelepan-dawad :

a. sihituste sihitused : 1. kaheliikmeliselt ; näit. : *Tahan wett juua. Püüan tarkust õppida* ; 2. kolmeliikmeliselt ; näit. : *Peremees käskis sulast põldu künda. Palusime külalapsi meile marju noppida. Karjane laskis lehma kapsaid ära süüa.*

b. lisanduste lisandused ; näit. : *See on teise talu Kaarli nuga L. r. Wana Sepa eide lapsed. Isa wenna waderi tütre poegi.*

d. määruste määruselised täiendused ; näit. : *wäga palju, lüü julgelt, päris ilusasti, õige kenasti j. t.*

V. Lause laiendused.

103 §. Peale täienduste wõib lause areneda (täieneda) lause laienduste waral.

Laiendusteks nimetame teine teise kõrwal esinewaid lauseliikmeid, mis ei seadu teine teise alla (ei alistu teine teisele) ja on oma seisukoha poolest lauses täiesti ühewäärilised. Näit. *Isa ja poeg on põllul. Taewas ning maa on Jumala loodud. Kodu olles luges ta ehk laulis. Eesti wärwid on must, sinine ja walge. Ta sõitis Tartusse wõi Wiljandisse.*

Nagu ühele ülemale liikmele alistuwad lauseliikmed tekitawad täiendusrühma (*Eesti tähtsate meeste elu-lood*), nii tekitawad mitu üksteise kõrwal ühewääriliselt seis-

wat lauseliiget laiendusrühma (*Eesti tähtsamad kirjanikud, luuletajad, heliloojad, ja kujutawa kunsti esitajad.*)

104 §. Ühenduswiisi lause laiendusrühma üksikute liikmete wahel nimetame **rinnastamiseks** (**koordinatsiooniks**). Selle wastandiks on **alistamine** — **subordinatsioon** (waata 39 §). Rinnastamine sünnib rinnastatawate lause liikmete lihtsa teine teise kõrwale liigitamise teel ehk rinnastawate sidesõnade waral (nagu: *ja, ning, nii hästi—kui, ehk, wõi, ega, mitte ainult* — *waid ka j. t.*; waata abisõnade tarwitamist lauses XI ptk.) Näit. *Meie metsades leidus wanasti palju karusid, hunta, rebaseid. Hobused, lehmad, sead ja lambad on põllumehe tarwilikumad loomad. Too mulle sulg ehk pliiats. Waesel lapsel ei olnud isa ega ema. Mitte ainult inglased, waid ka ameeriklased on eestlasi sõjas aidanud.*

Lisa. Kui laiendusrühma liikmeid ei ühenda sidesõnad, lahutatakse neid kommadega. Ka wastakohaste sidesõnade ette (*waid, aga küll, ainult j. t.*) seatakse komma (näiteid otsi altpoolt).

105 §. Laieneda wõiwad nii hästi lause peaku kõrwalliikmed.

On lauses kaks ehk mitu alussõna, nimetame alust laiendatud aluseks; on seal mitu ütlussõna ehk mitu ütlusetäidet, nimetame ütlust laiendatud ütluseks. Niisamuti wõime lausetes leida laiendatud sihitusi, laiendatud määrusi, laiendatud lisandusi ja teisi laiendatud täiendusi.

Näited: a. laiendatud alusega. *Nii hästi rotid kui hiired teewad palju kahju. Lugesime ja kir-*

jutamine oli Linda kõige armsam töö. Soomlased, eestlased, liivlased, karjalased, aunukslased, wepslased ja wadjalased on Ühis-Soome rahwas.

b. laiendatud ütlusega. Poiss pani sööginõud maha ja hakkas marju sööma. L. r. Maie on usin ja wiisakas. K. H. Kudas sa mind kaswatasid, kaswatasid, kallistasid, üles tõstsid, hüpatasid, maha panid, mängitasid, suu juures suisutasid, kahel käel kiigutasid, süles hoidsid süüessagi. R. I. Meister Naas- kel oli wäikene, kuiwetanud, aga elaw mehikene. L. r.

d. laiendatud sihitusega. Isa tõi linnast saia, õunu, wiinamarju ja muid maiustusi ühes. Maie os- kab keeta, küpsetada, kedrata, kududa, sukawarrast veeretada. Kdl. Tal tuli mõte hobust tallist wõtta, kõiega kirstu ette rakendada ja sedawiisi kirstu ära wiia. L. r.

e. laiendatud määrusega. Ta tegi hommiku wara ja õhtu hilja tööd. Kirjuta ilusasti ja puhtasti! Seitse esimest eluaastat läksid poisikesel isa hoole ja ema armastuse all mööda. Ei põuasel suwel, tolmusel maanteel, ei tuisustel talweõhtutel oma üksikus kambri- keses ei leidnud ta iseennast. L. r. Ülemaks kui hõbe- wara, kallimaks kui kullakoormad tuleb tarkus tunnis- tada. Klwpg.

f. laiendatud lisandusega. Mis walged, terawad hambad ja wäike, punane keel? L. r. Ta on tark ja wiisakas poiss. Kdl. Tallinna ja Narwa wanad majad on ühenäolised. Ära kirjuta mitte punase, waid musta tindiga.

106 §. Laiendusrühma liikmete rinnastuses võib liikmete wahekorrald mitmesugune olla ja nimelt:

A. Rinnastatud mõisted on ühelaadilised. Selle juures wõiwad nad olla.

1. lihtsalt teine teise kõrwale seatud, ilma et nad mõtteliselt ühineks üheks ettekujutuseks. Näit. *Isa, ema ja lapsed* (ühine ettekujutus oleks *perekond*). Siduwatena liikmetena esinewad niisuguseis laiendusrühmis ühendawad abisõnad (siduwad sidesõnad ja määrsõnad), nagu: *ja, ning, ka, nii hästi — kui, weel, peale selle, wiimaks, kui ka, mitte ainult — waid ka; osalt — osalt, wahel — wahel* j. n. e. Näit. *Nii hästi pardid kui haned armastawad wees soperdada. Meie wäed said saagiks neli suurtükki, 20 kuulipildujat, 10 püssi, peale selle weel hulga sõjamoona. Loomad on osalt täiswerd, osalt segatõugu.*

2. ehk mõtte poolest sisemiselt ühendatud, ja nimelt järgmistes astmetes:

a. liikmete wahekorda käsitatakse nende tähtsuse ja ulatuse poolest. Siduwatena liikmetena esinewad määrsõnad *isegi, koguni, -ki~gi, saadik, weel wähem, omeligi, iseäranis, nimelt* j. t. Näit. *Peeterburis, Pariisis ja isegi Londonis ei leidu niisugust kaubamaja. Lapse jõud ei wõinud kirstu liigutada, weel wähem paigast tõsta.* L. r.

b. liikmete wahekorda käsitatakse aja poolest. Siduwatena liikmetena esinewad määrsõnad *siis, selle järele, wiimati, enne, ühtlasi, ühteagu* j. n. e. Näit. *Raamat ilmus Eesti keeles ja ühteagu ka Soome keeles. Enne lähewad haned, siis kured ja wiimati luiged.*

d. liikmete wahekorras käsitatakse üht liiget teise põhjusena, tagajärjena ehk tingimisena. Siduwad liikmed on *nii, sellepärast, sest, siis, järjekult* j. t. Näit. *Pakk on suur ja jäme ja sellepärast raske. Ma ehk wäsin ära ja jään siis magama.*

e. liikmete wahekorras piirab järgmine eelminewat. Siduwaks sõnaks on *muud — kui, kedagi — kui ainult, midagi — kui ainult.* Näit. *Tal muud sõpru ei olnud kui perekoer Krants (üks liige osastawas, teine nimetawas!) Ei mina teadnud muud kui seda, mis mina nägin silmaga.* R. l. *Nad ei leidnud sealt midagi kui ainult natukene mulda.*

107 §. B. Rinnastatud mõisted ei ole ühelaadilised ega sünni kokku. Rinnastus wõib siis olla kahesugune:

1. Üks mõiste on teise wastand ja kuulaja asi on üht wõi teist makswaks pidada. Siduwatëks liikmeteks on siin: *ehk, wõi, kas ehk, kas wõi.* Näit. *Mina eksin wõi sina? Ta on inglane wõi prantslane. Ta kas saab terweks wõi sureb.*

2. Rinnastatud mõisted ei ilmu tawaliste nähtuste põhjal ühendatult. Siduwateks liikmeteks on *aga, waid, siis, ometigi, küll aga* j. t. Näit. *Ta on rikas, aga mitte õnnelik. Ta ei ole rikas, aga õnnelik. Seal ei wõitnud prantslased, waid inglased. Ta on küll süüalune, aga siiski auwäärt.*

VI. Lauserühmad.

108 §. Ettekujutusi väljendavad üksikud sõnad (*hobune*) ehk üksikud laused (*punane hobune jookseb*). Nagu sõnadest sünnivad laused, nii võivad üksikutest lausetest tekkida lausete kogud, milledes üksikud laused terve lausekogu suhtes täidavad sama ülesannet, kui üksikus lauses üksik lauseliige.

Lausete kogu, milles üks lause teisega on kas mõtte poolest ehk ka väljaspidi (asesõnade ja abisõnade kaudu) ühendatud, kutsume **lauserühmaks**.

Täh. Lauset, mis üksikult seisab, kutsutakse ka lihtlauseks ja lause rühma ühendatud lauseks.

109 §. Lauserühma liikmed, s. o. temasse kuuluvad üksikud laused ühinevad isekeskis nii kui üksiku lause täiendus- ja laiendusühmad, kas alistuvalt ehk rinnastuvalt. Ühendusviisi järele tehakse wahet lausete **alistusrühmade ja rinnastusrühmade** wahel.

110 §. Lause rinnastusrühmas ehk lihtsamalt lauserinnas (parataxis) on laused teine teise kõrwal iseseiswad ja ühewäärilised (kõik pealaused); nende ühendus esineb enam ehk vähem wabalt. Näit. *Minu wend elab linnas; mina elan parema meelega maal. Kõik ei mahu marjamaale, muist peab ikka karjamaale. W. s.*

Täh. Rinnastatud laused võivad omakohast koos seista alistatud lausetest. Alistuwaid lauseid wõime nimetada täienduslauseiks. Alistuwa lause wahekord alistawaga on seesama, mis lausetäienduse wahekord täiendusühma ülema liikmega. Näit.: *Minu wend, kes on suure äri ajaja, elab linnas; mina kui põllumees, kelle huwid maa külge on seotud, olen parema meelega maal.*

111 §. Lause alistusrühmas ehk lauseliidus (hypotaxis) on üks lause pealause. Teised laused, mida nimetatakse kõrwallauseteks, täiendavad pealauseid ja alistuvad temale. Näit. *Mis Juku ei õpi, ei õpi Juhan eladeski.* W. s. *Kes kõwerust külwab, wiletsust lõikab.* W. s.

Täh. Kõrwallauseite wahekord teine teisega võib olla korda olla kas rinnastus (ülema lausega ühendatud laused on laienduslaused) või alistus (ülema lausega ühendatud laused on täienduslaused). Näit. 1. *Kui kewade tuleb, kui loodus jälle nooreks saab, kui jälle wabaduses saab liikuda, tundub kui oleksid uuesti sündinud.* 2. *Mäe külje kallaku peal, mille alt küla karjatee ja wäikeste õienduste jaoks ka wankritee, kui jõekese wesi madal oli, mööda käib, seisis wäikene õlekatusega majakene ja majakesest ülewal pool üksik pedak.* J. Liw.

112 §. Üht ja sedasama mõtet võib väljendada lauseid rinnastades ehk alistades. Wõrdle: *Anna hobusele süüa, siis ei ole suga tarwis,* (rinnastus). W. s. Ehk: *Kui hobusele süüa annad, ei ole suga tarwis* (alistus) W. s. — *Paul jäi ilma kingituseta, sest isal kulus kõik raha ära* (rinnastus). Ehk: *Paul jäi ilma kingituseta, sest et isal kõik raha ära kulus* (alistus). L. r.

113 §. Lauserühmades võiwad lausete asemel esineda ka lausekatkendid. Kõige sagedamini on väljajätteks ütlussõna on. Näit. *Kes ees, see mees.* W. s. *Libe keel, tige meel.* W. s. *Kel jänu, sel jalad.* W. s. *Igal pool oma wiis, iga talul oma tuba.* W. s.

1. Lauserind.

a. Rinnastatud lausete ühenduswiis.

114 §. Nagu lauselaienduse liikmed mitte alati ei ole ühelaadilised ja ühe tähtsusega (waata 106 ja 107 §) nii on lauserinna liikmed, s. o. lauserinda kuuluvad üksikud

laused, harwa täiesti ühesugused. Suuremalt jaolt on nad mõtteliselt seotud teine teisega.

Wäliselt tuleb see seotus nähtawale mitmesugusel kujul.

1. Lausete paigutuses.

a. Harilikult seisawad rinnastatud laused lihtsalt teine teise kõrwal. Näit. *Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki*. W. s. *Pea käib ümber, ei jõua mõtteid kinni pidada*. Kdl.

b. Nad wõiwad olla ühendatud ühendawate sidesõnadega. Näit. *Uks läks lahti, ja wõõras mees astus tupp*. Fähm. *Mulk ta on, ja mulgid on petjad kõik*. Kdl.

d. Teine lause wõib olla teise wahele paigutatud nii, et ta ühenduse katkendab (kiillause ehk wahelause). Näit. *Nooruseaeg — ta on kõige kaunim inimese elus — lendab kiiresti mööda*. Einer. *Ja, mis ma pidin ütleva, no aga ega meie laps ka igaihte vastu ei wõta*. Kdl.

2. Ühendawates sõnades ja sõnawormides.

Teises lauses esinewad sõnad (asesõnad, wõrrelmuuted ehk abisõnad), mis teisesse kanduwad. Näit. *Wiimane haigus oli lühike: ta algas Jüripäewa hommikul*. *Teie tahate mind homseks kutsuda; mulle oleks armsam ülehomme*. *Tänawu oli suur wiljaikaldus, sellepärast on kõik nii kallid*. *Kui ma ometi Ennu kätte saaksin, see teaks nõu*. Kdl.

3. Wahel ka lause katkestamises.

Mõiste, mis kummalgi ehk mitmel lausel ühine, ilmub ainult ühes lauses. Näit. *Ta ei taha tulla: ta peab*. *Tööd on tegijal, und magajal*. W. s. *Kuri wõtab kulbist, paha pajast*. W. s.

b. Rinnastatud lausete liigid.

115 §. Oma sisemise seotuse poolest, — see tähendab — selle järele, kudas lauserinna üksikud liikmed (laienduslaused) on mõtteliselt teine teisega ühendatud — jagunewad lauserinnad kahte liiki: w a b a s s e rinnastusse ja seotud rinnastusse. Näit. *Inimene on loodud tööd tegema, linn — lendama*. W. s. — *Aja tühi asjale, karga ise kannule*. W. s.

116 §. Waba rinnastus võib olla:

a. ühendaw. Laused ühendatakse ilma sügawama mõttelise seotuseta; ühendus esineb ilma sidesõnadeta ehk rinnastawate sidesõnade abil. Näit. *Haige laskis arsti tuua; see hakkas temale kohe rohtu kirjutama. Ema jäi ukse juure seisma ja hoidis wihmawarju käes. L. r. Kena on küll wõõras maa, kaua käisin mööda ilma, palju ihu puutus silma. Malm. Nüüd magab ema mullas ja meheks sirgund ma. CRJ.*

b. seletaw. Esimesele lausele järgnewad laused seletawad esimest ehk eelmist. Näit. *Tema tegi mõtted teoks, pani hobuse kirstu ette, istus ise kirstu kaane peale, wõttis pika witsa kätte ja hakkas tuhat nelja kodu poole kihutama. L. r. Ja waata imet! kiwid hakkasid sedamaid mürisema. L. r. Pidi ju täna tema ainus tütar Leena talle külla tulema, nagu ta omas wiimases kirjas pere Annile oli teatanud. L. r.*

117 §. Seotud rinnastuses on ühendatud laused mõtteliselt lähedalt seotud. See seotus võib esineda ilma wäliste sidemeteta ainult lausete teine teise kõrwale paigutuse näol (w. 114 §. 1), enamasti aga tuleb ta nähtawale teises lauses esinewates abisõnades, mis kanduwad teise lause liikmesse. Seotus võib käsitada:

1. wahekorda koha poolest.

Näit. *Mina sõitsin Schweitsi; seal oleksin ma heameelega kauem wiibinud. Hans awas peo, seal istus näljane hiirekene. L. r. Eila jõudsin koju, siin leidsin külalise eest. Täna on kiriku juures laat, sinna ma ei lähe.*

2. wahekorda aja poolest.

Näit. *Päike oli tõusnud; siis algas lahing. Ta wihastas enne, wiimaks waikis ta. Meie keiser on parem! hüüdis mees, mis järele ta uksest wälja wiidi (lauselisandus). L. r. Ma pidin pilli edasi puhuma, kui Siim ennast kepi otsa najale toetas ja küsis. L. r. (= siis toetas j. n. e.)*

3. sisemist w a s t o l u.

Näit. (sidemetega). *Tuba on küll ilus, aga ta on väikekene. Aeg parandab haawad, aga jätab armid. W. s. Ehk*

oleks soo ja raba sa, sa siiski minu kodumaa. See töö on küll raske, kuid ta on armas. Küll wõttis pihad ja käed walutama, aga kes sellest wõis hoolida. L. r. Mina ei taha waielda ega tüli hakata, muud kui aga seda, mis tõsi, tõeks ajada. O. W. M. Wanakene ei raatsinud paigal olla, waid tõttas ikka wälja waatama. L. r. Ei talw anna, waid talw tahab. W. s.

(sidemeteta). Meest sõnast, hõrga sarwest. W. s. Inimene mõtleb: Jumal juhüb. W. s. Laen on kerge anda, raske tagasi saada W. s. Pada sõimab katalt, ühed mustad mõlemad.

4. tagantjärel nimetatud põhjust.

Näit. Jää meie juure, sest õhtu jõuab ja päike weereb. Sõrmik oli warsti walmis, sest et olin wäljaõppinud ametimees. L. r. Mine kõrwale, sa seisad mul walge ees. Wenemaale wirutagem, seal meil isamaa; Saamarasse sirutagem, seal meil hingemaa. Weitzenberg. Ta wõiks meid aidata, tal ju raha küll. Sa ikka wõiksid teisi aidata juba, teil on üks hobune ula. L. r.

5. tagantjärel nimetatud tagajärge.

Näit. Kotis on raamatud, sellepärast on ta nii raske. Woodi oli ära põlenud, ja isa pidi öösel põrandal magama. L. r. Tänu oli ikaldus; kõik on kallis. Aja tühi asjale, karga ise kannule. W. s. Seal annawad nad temale juua, mis peale ta jõud poole wähemaks läheb (lauselisandus). L. r.

6. wõrdlust. Näit. Sa külwasid halvasti; nii sa ka löikad.

7. abinõu. Näit. Ta pakkus raha; sellega tahtis ta mind meelitada.

8. tingimist. Näit. Ta ehk tuleb, siis lähen temaga ühes. Too mull' kodunt suure sulge, kerstu kapist keele kolksu, siis ma laulan linnu wiisil. R. l.

Täh. Tähele tuleb panna, et rinnastuwate lausete hulka kuuluwad lauselisandused; see on laused, mis kanduwate ase- ja abisõnadega algawad, aga milles need kanduwad sõnad ei ole seotud üksiku sõnaga eelminewas lauses, waid terve lausega. Näit. Ma jõudsin õigeks ajaks koju, mis wäga hea oli (= ja see oli wäga hea).

Rinnastawaks ühenduseks wõib ka lugeda neid *kwi*-ga algawaid lauseid, mis äkilist tegewuse ehk elu muutust näitawad. Näit. *Ma olin parajasti heinad kokku saanud, kui pilwed üles tulid ja kanget wihma hakkas sadama* (= siis tõusid pilwed j. n. e.). Waata ka 2 all wiimane lause.

2. Lauseliit.

118 §. Lauseliidus täidawad k õ r w a l l a u s e d neid kohuseid, mis üksikus lauses — lauseliikmed.

Kõrwallauseid iseloomustab :

1. nende otstarwe ja seisukoht lauserühmas pealause osadena ehk tema liikmete täiendustena ;

2. nende sisu ;

3. nende alistuswiis.

a. Kõrwallaused pealauseosadena ja täiendustena.

119 §. Kuna kõrwallausetel lauseliidus on samasugused kohused kui lauseliikmel lauses, siis esinewad kõrwallaused kõige pealt lause pealiikmete asetäitjatena, siis aga — täiendustena tegusõnadele, asisõnadele (kõ ase- ja arwõnadele), omadussõnadele ja abisõnadele. Nõnda jagunewad kõrwallaused lauserühma liikmetena seitsmesse liiki ; need on :

1. aluslaused ;

2. ütluslaused ;

3. sihituslaused, tegusõna täiendusteks ;

4. määruslaused, tegusõna täiendusteks ;

5. lisanduslaused, asisõna täiendusteks ;

6. omadussõna täienduslaused;

7. abisõna täienduslaused.

120 §. Kõrwallaused wõiwad olla selle järele, kas nad pealause ees, taga wõi tema liikmete wahel seisawad:

a. eellaused; näit. *Kes kannatab, see karta elab.* W. s.
 b. tagalauseid; näit. *Kõik ei ole kuld, mis läigib.* W. s.
 d. wahelauseid; näit. *Sinna linna, kust ta wälja läinud, ta enam tagasi ei tule.* E.

121 §. Aluslaused. Aluslause wäljendab ettekujutust, mis on mõnele teisele ettekujutusele ehk ettekujutusrühmale põhjaks (aluseks). Näiteks:

Kes koera ei süüda, süüdata warast. W. s. *Mis on sõda sünnitanud, see ei kõlba neitsi kõrwa.* R. I. *Mis muidu weel pihusse juhtub, on iseasi.* Kdl. *Amet kõik, mis leiba annab.* W. s. *Õnneks warblastele, et meie ernepõllul ei ole.* Kdl. *Ega mul ka teadmata pole, et ta wanemat rahvast oskab austada.* Kdl. *Et ühel korwi peremehel 10 lehma, 3 paari tööhärgi, paarkümmend lammast ja neli hobust oli: see polnud imeasi midagi.* Janssen.

122 §. Ütluslaused. Ütluslauseteks tulewad pidada niisugused laused, mis täidawad ütluse-täite aset. Näiteks:

Ma olen, kes ma olen. Tema wastus oli: „ära tule!“ *Olgu nüüd nõnda, kuidas sel korral söömalaua taga ütlesite.* O. W. M. *Mis Koidula nime Eesti ärkamise ajaloo otsekui koidujoontega palistanud, on tema büüriline luule.* Suits.

123 §. Sihituslaused. Sihituslauseks tuleb pidada iga lauset, mis täiendab tegusõna sihitu-

sena, olgu a) pärisihitusena ehk b) kõrwalsihitusena. Näited:

a. *Igamees mõistab, kust see tuleb. Jannsen. Mis igaiüks ise tahtis, seda ta teistele soovis. Jannsen. Kalewite kallim poega waatas kõrgelta kaljulta, kas ehk kuskil mere pinnal warga jälgi maha jäänud. Klwp. Ma mäletan selgesti, kunas ja kuidas esimest korda kündma hakkasin. L. r. Õhtul magama minnes tegi waenelaps nagu sant teda õpetanud. Krztw. Kes tööd taga ei aja, seda ajab töö taga. W. s.*

b. *Anna see, kellele tahad. Mõttele seda, kellest tahad.*

124 §. **Määruslauseid on kõrwallauseid, mis täidawad määruste aset. Näit.**

Rongid pörkasid teine teise wastu, kus tee käänu teeb. Kus wähe eksitajaid, seal wähe eksijaid. Jannsen. Hakkas juttu wiskama, et sõnadel wahet ei olnud. Fählm. Kui kõik teod tehtud ja mängud mängitud, hakkasin karkudega kõndima. L. r.

Täh. Määruslauseid wõime jagada neisse liikidesse, millesse määruseidki, s. o. kohamääruslauseteks, ajamääruslauseteks, põhjusemääruslauseteks j. n. e. Harilikult ei liigitata ainult määruslauseid sisu järele, waid kõiki kõrwallauseid. Waata 129 §. jj.

125 §. **Lisanduslauseid täiendawad asisõnu (niisamuti asesõnu ning arwsõnu) ja määrawad neid lähemalt. Näiteks:**

See oli metsalise hääl, mis kuuldi. Ma hakkasin sarwelugu õppima, mida Siimura Saamuel Mäetalu männikus mänginud. L. r. Eeskojas leidis ta ühe teise wenelase, kellel kirwes wöö wahel oli. L. r. Kõige

kiuslikum asi on kalendri teine jagu, kus jutud ja õpetused sees on. **Fählm.** Jumal hoidku mind niisuguse raha eest, kus teise inimese veri küljes on. **Suwe Jaan.** See on ka jälle mõne mulgi välja arvatud aru, et nüüd naised lugema peavad ja kirjutama õppima. **Kdl.** Kui tütarlaps edasi läks, tõusis mürin, nagu oleks keegi käsikiwi jahvatamas. **L. r.** Kõrss on, et ta mehe kannab. **R. I.** No ega temagi süüdlane pole, et ta mulgiks loodud. **Kdl.**

1. Täh. Teistsugune kui lisanduslause on lauselisan dus. See ei täienda üksikut lause liiget, waid terwet lauset, ja meie arwame niisugust ühendust rinnastusrühmade hulka (waata ka 117 §. Täh.) Näit. *Põlemute jaoks hakati raha korjama, mis väga tarwilik ettewõte oli. Järgmisel päewal pidi isa mõisa teole minema, mis läbi teine hobune priiks sai.* **L. r.**

2. täh. Kui lisanduslause täiendab iseseiswat lisandust, nimetame iseseiswat lisandust ühes lisanduslausega lisalauseks. Näit. *Sel ajal istus Rooma linnas paawsti tooli peal Innotsentsius III, kõige wägewam neist, kes iialgi ennast Kristuse asemikuks maa peal nimetanud.* **Hurt.**

126 §. **Omadussõna täienduslaused** wastawad omadussõna täiendustele üksikus lauses. Omadussõnade alla arwame ka omadussõnalised asesõnad (niisugune, seesugune j. t.) ja kordarwud. Omadussõna täienduslaused on lisanduselised (waata 89 §) ehk määruselised (w. 94 § iseäranis d.).

Näit. *Niisugust sõprust, nagu Taaweti ja Joonatani wahel oli, leidub harwa. Kas sa sõge oled, et sa ei mõista wastu wõtta.* **Kdl.** See kirjanik on, nii hästi kui seda katkendi najal saab arwustada,

hea töö teinud. Esimene, kes wastu tuli, oli mu oma poeg.

Täh. Omadussõna täienduslaused esinewad väga sagedasti lühendatult. Näit. *Oh et ma nii rumal olin selle Aluste talu käest ära andma.* Kdl. (w. ka lause lühendused allpool.)

127 §. Abisõna täienduslaused. Näit.:

Ta kirjutas nii hästi kui ta mõistis. Ükski asi ei olnud nii pisukene, et ta teda tähelepanemata oleks jätnud. Hurt. Teisel hommikul tuli waesele lapsele tähtjas unenägu nii elawalt meele, nagu oleks laps tõesti kirstu kaane peal tükk maad sõitnud.
L. r.

b. Kõrwallauseste liigitus sisu järele.

128 §. Kõrwallauseid liigitatakse ka sisu järele, selle peale waatamata, missuguse sõna täiendused nad on.

Sisu järele on kõrwallaused:

a. Kohalauseid (Lokaallauseid), mis algawad kohamäärsõnadega (*kus, kuhu, kust*). Näit.: *Sellele oleks parem, et teda ära uputatakse, kus kõige sügawam.* U. T. *Pilwe-
raasukesed olid selle koha peale, kus päike weeres, kokku kogunud.* L. r. *Ta tuli pealinna, kuhu kõik esitajad olid kokku käsutatud.*

b. Ajalauseid (Temporaallauseid), mis algawad ajamäärsõnadega (*kui, enne kui, sest saadik kui, nii kaua kui, kunni, niikaua kunni, kunas, kuna j. t.*). Näit.: *Kui töö oli lõpetatud, waatas ta ringi. Kui tuleb ori koduje, otsi juttu orjadega.* R. l. *Ära hõiska enne, kui üle mäe oled saanud.* W. s. *Ära kiida silda, enne kui koormaga oled üle saanud.* W. s. *Niipea kui lõpulaul lauldud, tuleb nagu uus elu Miina sisse.* L. r. *Perenaine wahtis niikaua ukse läwelt, kunni tütarlaps tema silmist kadus.* L. r. *Senni heinamaa ilusa, kunni heina niitamata.* R. l.

Täh. Palju kõrwallauseid on küll välise kuju poolest ajalauseid (algawad aja määrussõnadega), oma mõtte poolest aga ühtlasi ka tingimis- põhjus- ehk wastolu laused. Näit. *Kui isa linna läheb, siis lase mulle ka niisugused saapad tuua.* L. r. *Kui Peeter äpardust nägi, läks ta nuttes koju.* L. r. *Loomad läksid teisale ja ma jooksin neile järele, kuna Siim lähema paju kallale asus.* L. r.

Waata rinnastawaid lauseid *kui-ga* 117 § Täh.

d. Põhjuslaused (kausaallused), mis algawad sidesõnadega *sest et, et, kuna*. Näit. *Paul jäi ilma jõuluingitusest, sest et isal raha uue woodi ostmiseks ära kulus.* L. r. *Ja et wõtsid tantsu lüüa, oli peremehel süüa.* O. W. M. *Et wanamees tema keelt mõistis, hakkas ta ikka rohkem ja rohkem kuulutama.* L. r. *Nurgad nutid, et oli noori; pingid nutid, et oli peeni, ahi nuttis, et oli aine.* R. I. *Kuna sa oled sõnakuulmata, saad sa nüüd nuhelda.*

e. Tagajärjelauseid (konsekutiivlauseid) ehk teguwiisilauseid, mis algawad sidesõnadega *nii et, et nii* —, *et*. Näit. *Laseme sõitu, nii et tuli rummus.* R. s. *Kas sa sõge oled, et sa ei mõista wastu wõtta?* Kdl. *Mis süüdi on mu laps teinud, et nõnda emata ja koduta elusse peab astuma.* Kitsb. *Hakkas juttu wiskama, et sõnadel wahet ei olnud.* Fählm. *Wiimaks läks kirstu kaas nii kaugemale lahti, et eideke silmad sisse ulatas pista.* L. r. *Semjon haarab ühe kepi, ilma et ta teaks mispärast.* L. r. (teguwiis).

f. Otstarbe ehk eesmärgilauseid (finaallused) mis algawad sidesõnadega *et, seks et*. Näit. *Ta on siin wahiks, et keegi läbi ei pääseks.* *Pani parmaste wahetele, et ei tulnud tuuli peale, ei sadand sadu rumala.* R. I. *Loom kipub ka kodu poole, et rutem puhkusele saaks.* L. r. *Mina tarwitasin seda waba aega selleks, et Jaani juure läksin.* L. r. *Siis sina karga katsumaie, kas on kangas karunikene.* R. I.

Täh. Otstarbelause võib kujupoolest ka kohalause olla. Näit. *Teisel hommikul wiidi Laos walina ette, kus ta oma nuhtluse pidi saama.* Suwe Jaan.

g. Tingimislaused (konditstonaallused), mis algawad sidesõnaga *kui* ehk ilma, ehk esinewad sidesõnadeta küsk-, soow- ehk käsklausetena (waata 129 §.) Näit. *Kui see Tartu kalender on, olgu siis ka Tartu keel. äh! n. Ki i kaks kauplewad, waadaku kolmas kaugelt. W. s. Kui mina oleksin ninas, ei teeks ma nii rumalasti. L. r. Jooksen ma koju, siis ei jõua ma enam õigeaks ajaks tagasi. L. r. Aja wiidad, asja saad. W. s. Pööran külje, leian külma, pööran selja, leian seina. R. l. Tulgu, mina ei karda. Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki. W. s. Anna hobu kurja kätte, läheb hobu hoopis metsa. Kalwp. Tuleks surmake minule, sukad surmale teeksin.*

h. Wastolupehmendawad laused (kontsessiivlaused), mis algawad abisõnadega *olgugi et*, ehk *küll*, *et küll*, *kui ka*, *kuigi*, *kuna* ehk esinewad abisõnadeta soow- ja küsklausetena. Näit. *Olgugi et ma haige olen, tulen ma siiski; kui ka on pime, küll ma teed leian. Loom tunneb ka walu, ehk ta küll igakord ei kisenda. L. r. Ehk küll liiwlased ka eestlased olid, siiski sunniti neid oma wendade wastu wõitlema. C. R. J. Albert, ehk ta küll Liiwimaad näinudki ei otnud, astus ristisõitjate peremeheks. Hurt. Teie olete rahul, kuna ma täiesti rahulolemata olen. Olgu ta wihane, mina ei karda. Kas wõtke mul pea maha, mina järele ei anna. Wiin jäi wanaks, kuigi astjad muutusid. Tuglas.*

i. Wõrdluslaused (komparatiivlaused), mis algawad sõnadega: *nõnda kui*, *nagu*, *otse kui*, *otsegu*, *nii kui*, *kui*, *selle järele* — *kuidas* ja *wahel ka wõrrelwõrdega*. Näit. *Nagu külw, nõnda lõikus. W. s. Nagu sa metsa hüüad, hüüab sulle mets wasta. W. s. Tõusis mürin, nagu oleks käsikiwi jahwatamas. L. w. Tütarlaps waatas kahtlaselt wanataadi silmi, kui oleks tahtnud tunnistada, kas küsimine tõsi. L. w. Selle järele kuidas ahju köetakse, on tuba soojem ehk külmem. Mida lähemale ta jõudis, seda aremaks läks ta süda. Mida waiksem tuul, seda lähem torm. W. s. Ta tõttas, mis (nii kui) ta wõis. L. w.*

Täh. Ka wõrdlusauseid wõib teguwiisilauseite hulka arwata. Waata e.

k. Wähem esinewad rühmad on :

1. abinõulaused. Näit. *Ta katsus ennast rahustada sellega, et klaweri ette istus ja mängima hakkas (ka teguwiis).*

2. piiramislaused. Näit. *Kõik seletajad, nii palju kui neid käepärast, on minu poolt.*

129 §. Sisulaadi poolest wõiwad kõrwallaused olla nagu pealaisedki (waata 9 § ja j. j.)

1. Wäitlauseid. Näit. *Tüdruk ütles, et tema tahab perenaiseks saada.*

2. Hüüdlauseid. Näit. *Kuuldi hüüdmist: Tulge appi!*

3. Käsk- ehk soowlaused. Näit. *Siis palus wanamees, ta aidaku temale koms selga.*

4. Küsklauseid. Näit. *Ei tea, kes weel tuleb. Tahaksin teada, kui palju teid koos on. Ma ei tea, mis ma pean tegema.*

d. Kõrwallausete alistuswiis.

130 §. Nagu juba sennini ettetoodud näidetest selgib, alistuwad kõrwallaused täiendatawatele kahel wiisil, nimelt :
 a ilma siduwate sõnadeta ja
 b siduwate sõnadega.

131 §. Siduwate sõnadeta kõrwallaused esinewad täiesti üksiklause kujul, olgu wäit-, hüüd-, soow- ehk käsklausetena. Näit. *Ma ütlen sinule, seda sa ei tohi teha. Näib, sa oled kuri. Korruga näen, seal, kus taewas ja meri kokku puutuwad, seisab imelik walge pilw. L. r. Teie küsite õigusega, kuidas oli see wõimalik. Oleks see minu olemine, ma paneks saksad santideksin.*

132 §. Siduwate sõnadega kõrwallaused algawad :

a. kas kanduwate ase- ehk abisõnadega (*kes, mis; kelle, mille, j. n. e. teised käänded, mäherdune, missugune, kus,*

kuhu, kust), mil juhtumisel meie neid nimetame **kanduwaiks lauseiks** (relatiiv lauseiks). Näit. *Esimene töö, mis ta tegi, oli hea. Ta nägi kaldal kalameest, kes wõrku puhastas. Mäe harjal, kus laulis linnu koor, seal istus kord neiu nägus, noor. Eisen. Koolimaja oli ainus koht, kuhu Miina ema seltsis käis. L. r. Ma nägin inimest, missugust ma enne veel ei ole näinud.*

Täh. Erandita on kõik kanduwate asesõnadega ja nende käänetega algawad kõrwallaused kanduwad laused; teistest lausetest kuuluwad kanduwate lausete hulka koha määruslaused, millede siduwaid määr sõnu *kus, kuhu, kust* saab wahetada kanduwate asesõnade kohakäänetega. Näit. *Ta astus tuppa, kus (-milles) eit ahju ees Reinu haiget pead süles hoidis. Kdl. Mäe harjal, kus (-millel ehk mille peal) laulis linnu koor j. n. e.*

h. ehk kõigesuguste sidesõnadega (nagu 128 § a—i näidatud), mil juhtumisel meie neid nimetame **sidesõnalisteks** lauseteks. Näit. *Kui ma ei oleks Aleksander, tahaksin olla Dioogenes.* Teisi näiteid waata 128 §.

de. **Pea- ja kõrwallause ühte kuulduwuse tunnused.**

133 §. Peale kõrwallause täiendusotstarbe (w. 119—127 §) tema sisu (w. 128 §) ja alistuswiisi (w. 130—132 §), mis teda iseloomustawad, on veel märke, ehk tunnuseid, mis näitawad, et pea ning kõrwallause kuuluwad ühte. Need tunnused ilmuwad esiti kas pealauses, ehk kõrwallauses ehk mõlemas korraga ja on nimelt:

1. paarissõnad ja sõnawormid (korrelatiivid).

2. wäljajätted.

134 §. Sagedasti omandab pealause kõrwallause sisu nii lähedalt enesele, et ta enesesse seab lauseliikme, mis kõrwallause otstarbe ette ära määrab. See lauseliige läheb siis tähenduse, sõnatõu ja sagedasti ka muutewormi poolest ühte kõrwallauset pealause külge siduwa ase- ehk abisõnaga. Nii ilmuwad esile paarissõnad (korrelatiivid-ühiskand-

jad), milledest teine kuulub teisse lausesse. Niisugused paarissõnad ehk korrelatiivid on näit: *see: kes — kes: see; see: mis — mis: see, kõik: mis; seal: kus — kus: seal; kuidas: nõnda — nõnda: kuidas; kui: siis — siis: kui; mida: seda; nii: et, nõnda: et, seda: et* ja mitmed teised sõnad ning sõnawormid.

Näited. *Sel kitsaks läheb endal ase, kes teisi elada ei lase. M. K. Kus wiga näed laita, seal tule ja aita. W. s. Ei läigi ranna siniwiir sealt üle ehu elumere wee, kus lõpeb minu laewatee. A. Reinwald. Kui usaldusest räägib rebane, siis katsu kanad wiia warjule. L. r. Mida armsam laps, seda kibedam wits. W. s.*

135 §. Ühtekuuldumust näitab ka väljajäte, mis ilmub selles, et järgnewa lause üks sõna täiendub eelmise lause ühe sõnaga, ilma et ta seda uuesti nimetaks. Näit. *Katsuge läbi ajada, kudas saate* (täiendus: *läbi ajada*). *Tehku selle töö walmis, kes oskab* (täiendus: *teha*). *Kui sa oskad mind õpetada, õpeta* (täiend. *mind*).

VII. Lausete ütluswiis.

136 §. Lausete ütluswiis oleneb sellest, kas lauses väljendatud tegu ehk olu käsitatakse tõelikuna või võimalikuna. Ütluswiisi väljendawad ütlussõnana esinewa tegusõna ütluswiiside (mooduste) muuted, kus juures tõelikkuse awaldajaks on kindel (indikatiiv) ning käskiw (imperatiiv) ütluswiis, võimalikkuse awaldajaks enamasti tingiw ütluswiis (konditsjonaal), wahel ka kindel ütluswiis abisõnade toetusel (*wahest, ehk wististi j. t.*).

Lausete ütluswiisi peale awaldab ka mõju lausete sisulaad (w. 9 § j. j.). Kõrwallausetest esinewad sihituslausel sagedasti isesuguses ütluswiisis, mis kokku seadub tegusõna keskütluswiisi wormidest ja mida nimetatakse kanduwaks ütluswiisiks (modus relativus).

137 §. Pealausete ütluswiiside kohta tuleb öelda, et

a. wäitlausel kui tõeasjade awaldajad esinewad kõige enam kindlas ütluswiisis. Et aga võimalikkust ka saab wäi-

tada, siis esineb neis ka tingiw ütluswiis, iseäranis sel juh-
tumisel, kui kõrwallause on tingiw ja sisaldab tingiwat ütlus-
wiisi. Näit. *Wägew oli Liivi ordu ja sai päew päewalt wäge-
wamaks. Kitsb. Ses oleks wanawara korjajatele wististi armas
niisuguse asja kohta teateid saada. Kitsb. Homme ehk tuleb
wihma.*

b. hüüdlause te kohta maksawad samad seadused, mis
wäitlause te gi kohta (w. 10 §). Tähendada tuleb ainult, et
hüüdlause tes wäga sagedasti ütlus wälja jääb. Näit. *Minu
tütar, Lehte pärandus! lausus Wanda. Kitsb. oh sa mu kal-
like, oh sa mu kullake! Kui ilus oled sa, armas kodumaa.
Enno.*

d. soow- ning käsklause d awaldawad oma ütlust käski-
was ja tingiwas ütluswiisis. Näit. *Kanna mu tütre eest hoolt,
ma tasun sulle! Kitsb. Maimu olgu ta nimi. Kitsb. Naabri
mehed, tulge appi! tulge appi karu tapma! Krtzw. Tuleks
täna õhtuke-waewa waigistama, ilmuks pea peiuke mu juure
jütustama. Bergm. Rõõmuga tahaksin ma surra — surra
teadmises, et surm mind jälle ühendaks mu mehega taewas. Kitsb.*

e. Küsklause te ütluswiis käib ühte wäitlause te omaga!
Näit. *Mis süüdi olen mina, mis süüdi on mu laps teinud?
Kitsb. Kas sa oleksid sealt ilma kutsumata ära tulnud?*

138 §. Kõrwallause tes maksawad ütluswiiside kohta
samad seadused mis pealause teski. Iseäralikult tuleb aga
tähele panna k a n d u w ü t l u s w i i s (modus relativus). Selles
ütluswiisis esineb tegusõna kesksõnade osastawas
käändes, olewiku wormidele wastawais ütelustes ka mää-
rosastawas (infinitiw II). Kanduwat ütluswiisi tarwitatakse
k a u d s e s k õ n e s (oratio obliqua) ja lühendatud sihi-
tuslause is (w. lauselühendused).

139. Kanduwat ütluswiisi wõrmid on järgmised (näit. tegusõ-
nast tulema):

Tegewiku kindla ütlusw. olewik: *mina tulewat, sina tulewat,
tema tulewat; meie, teie, nemad tulewat; ehk mina tulla, sina tulla,
tema j. n. e. nemad tulla.*

Tegewiku kindla ütlusw. minewik: 1. *mina tulnud, sina tulnud, tema tulnud, meie tulnud j. n. e.* 2. *mina olewat — olla tulnud, sina j. n. e. nemad olewat — olla tulnud.* 3. *mina olnud tulnud, sina olnud tulnud j. n. e. nemad olnud tulnud.*

Tehtawiku kindl. ütlusw. olew. *tuldawat (ka tuldama)*
 „ „ „ *min. oldawat tulnud.*

140 §. **Kaudne kõne** (oratio obliqua) annab teiste isikute otsekohese kõne (oratio recta) edasi kui jutustust ilma nende isikulist kõnewiisi tarwitamata.

Näited.

Otsekohene kõne:

Isa ütles pojale: „Ma sõidan homme linna“.

Aga nüüd—ütles Jakob jälle — pole mul aega sinu torus mokki waadata, waid et ma pühiks walmis saan, wõta jahud ja pärmikruus ja tee neist hommiku niisugused pullid kui wiimaks Luhal nägid.
 Jannsen.

Kaudne kõne:

Isa ütles pojale, (et) ta sõitwat homme linna.

Jakob ütles, nüüd ei olewat temal aega Anne torus mokki waadata, waid et ta pühiks walmis saawat, wõtku Ann jahud ja pärmikruus ja tehku neist hommiku niisugused pullid kui wiimaks Luhal näinud.

Nagu ülemal otsekoheses ja kaudses kõnes ettetoodud laused näitawad, wahelduwad otsekohese kõne ja kaudse kõne

a. tegusõna wormid järgmiselt:

otsekoheses kõnes:

kindel ütluswiis: *olen, oled, on, ei ole j. n. e.; olin, olid, ei olnud j. n. e.; nägin, nägid, olen näinud, oled näinud, olin näinud, olid näinud j. n. e.*

tingiw ütlusw.: *näeksin, näeksid j. n. e. oleksin näinud j. n. e. ei näeks, ei oleks näinud.*

käsk w ütlusw.: *tee, tehku, tehkem, tehke, tehku.*

on kaudses kõnes:

kanduw ütlusw. mina olewat ~ olla, sina olewat ~ olla ehk ei olewat ~ olla j. n. e., mina olnud, sina olnud ehk ei olnud j. n. e. mina näinud, sina näinud, mina, sina olewat näinud, olnud näinud j. n. e.

tingiw ütlusw. *näeks (ka sina näeks j. n. e.), oleks (ka sina oleks j. n. e.) näinud; ei näeks, ei oleks näinud.*

käski w ütlusw.: tehku, ka mina tehku; sina, meie, teie tehku, nemad tehku.

tehtawik: *tehakse, tehti, on tehtud, oli tehtud, on tehtaw, oli tehtaw;* kanduw kõn.: *tehtawat, tehtud olewat tehtud, olnud tehtud, olewa tehtaw, olnud tehtaw;*

tingiw ütlusw.: *tehtaks*

tingiw ütlusw.: *tehtaks*

käskiw ütlusw.: *tehtagu;*

käskiw ütlusw.: *tehtagu*

b. isikulised asesõnad järgmiselt:

Mina lähen,
sina lähed,
tema läheb,

tema minewat (- minna)
mina minewat,
tema (ehk nimi) minewat ja
sina minewat,

meie läheme,
teie lähete,
nemad lähewad,

nemad minewat,
meie minewat,
nemad (ehk nimed) minewat, ja
• *teie* minewat,

mine
ta mingu
minge
nad mingu

mina mingu, *tema* mingu;
tema mingu, *sina* mingu;
nemad mingu, *meie* mingu;
nemad mingu, *teie* mingu.

Näited:

Isa ütles pojale: „Too mulle nuga!“ *Isa ütles pojale, ta toogu nuga.*
Isa ütles minule: „Too mulle nuga!“ *Isa ütles minule, mina toogu nuga.*
Isa ütles sinule: „Too mulle nuga!“ *Isa ütles sinule, sa toogu nuga.*
Isa ütles minule: „Sa peaksid paremini õppima.“ *Isa ütles minule, mina peaks (ka peaksin) paremini õppima (ehk et mina peaksin paremini õppima).*

T ä h. Kõrwallaused, mis pealauses tegewa isiku isiklikult awaldatud mõtteid ette toowad, esinewad kaudsena kõnena ja nende ütlussõna seisab kanduwas ütluswiisis. Näit.: *Isa ei lähe homme linna, sest tal ei olewat aega. Muidu ta siia ei tule, kui wiidagu temale käsk. Ta jätnud töö tegemata, sest ta olnud haige.*

141 §. Ühenduses ütluswiisidega paneme ka eitawat kõnewiisi lauses tähele.

Nagu sõnaõpetuses näidatud (w. 187-192 §§) on Eesti keeles olemas kolm eitussõna: *ära, ei ~ ep ~ p* ja *mitte*.

Esimene neist — *ära* — esineb aegsõnana, see tähendab: ta on pöörataw (*ära, ärgu, ärgem, ärge, ärgu*).

Teine — *ei ~ ep ~ p* — on aegsõna olnud, tarwitakse aga nüüd muudetumalt ja on seega abisõnaks muutunud (eitaw mäarsõna).

Kolmas — mitte — on täielik abisõna (eitaw määr-sõna) ja tarwitatakse suuremalt jaolt kahe esimese eitus-sõnaga ühenduses eituse kõwendamiseks, ehk üksikult üksiku lauseliikme eitamiseks, mis mitte ei ole tegusõna pöördworm.

Näit.: *Ära jäta mind maha! Ärge jätke mind maha: Ärge jätke mind mitte maha. Ta ei taha meile tulla. Ta ei tule üleüldse mitte siia poole. Ma ei näe midagi. Mul pole aega. Mul ep ole aega (ehk pole, ei ole) sugugi mitte aega. Ma 'p taha süüa, ma'p taha juua. R. I. Mul pole eite ehtimassa. R. L. Kas sa näed seda tähte? Ma ei näe mitte. Peaks waenlane mitte edasi tungima.*

142 §. Eituste tarwitamisel tuleb weel järgmisi Eesti keele seadusi tähele panna :

1. *Ei ja ei mitte* eitawad terwet lauset (lause ütlust), mitte üksikult eitab jaatawas lauses lause üksikuid liikmeid. Wördle. *Ei wõi julge olla, et luusijaid ei tule. Kitsb. Ei olegi seda kuud aastas, mil käwilindude pesitamist mitte tähele ei ole pandud. Ja neist mitte lahkuda tihates kisub ta mõninga eneseaga. L. r.*

2. *Mitte* esineb üksikult kõige enam laiendatud lauseis, kus laiendusrühmad on teine teisega wastolus. Näit. *Ma tulen täna, mitte homme. Sina mõtlesid üksi oma enese peale, mitte teiste peale. Wahel on ta kodus, alati mitte.*

Ta on rikas, aga mitte õnnelik.

T ä h. Tähele t u l e b panna, et lauselaienduses üt l u s i k k a e i t a w a k s saab, kui esimene rühm on eitaw; on teine ehk teised rühmad eitawad, jääb üt l u s j a a t a w a k s. Wördle: *Ma kirjutasin seda sulega, mitte pliiatsiga. Ma ei kirjutanud seda (mitte) pliiatsiga, waid sulega (wiga on öölda: Ma kirjutasin seda mitte sulega, waid pliiatsiga.) — Ta läks teekonnale hommiku wõi lõuna ajal, mitte õhtu. Ta ei läinud teekonnale mitte õhtul, waid hommiku wõi lõuna ajal. — Ära kirjuta seda mitte pliiatsiga, waid tindiga. Kirjuta seda tindiga, mitte pliiatsiga. — Ma ei ostnud mitte aimult lehma, waid ka hobuse. (Wale: Ma ostsin mitte j. n. e.). W.*

Iseäranis sagedasti patustawad selle reegli wastu meie ajalehed, kus me lauseid wõime leida, nagu: *Koosolek on edasi lükatud mitte tulewa, waid ületulewa nädala peale. Selles lahingus olewat kõige mehismalt wõidelnud mitte Wene wäeosad, waid Eesti omad. Õiges vormis peaksid need laused kõlma: Koosolek ei ole edasi lükatud mitte tulewa, waid ületulewa nädala peale ehk K. on edasi liik. ületulewa, mitte tulewa nädala peale. Selles lahingus ei olewat kõige mehismalt wõidelnud mitte Wene wäeosad, waid Eesti omad ehk S. l. on kõige mehismalt wõidelnud Eesti wäeosad, mitte Wene omad.* —

3. *Mitte* esineb üksi ka soowlauseis. Näit. *Peaksid nad mitte siia jõudma! Peaks ta ometi mitte surema!*

4. Eitused on ka sõnad ega ja eks (=ei ka ja kas ei) ja nendega mõtteliselt ühendatud tegusõna wormid tulewad sellepärast ikka wastawal kujul tarwitada. Näit. *Ega sa hull ole? Eks sa tea, et ma su käskija olen? Eks meie lähe (mitte läheme) ühtlasi! (ehk?) Eks sa siis ikka weel (ei) ole oma hõrga ära müinud.* W.

5. Eesti keelele iseäralik (näit. Saksa keele kõrwal) on ka, et k e e l a w a t e l e tegusõnadele järgnewad kõrwallauseid esinewad eitawas kõnewiisis. Näit. *Ta keelas mind, et ma ei tuleks (=mind tulemast). Ema hoidis last, et ta ära ei jookseks (=ära jooksmast), aga hoidis selle eest, et ta ära jookseks. Isa takistas poega, et ta edasi ei õpiks (=edasi õppimast).* Siiski eitawate pealauseste järele ka jaatawas wormis: *Ta ei keelanud mind, et ma ei tuleks ehk et ma tuleksin. Isa ei takistanud poega, et ta edasi ei õpiks ehk et ta edasi õpiks.*

Ka tegusõna *salgama* järel esineb kõrwallause mõlemal wiisil: *Ta salgas, et ta ei ole waras (=ta ütles, et ta ei ole) ehk ta salgas, et ta on waras. Igaüks, kes salgab, et ta ei ole eestlane ehk et ta on eestlane, on rahwa äraandja.* Soowitawam ja selgem on *salgama* järele ainult jaatawat kõnewiisi tarwitada.

Täh. Lausete lühendamisel on sagedasti parem eitust kõrwallausest pealauseesse wiia, iseäranis tegusõna üttema järele. Näit. *Ta ütleb, et see jutt ei ole tõsi = Ta ei üttele juttu tõe olewat, parem kui: Ta ütleb jutu mitte tõe olewat). Ta ei käskinud seda kellelegi öelda = ta käskis, et seda kellelegi ei öeldaks.*

VIII. Lauselühendused.

143 §. Lauselühendus esineb seal, kus kõrwallause asemele seatakse lause kõrwalliige. Näiteks wõime lauserühma *Kui ma noor olin, elasin ma külas* lühendada üksikuks

lauseks, kui me kõrwallause *kui ma noor olin* asemel ütleme *noorena* ehk *noor olles*. Lauselühendused on soovitawad iseäranis seal, kus sidesõna kuhjamine kõnewoolu kipub konaraks tegema.

144 §. Lauselühendustena esinewad :

1. Iseseisew lisandus -na käändes ja ka iseseiswas nimeta was. Näit. *Wananagi* (= kui wana ollakse) *wait saab olla*. R. I. *Ma waene wabatmehe naine käin ümber tubase naise, pihlaka marjad pihussa, kadaka marjad käessa*. R. I. (= ja minul on pihlaka marjad pihus j. n. e.).

2. Tegusõna määrulise -es kääne (määrseesütlew). Näit. *Waba olles mõtlesin minna jalutama* (= kuna ma waba olin, mõtlesin j. n. e.). *Natukene tunneb näpuga katsudes*. W. (= kui näpuga katsutakse).

3. Tegusõna määrasastaw (= *da~ta*) worm ise. Näit. *Tõin kanga wanutada* (= et teda wanutataks). *Wiisin noa sepa juure teritada* (= et ta teda teritaks).

4. Tegusõna kohtolulise -ma muude (inf. I). Näit. *Ta tuli siia meid pulma kutsuma* (= et ta meid pulma kutsuks).

5. Tegusõna kohtolulise -mata (tegas. ilmaütlew). Näit. *Ta tegi seda minu nägemata* (= kui ma ei näinud). *See on sile silitamata, see on lahe lahutamata*. R. I. (= ilma et seda lahutataks).

6. Kanduw ütluswiis (w. 138 ja 139 §). Näit. *Kuulsin teda seda ütlewat* (= et ta seda ehk kui ta seda ütles). *Arwasin külalise ära läinud olewat* (= et külaline ära on läinud).

7. Kesksõnad. Mees, kes seal töötab=*Seal töötaw* (ka *töötaja*) *mees*. Kiri mis eila tuli=*Eila tulnuä kiri*.

145 §. Lühendada saab järgmisi kõrwallauseid:

1. Sihituslauseid, mis algawad sidesõnadega *et, kuidas*. Näit. *Ütles saapad walmis olewat (olema)* = *Ütles, et saapad on walmis*. *Madis kuuldi heinte sees sahistawat*. Mändmets.= *Kuuldi, kuidas (ehk et) Madis heinte sees sahistas*. *Kuuleme seal karu nähtud olewat* (= et seal karu on nähtud).

2. Otstarbe ja sihtlauseid. Näit. *Ma andsin raha tema kätte hoida* = Ma andsin raha tema kätte, et ta seda hoiaks. *Tõksin koju toome oksad laste näljaste närida*. R. l. *Meil ei ole enam metsa järest kattagi*. W. *Seal hakkas ta salaja nõu pidama tütarlast majast ära ajada*. L. l. — *Tõsta ta sinna istuma* = Tõsta ta sinna, et ta istuks. *Isa saatis poja laadale hobuseid ostma*.

3. Ajalauseid. Näit. *Noorena lapsepõlwes mängides ei teadnud ma muud* = Kui mina alles noor olin ja lapsepõlwes mängisin, ei teadnud ma muud. *Kuke lauldes* (= kui kukk laulis) *läksime teele*. L. r. *Üksinda toas olles töi väikene Paul kapist tuletikud välja*. L. r.

4. Põhjuslauseid. Näit. *Kibedasti ametis olles*. (= Et ma kibedasti ametis olin) *ei kuulnud ega näinud ma midagi*. L. r. *Tema keelt mõistes* (= Et ma j. n. e.) *hakkasin temaga juttu westma*.

5. Tingimislauseid. Näit. *Ta ei lähe minu käskimata* (=kui mina ei käsi). *Inimene tüdib nõnda tööd tehes* (=kui ta nõnda tööd teeb). *Rikas olles* (=kui ma rikas oleksin) *ei elaks ma siin*.

6. Lisanduslauseid. Näit. *Ehitawal majal* (=Maja, mida ehitakse,) *olid aknad juba walmis*. *Peremehe ostetud hobune* (=Hobune, mis peremees ostis ehk ostnud,) *on väga ilus*.

Tä h. Ka lauselaiendusis saab lühendusi ette wõtta, kui teine lauserühm ümbermuudetakse lauseliikmeks. Näit. *Ta tuli mööda teed ja laulis*. — *Ta tuli lauldes mööda teed ehk mööda teed tulles ta laulis*. — *Wennalikult hoidsid uneingel ja surmaingel üksteise ümbert kinni ja rändasid läbi maailma*. *Wennalikult üksteise ümbert kinni hoides rändasid uneingel ja surmaingel läbi maailma*. L. r.

146 §. Lauselühenduses ilmuwad kõige enam mõtteid, ütelusid ja meelelisi muljeid edasi andwate tegusõnade (verba declarandi et sentiendi) täiendustena. Need lauselühendused on siis ikka sihtuslausete lühendused ja esinewad kanduwas ütluswiisis, milles tegusõna on kesksõna osastawas ehk kohtolulise ma muutes (harwa ka

-mas muutes) ja mille alus (ja ka ütlusetäide) on sihitavas ehk osastawas käändes.

Näit. Nägin mehe tulewat (tulema). Nägin meest tulewat (tulema). Nägin tema tulnud olewat (olema). Arwasin lapse (last) haige olewat, olnud olewat. Ütles ennast lese olewat (olema). Kuulsin last nutwat. Kardan hobust peruks minewat. Mees (meest) nähakse minewat. Tuul tunneb tõuswat. Nägin orgu haljendamas.

1 tä h. Uuemad keelearendajad soovitawad lühendatud sihituslauseis ja üleüldse kanduwas ütluswiisis ainult kesksõna osastawaid tarwitada (sihituslauseis siis mitte ka -ma wormi ega kaudses kõnes mitte ka -da ~ tä wormi). Kuna keeleühflustamise mõttes seda ettepanekut võib heaks kiita ja wastu wõtta, ei tohi siiski -ma (ja ka -da) wormi ebaeestiliseks pidada ja tema tarwitamist weaks nimetada. Rahwalaul tunneb mõlemaid kõnewiise ja tarwitab neid ka segamini. Näit. Kardad pandiks pandawada (= pandawat), leiwa eesta wiidawada. Õeldi kuused kulda joosma, sarapuud raha sadama, männid metta tilgutama. Kuulin muidu kukkuwada, munne lapsi laulawada, tütterid ilutsewada. Kardan homme hukatama, kõita kaela kõide-tama. Näewad neiu kaswamaie, sinisääri sirguwada. Ei oleks mina mõelnud siia saama, kus olen saanud, siia weerma, kus olen weernud, siia puile puutuwada, siia maile mahtuwada, uksile ulatawada, sagaraile sattuwada.

2 tä h. Sagedasti oleks järeloomamise wäärt rahwalauludes esinew abitegusõna kesksõna (ehk kohtolulise) wäljajäte. Näit. Saksad möllid sarwe hääle, isandad orel'i hääle, püskopid pilli hääle (wäljajäte: olewat~olema). Teaksin tegijad teinud, teaksin panijad pannud. Nii wõiks õelda: Kuulsin teda haige. Nägin onu koju tulnud. Arwasin Teid haigeks jäänud, ja jään tulemata.

3 tä h. Millal kanduwas ütluswiisis alust osastawas, millal sihitawas tarwitada, oleneb osalt täiendatawast tegusõnast, osalt kanduwas ütluswiisis awalduwa teo kestwusest ja ajast (olewik, minewik, tulewik). Enamasti tarwitatakse osastawat ja sihitawat wahet tegemata; aga näha on, et osastaw esineb juhtumisel, kus teda käsitatakse täiendatawa tegusõna sihitusena (ma nägin meest tulewat; nägin lapsi haigeid ehk haiged olewat) ja et teo aja ning kestwuse peale waadates tarwitatakse olewiku tähenduseks osastawat, tulewiku ning minewiku tähenduses sihitawat, kesksõna olewat (~olema) juures peaaegu ikka sihitawat. Näit. Ütles wenda tulewat (praegu;) ütles wenna tulewat (siia jõudwat lähemas ehk kaugemas tulewikus); ütles wenna (ainult nii) tulnud olewat. Arwan lapse haigeks jääwat (tulewik näitab). Loodan lapse

terveks saavat (tulevik). Arvan lapse haige olevat. Tunnen enese terve (olewat). Wõrdle weel. Näen last mängivat (olewik); näen lapse mängivat (tulewik); nägin lapse mängivat (minewik); nägin last mängivat (last käsitatud nägin sihitusena). — Nägin lapse terve (olewat). Näen lapse terve olevat (lapse-alusena olevat juures). Näen last terve olevat (last — sihitusena näen juures).

Tähendada tuleb weel, et kui pealause ja lauselühenduse alus on ühine, siis see lauseühenduses enamasti wälja jääb. Näit. *Kartsin hiljaks jääwat* (täh. enese). *Arwas täna tulla wõiwat*. Aga: *Arwasin enese haige (olewat)*. *Olewat juures ei wõi alus ära jääda, küll aga ütlus ise (olewat)*.

4. tä h. -mas wormiga lühendused wastawad määrsõna kuida; ga ehk kui: ga algawatele kõrwallausetele. Näit. *Nägin orgu haljendamas* (= kui ehk kuidas = org h.) *Leidsin tema seal mängivat*. Wõrdle: *Nägin sulast* (ehk sulase) *kartulid muldawat* (muldama) ja *Nägin sulast* (ehk sulase) *kartulid muldamas*.

147. Tegusõna määrolulise seesütlewa (-mas muute) ja ilmaütlewa (-mata muute) abil lühenewate määruslausete kohta on tähendada, et neis alus ära jääb, kui ta on ühine pealause omaga ja et ta o m a s t a w a s esineb, kui määruslausel on isealus. Näit. *Käisin tulles* (= kui ma tulin) *nende juures sees*. *Ei julenud laste nähes* (= kui lapsed näewad) *seda teha*. *Ta lüks ära minu nägemata* (= kui ma ei näinud ehk nii et ma ei n.) — *Minu käskides ta ei tule*. *Päewa töustes läksid mehed teele*. *Linna sõites leidsime tuttawad tee äärest*.

1 tä h. Kahjatseda tuleb, et Eesti keeles ainult üksikud määruslauseid sel korral lühendatakse, kui neil pealausega isealused on. Meil öeldakse küll weel: *isa nähes, arwates, käskides, kuuldes ei tee ma seda*, aga mitte enam, nagu Soome keeles praegugi tarwitataw *isa tulles, minnes, kündes, kirjutades j. n. e. olin ma ta juures*. Seda kõnewiisi tuleb keele rikastamiseks elustada, nagu seda meid mõned kirjamehed juba hakanudki tegema. Meil peaksid harilikkudeks saama kõnewiisid, nagu näit.: *Õö tulles olime weel teel*. *Näitemängu kestes hakkas rahwas wälja tormama*. *Päewa looja minnes jääb külas kõik waikseks*. *Hobuse joostes ei saa ma wankrile hüpata*. *Minu waba olles ei tohi keegi mind tülitada*. *Ühe sulase kündmas olles teeb teine koduseid töid*. Wõrdle rahwalaulust: *Wälku lõiwad warsa kabjad meie kiike tuessagi siia maale saießagi* (kus küll *tuessagi* juures *meie kiike* sihituseks ja sellepärast segaw, aga *saießagi* juures aluseks ja sellepoolest näiteks

sünnis). Tähelep. Kui mina waene olin: *Minu waene* (mitte waese) *olles*.

2. tä h. Tähele tuleb panna, et see mõtet segab ja weaks tuleb lugeda kui *-es* lühendusi tarwitatakse aluse nimetamata (omas-tawas) seal, kus pealause ja lauselühendusel ei ole ühine alus, nagu: *Ma nägin teda kahe hobusega sõites* (peaks olema *sõitwat, sõitmas* ehk jälle ses mõttes, et mina sõitsin). Niisamuti: *Sinna minnes oli tee hea* (kes läks? kas tee?). Õige oleks. *Meie* (ehk *minu, sinu* j. n. e., *sinna minnes oli tee hea*. Wõrdle Kreutzwaldi juures: *Unustamata jääb mulle see waike lehekuu õhtukene, kus Reinu toa ukse kõrwal kurbtusrasket pead piida najale toetades* (peaks olema *toetawat* j. n. e. ehk *toetamas*) ja *pingikese peal istumas nägin*. Kr. antud kujul wõiks õelda, et Kr. oma pead piida najale toetades wõis näha Reinu pingikese peal istumas.

3 tä h. Tuntawat raskust teeb ka Eesti keelest wististi kadunud olewiku *-es* lühendusile wastawa minewiku lausete lühenduse puudumine. Siin peaks wähemalt seal, kus pea- ja määruslausel alus ühine, minewiku kesksõnu lauselühendustena tarwitama hakkama. Näit. *Kui ta koju oli tulnud, hakkas ta tööle*. > *Koju tulnud ta hakkas tööle*. Ülikooli lõpetanud sain kohe koha.

148 §. Lauseid saab ka lühendada asisõnade abil. Näit. *Kui isa tuli* > *isa tulekul*. *Kui päike paistab* > *päikese paistel*.

Asisõnalisist lühendusist on aga tähelepandaw aja- ja tingimislausete lühendused teonime *-mine* muudete, peaasjaliselt *el* muute abil, iseäranis niisugusil korril, kus kõrwallauses awaldatud tegu on üheaegne pealause awalduwa teoga. Näit. *Maja ehitamisel* (= kui maja ehitatakse, ehitati) *tuleb (tuli) palju woore teha*. *Tüwe häälikute muutmisel tuleb järgmist tähele panna*. *Rahwa kokku kogumisel jääwad ruumid kitsaks*.

149. Lauseühenduste liiki tuleb ka lugeda sidesõna et abil pealausega ühendatud otstarbe määrustena esinewaid määrosastawaid oma täiendustega. Näit. *Ta tuli siia et rahulikult tööd teha* (= et ta siin rahulikult tööd teeks). *Täna läks peremees terwe perega heinamaale et heinatööd lõpetada*.

Täh. Selle et ees tuleks komma panemata jätta.

IX. Sõnade järjekord lauses.

150 §. Lause sõnade järjes walitseb Eesti keeles praegusel ajal wäga suur mitmekesisus. Kirja keele sõnade järje kohta on meie keele arenemisteel kauemat aega suurt mõju awaldanud Saksa keele sõnade järg, ja see mõju on lauseehitusesse tuntawad jäljed jätnud. Iseäranis awaldub see kõrwallausetes, milles tegusõna worme armastatakse paigutada lause lõppu. Sellele mõjule on pärastpoole hakanud wastu töötama Wene keele mõju, mis jälle omalt poolt on toonud suuri rikkeid meie keelde. Nähtawale tulewad need rikked kõige enam kõrwallausete järjestamises pealausesse, iseäranis kohutawal mõõdul meie uuemas ametikeeles. (Näit. *Kohus, ära kuulates wastased pooled, otsustas j. n. e. pro: Ära kuulates wast. pooled kohus otsustas ekk otsustas kohus j. n. e.*) Terwenewalt on kõige uuemal ajal sõnade järje peale hakanud mõjuma soomestaw keel, kuid ka Soome keele seaduste wägiwaldne sissetoomine ei tundu täitsa eestipäraselt. Üleüldse on raske Eesti keele sõnade järje kohta praegu kindlaid reeglid üles seada. Ka rahwa keel jätab meid hädasse, sest et ka temas kõiksugu mõjud on makswusele pääsenud. Siiski on wõimalik rahwakeele ja meie wanema kirjakeele abil ligikaudseid määrusi üles seada sõnade järjekorra kohta lauseis. Neid määrusi ei tohi aga mitte lugeda siduwaiks, sest et lauserõhk ja isiku maitse siin suurt wabadust laseb walitseda.

Katsume allpool lühidalt mõnda seadust Eesti sõnade järje kohta lauseis kindlaks teha.

151 §. Üksiku lihtlause sõnade järjes walitseb kõige sagedamini järgmine kord:

1. Lause pealiikmetest seisab esimesel kohal alussõna, teisel kohal — ütlussõna; kolmandale kohale asub ütlusetäide. Seda sõnade järjekorda nimetame *algjärjeks*. Näit. *Päike paistab. Lapsed magawad. — Marjad on küpsed. Pulmad olid lustilised.*

2. Lause kõrwalliikmetest asuvad algjärjes:

a. sihitused harilikult pöördvormide (verbum finitum) taha ja keskvormide (inf. ja partic.) ette. Näit. *sa loeb raamatut. Mees otis hobuse. — Mina olen selle kirja kirjutanud. Ta oli paari hobuseid ostnud. Eila hakkasime rukkid lõikama. Homme tahame rehte peksta. Sant tuli leiba paluma.*

b. nimisõnalised lisandused harilikult täiendatava sõna ette, tegusõnalised — täiendatava sõna taha. Näit. *Meie isa loeb Kreutzwaldi kirjutatud raamatut. Kaugelt walla mees ostis väga kalli hobuse. Täna on tähtaeg wõlga maksta. Neil oli tarwidus laadale minna.*

d. määrused tegusõnade taha, aga enamasti sihituste ette. Näit. *Tema loeb ilusasti. Ta tegi heinamaa põlluks. Sulased raiuwad wahwasti puid. Sa oskad kenasti laulda. Meil rahwas loeb alati ajalehte.*

e. tegewuse täielikkust määravad sõnad sihituste taha. Näit. *Ta luges raamatu läbi. Ta rebis eila ukse küljes oma kuue lõhki. Ta sõi kohe leiwatüki ära.*

152 §. Sõnade algjärg esineb harilikult lihtsas wäitlauses. Ka käsklauseis jääb see suuremalt jaolt muutumata. See kõrd ei käi aga mitte kõrwalliikmete kohta. Need wõiwad oma seisukohte lauseis ka muuta. Muutus ilmub selle järele, mil määral üht ehk teist sõna lauses enam tahetakse rõhutada. Kõige harilikum rõhutuswiis awaldub selles, et enam rõhutatawad sõnad paigutatakse lause lõppu ehk ka lause algusesse. Näit. *Homme hakkame lõikama rukkid* (s. t. mitte mõnda teist wilja). *Rukkid hakkame lõikama homme* (s. t. mitte mõnel teisel päeval). *Ta on minule saatnud wiis marka. Wõta kaasa need raamatud. Eila ta alles hakkas kesa kündma. Hobuse ostis, aga warsa jättis ostmata. Need raamatud wõta ühes.*

153 §. On soowitaw mõtte selguse suhtes, et wõimalikult lause lõppu seatakse need liikmed, mida kõrwallused täiendawad. Isäranis tuleb seda teha sihitustega ja koha määrustega. *Wõrdle: Ta tahtis enesele Araabia tõugu täku osta ja Ta tahtis enesele osta Araabia tõugu täku, millega oleks tore sõita. Peremees hakkas heinamaale uut küüni ehitama ja Peremees hakkas uut küüni ehitama heinamaale, mis kodust kõige kaugemal. Mind wõeti igalpool hästi wastu ja Mind wõeti hästi wastu igalpool, kuhu ma läksin.*

Soowitawad ei ole wahelaused, nagu: *Mind wõeti igalpool, kuhu ma läksin, hästi wastu. Päriskõrwale heide-*

taw aga on sõnade järg, nagu: *Mind wõeti igalpool hästi wastu, kuhu ma läksin.*

154 §. Lauserõhk wõib wahel alus- ja ütlussõna seisupaigad ümber seada. Sõnade järjekorda, milles alussõna asub ütlussõna taha, nimetame järjewahetuseks (inversio). Näit. *Küll teeb heinaniit pihad haigeks. Wäsitab sarnane kaaberdamine kangesti ära.*

155 §. Järjewahetus (inversio) esineb pealausestes:

a) alati küsklauseis, mis mitte ei alga küsk sõnadega kas, eks j. t. Näit. *On isa kodus? Wõtad sa selle riide omale? Tohiwad nad seda teha?*

Täh. Muil juhtumisel ei ole pealauseis järjewahetust tarwis. Eestipärasem on määruste ja sihituste lause etteotsa astudes algjärke muutmata jätta; seesama järjekord on ka parem küsk sõnadega küsklausis. Näit. *Eila ta tuli meile (parem kui: Eila tuli ta meile). Uut põldu ta hakkas (parem kui: hakkas ta) juba minewal kewadel kündma.*

b) wäitlauseis siis

1. kui need lauselühendustega algavad. Näit. *Meie siia tulles hakkas wihma sadama. Rahwa kokkukogumisel jääwad need ruumid kitsaks. Üksinda toas olles tõi wäikene Paul kapist tuletikud wälja. L. r. Kibedasti ametis olles ei kuulnud ega näinud ma midagi. L. r.*

Täh. Määrseesütlewa waral wäljendatud lauseühendus tingib õieti ainult siis järjewahetust, kui lühendusel ja pealauseel on kummalgi oma alused; aluste ühed olles ei ole järjewahetust tarwis. Näit. *Minu siin olles hakkas isa puid istutama. Kõju jõudes lapsed olid väsinud.*

2. kui need sidesõnadega *kui*-ga ja *kuna*-ga algawatele ajalauseatele järgnewad. Näit. *Kui isa koju jõudis, läksid lapsed joostes temale wastu. Kui Peeter äpardust nägi, läks ta nuttes koju. L. r. Kuna wanem wend wäljale läks jooksis noorem jõe äärde.*

Täh. *Kui*-ga algawate tingimislauseste järele ei ole järjewahetust tarwis. Näit. *Kui sa ei tule, ma lähen üksi, Kui isa ei luba, ema lubab.*

Wõrdle: *Kui sa meile jõuad, algab töö. Kui sa ka ei tule, töö algab.* — *Kui ma rikas olin, elasin ma kergemeelselt. Kui ma rikas oleksin, ma ei elaks kergemeelselt.*

Ka ilma *kui*-ta on järjekord seesama. Näit. *Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki.* W. s.

3. kui et ehk sest et-ga algawad põhjuslaused eel käiwad. Näit. *Et ma nende keelt mõistsin, sain ma kõigest aru. Sest et isal raha ei olnud, jäi Paul ilma kingituseta.* L. r.

4. kui eelkäiwad wastolupehmendawad laused, mis algawad sidesõnadega: ehk ka, ehk küll, olgugi et j. t. Näit. *Ehk küll hobused hästi jooksid, ei jõudnud meie õigeks ajaks pärrale. Ehk sa ka lubaksid ei tea mis, jääb minu otsus muutmata.*

d. soowlauseis enamasti ikka. Näit. *Läheks ta ometi minema. Wõtaks pagan hobuse! Tuleks täna õhtuke waewa waigistama, ilmuks peab meiuke mu juure jutustama . . .*

156 §. Sõnade järje kohta kõrwallauseis tuleb tähendada, et on soowitaw ja eestipärane neis seda järge kinni pidada, mis neissamus lauseis esineks, kui need pealauseid oleksid. Iseäranis maksab see sihituslausete kohta.

Näit. *Ma nägin, et riided olid pandud warna (mitte: warna pandud olid). Ma teadsin, et sa ei tahtnud nii teha (mitte: et sa nii teha ei tahtnud). Mees, kes seisab õues (mitte: kes õues seisab), on minu isa.*

Niisamuti on parem öelda: *Kui ta tuli leiba ostma, olin ma kodus kui kui ta leiba ostma tuli j. n. e.*

Üleüldse peab püüdma, et kõrwallauseis ütlussõna mitte lause lõppu ei juhtu. Iseäranis maksab see abitegusõna wormide olen, oled, on j. n. e. kohta (*Mees, kes on meil külaliseks, tuli kaugelt, mitte: Mees, kes meil külaliseks on j. n. e.; parem on juba: Mees, kes meil on külaliseks j. n. e.*) Lubataw wõiks see olla kuna-ga ja kui-ga algawais lauseis. (*Kuna ta hobust rakendas, seadsin ma reisukorwi korda. Kui kapten laewa astus, wannati kohe ankur üles*) ja mõnedes alus- ning sihituslauseis (*Kudas ta seda tegi, ei ole teada. Millal ta poisid oli ära kutsunud, ta ei öelnud.*)

B. Sõnawormidest lauses.

IX. Nimesõnade tarwitamisest.

A. Nimisõna tõugude tarwitamiswiis.

157 §. Nimisõna tõugudel on lause ühenduses ühiseid omadusi ja lahkuminewaid. Kõik nimisõna omadused saawad ilmsiks asisõna ning omadussõna tarwitamisel. Arwsõnadest ning asesõnadest käiwad muist asisõna, muist omadussõna järele.

158 §. Asisõna ja omadussõna tarwitamine läheb täiesti ühte, kui need sõnad on lauses:

a. ütlusetäiteks; näit.: *Hobune on loom. Hobune on ilus.* — *Mina sain üliõplaseks. Mina jään vanaks.* (w. 20 ja 35 §.)

b. ütlustäiteliseks määruseks; näit.: *Teen heinamaa põlluks. Teen heinamaa tasaseks.* — *Kaswan meheks. Kaswan suureks.* (w. 67 §. 1.)

d. iseseiswaks lisanduseks -na käändes, näit.: *Lesena elasin ükski. Noorena olin usin.* (w. 71 ja 73 §.)

c. aluseks ehk sihituseks; kuid omadussõna esineb siis ka asisõnalisena, s. o. ta täidab asisõna aset; näit.: *Laps magab. Haige magab.* — *Arst rawitseb last. Arst rawitseb haiget.*

159 §. Asisõna ja omadussõna tarwitamine läheb lahku:

a) kui need sõnad on lisanduseks. Asisõnaline lisandus esineb ülema liikme kõrwal alistuwalt, s. o. käändes, mida täiendataw sõna nõuab; näit.: *saapa tallad, õlest katus.* (w. 81, 82 ja 83 §.) Omadussõnaline lisan-

dus ühildub täiendawa asisõnaga arvus ning käändes; näit. *sururele mehele, ilusaid hobuseid.* (w. 84 ja 85 §).

b) oma täienduste poolest. Asisõna täieneb ainult lisandustega, omadussõna kõrwal esinewad ka sihilised ja määruselised täiendused, nagu: *wirk õppima, usin tööle, hirmus kuulda, alati rõõmus* (w. 66 j. j. § § ja 92, 93, 94 §.)

Tä h. Sihilised ning määruselised täiendused wõiwad ka asisõna kõrwal esineda, kui asisõna tarwitatakse omadussõnana nagu: *Sinna on raibe minna. Tema on torm tööle* (w. Sõnaõp. 142 § 3 tän.)

160 §. Arwsõnadest on

a. põhiarwud (kardinaalsed) ja murdarwud on asisõnalised ja täienduwad ainsuse osastawalise lisandusega. Näit.: *Sel mehel on kolm poega. Wiis hoolast koolipoissi. Weerand aastat. Kolm wiendikku põldu on kesas.*

b. kordarwud (ordinaalsed) ja mõõtarwud (Sõnaõp. 148 § 2) on omadussõnalised ja täiengewad omadussõnade wiisil. Näit.: *Esimesed kewadised turled puhruwad põhjast. Kolmandal päewal olid pulmad. — Wiiesajused paberid on kõige kallimad. Kolmesed rahad olid waled.*

161 §. Arwsõnade tarwitamisel on iseäranis tähelepandawad:

a. Aastaarwude tähendamise. Aastarwu tarwitatakse kahte wiisi:

1. Sõna aasta ehk tema muuted käiwad arwu eel; arwud järgnewad siis põhiarwudena ja nimetawas. Näit.: *Piiskop Meinhard tuli Liiwimaale aastal ükstuhat üks sada kaheksakümmend kuus (1186). Kaarel Suur walitses aastast seitse sada kuuskümmend kaheksa (768) (kunni) aastani kaheksa sada neliteistkümmend (814). Aastat seitsesada viiskümmend kolm (753) e. Kristust peetakse Rooma riigi asutamisaastaks.*

2. Sõna aasta ja tema muuted järgnewad aastarwule; arwud esinewad siis kordarwudena ja ühilduwad aasta sõnaga kui omadussõnalised lisandused. Näit.: *Piiskop Meinhard tuli Liiwimaale ühetuhande ühesaja kaheksakümne kuwendal (1186.) ehk ükstuhat üks sada kaheksakümne kuwendal aastal. Riia ehitati ühetuhande kahesajandal (1200.)*

aastal. Kaarel Suur walitses seitsmesaja kuuekümne kaheksandast aastast kaheksasaja neljateistkümnenda aastani. Seitsmesaja wiiekümne kolmandat aastat e. Kr. peetakse Rooma riigi asutamisaastaks.

b. Kuupäewade tähendamine. Ka siin on kaks wiisi tarwitusel:

1. Kuusid nimetatakse Eesti nimedega ja siis seatakse nad arwu ette omastawas; kordarwule järgneb sõna „päew“ nõutawas käändes. Näit. *Küünlakuu 5. (wiendal) päewal olid matused. Koolide algus oli lõikusekuu 15. päewa peale määratud. Jürikuu 9. päevast peale on meil ilusad ilmad olnud.*

2. Kuude nimetamiseks tarwitatakse Ladina nimesid ja siis seatakse arw kordarwuna kuu nime ette kui omadussõnaline lisandus. Näit. *Wiendal (5.) weebruaril olid matused. Koolide algus oli 15. (wiieteistkümnenda) augusti peale määratud. Dr. Hurt sündis 10. juulil 1839.*

Täh. Kõige omapärasem ja sündsam on Eesti keeles öelda: *Dr. Hurt sündis 1839 aasta heinakuu 10. päewal.*

d. Kellaaegade tähendamine. Kellaaegu tähendatakse:

1. Harilikult põhiarwude nimetawas (ütlusetäitena). Näit. *Kell on wiis, kell on pool seitse, weerand kaheksa. Kell on weerand puudu kaheksast, kolmweerand kaheksa, 15 minutit puudu kaheksast. Kell on 35 minutit kaheksa peal, wiis minutit üle poole kaheksa.*

2. Kui tähtaega tahetakse tähendada, tarwitatakse põhiarwude nimetawat (aja nimetaw) ehk põhiarwude käändeid ühes sõnaga „aeg“. Näit. *Tulen kell kuus ehk Tulen kella kuue ajal. Rong läheb juamast kell pool kaheksa ehk kella poole üheksa ajal. Päikene tõuseb talise pööripäewa ajal pärast kella kaheksat, läheb looja enne kella kolme.*

3. Ametlikult öeldakse ja kirjutatakse: *Rong tuleb kell 9,35 minutit õhtu (ehk $\frac{1}{4}$ kell 21,35 m.). Laps sündis kell 1,20 minutit p. l. (= peale lõunat) ehk L. sündis kell 13,20 m.*

162 §. Asesõnadest on

I. asisõnalised:

a. isiklised asesõnad: *mina ~ ma, sina ~ sa, tema ~ ta, meie ~ me, teie ~ te, nemad ~ nad.*

b. enesekohased asesõnad: *enese ja oma.* Wiimasel on esisõna ees omadussõna iseloom (w. Sõnaõp. 154 §). Näit. *Enese tehtud, oma tehtud. Omad witsad peksawad. W. s. Ei raatsi lahkuda omast lapsest.*

d. wastastikused asesõnad: *üksteise, teine teise*, millede esimene liige esineb aluse lisandusena ja teine sihitusena ehk määrusena. Näit. *Wend ja õde armastawad teine teist. Ristiinimesed peawad üksteist armastama. Jõulu ajal teewad perekonna liikmed kingitustega üksteisele rõõmu (w. Sõnaõp. 155 §).*

e. küsiwatest asesõnadest: *kes, mis.* Näit. *Kes tõi sõja sõnumid? R. l. Mida sa otsid?*

f. kanduwatest (relatiiwsetest) ka *kes, mis.* Näit. *Laps, kelle wanemad ära surid, on nüüd wõõraste juures. Raha, mis kadus, on nüüd leitud.*

II. asi- ja omadussõnalised:

a. näitawad: *see, too, sama, seesama, säärane, seesinane.* Näit. *See on see, kes tuleb. Sellele mehele ma ei lähe. Samal ajal oli teisel ka laut.*

b. umbmäärased *iga, igaüks, keegi, miski, muu, mitu, mõlemad.* Näit. *Igaleülele anti üks rubla. Igal linnul oma laul.*

Täh. *Muu* tähendab ikka isikut; asja tähenduseks tarwitatakse selle sõna osastawalist wormi ka nimetawas. Näit. *Keegi muu ei ole seda teinud kui sina. Miski muud ei ole põhjuseks kui haigus. Mina ei ole muu (keegi) kui teie wana tuttaw. See pole muud kui kadetus. Mina pole muud kui tunnistaja.*

d. küsiwaist: *kumb. Näit. Kumma oma see on? Kummale pojale sa jätab koha.*

III. omadussõnalised:

Küsiwaist asesõnust: *missugune, mäherdune, määrane, milline. Näit. Missuguse hobuse ma panen rakesse? Milline vasikas see on?*

B. Ainsuse ja mitmuse tarvitamine.

163 §. Nagu sõnaõpetusest selgus (w. 90 §) tarwitatakse ainsust, kui on kõne ühest asjast, ja mitmust, kui on kõne enam kui ühest asjast. Arwude tarwitamisel tulewad aga weel eriti tähele panna Eesti keele iseäraldused:

164 §. Ainsust tarwitatakse Eesti keeles ka, kui mitmest asjast kõneldakse, ja nimelt:

a. Põhiarwude asisõnalistes täiendustes, näit. *Mull on neli wenda. Sild on kahest kohast lagunud. Rehitsesin tee kolmele korrale (ehk kolm korda) üle. Sajast wakast rukistest saab peaaegu niisama palju jahu (w. Sõn. 147 §).*

1. täh. Seesama reegel maksab ka umbarwude kohta nagu: *mõni, mitu, paar, pool j. t. Näit. Otsin paari rubla eest leiba. Müüsin mitme (mõne, poole) marga eest kaupa.*

2. täh. Asesõnad, kordarwud ja teised omadussõnalised wormid, mis põhiarwude ees seisawad täiendustena, esinewad mitmuses. Näit. *Need neli meest. Esimesed wiis aastat. Nii ka: neile neljale mehele (wõrdle: neljale neile meestele).*

3. täh. Arwsõnade ja ütlustena esinewate tegusõnade ühilduse kohta waata 31 § d ja e. Pane tähele seal kõrwal seiswaid määrusi, nagu: *Kolm meest kõnelewad isekeskis. Kaks meest riidlewad teineteisega.*

4. tä h. Kui asisõna seisab eelpool arwust, millesse ta kandub, esineb ta mitmuses. Näit. *Lapsi oli majas wiis. Haawatuid oli 400.*

5. f ä h. Wilja kohta, mis kaswamas, armastab rahwas tarwitada ainsust, juba koristatud wilja kohta enamasti mitmüst. Näit. *Siin kaswab tore hein, wägew rukis, tugew ernes. Kaerad on porsil. Heinad on kuhjas. Rukkid on poksetud. Odrad on kuivatatud.*

b. paaris esinewaist ihu liikmetest. Näit. *Temal on kindad käes, (mitte: kätes), saapad jalas, rõngad kõrwas.*

d. paljude ühesuguste asjade ja olewuste osadest, millest igaühel on olemas üks. Näit. *Ratsanikud istuwad hobuste seljas. Kõne tungis inimeste südamesse (ka südamelesse). Kes saab kõikide meeie järele.*

e. mitut omastawalist lisandust ühendawast asisõnast. Näit. *Ta oskab Eesti, Saksa, Wene ja Prantsuse keelt (mitte keeli). Tallinna, Narwa, Rakwere, Paide, Haapsalu ja Baltiski linn on Põhja-Eestis.*

T ä h. See on Wene keele mõjul tekkinud uuema aja keeleuendus, kui Eesti keeles mitme omastawalise nimilisanduse järele täiendaw sõna seatakse mitmusesse, nagu sagedasti leidub ajalehis kus öeldakse: *Korfi ja Waiwara jaamade (parem: jaama) wahel. Peeterburi, Moskwa, Helsingi ja Tartu ülikoolides (õigem: ülikoolis) õppis palju eestlasi. Nii ka ainult õige: Ma käisin Saksa, Prantsuse ja Inglise maal (mitte maandel). Norra, Daani ja Rootsi riik (mitte: riigid) elawad sõpruses.*

Tähele tuleb ainult panna, et niisugustel kordadel (nagu wiimasel näites) ütlus esineb mitmuses. Näit. *Narwa, Tallinna ja Pärnu linn wõistlesid wanasti kauplemises.*

f. Ütluse saaw-täide ja saawaline ütlustäite-line määrus, kui nad on omadussõnad, esinewad ikka ainsuses ka siis, kui alus on mitmuses. Näit. *Jalad jäid külmaks. Näod läksid nukraks. Wikatid said nüriks. Ta wärwis kõik ukсед kollaseks.*

Täh. Asisõnad esinewad samal seisukohal mitmuses. Näit. *Inimesed said elajateks. Koolipoisid kaswasid üliõplasteks.*

Pane ka tähele ütlusetäiteid käskiwa ütluswiisi juures nimetawas ja saawas käändes. Näit. *Olgem julged. Jüügem julgeks* (ka *julgeteks*).

165 §. Mitmust tarwitatakse ühest asjast kõneldes:

a. kui üksikuid asju reas üles loetakse hoopewas kõnes. Näit. *Ma olen läbi käinud kõik Riid ja Warssawid.*

b. kui on kõne pidudest ja toimepanekuist ehk asjust, millel paaris osad. Näit. *pulmad, ristsed, warrud, talgud, matused.* — *Püksid, tangid, pihid, käärid* (pluralia tantum, w. Sõnaõp. 91 § 2 t.).

Täh. Ka niisuguste mitmuste lisandused seaduwad mitmusesse. Näit. *Mulle tehti ühed kingud, kolmed saapad, ilusad talgud. Pulmad olid toredad.*

166 §. Rahwa keel armastab asisõna mitmuse ees omadussõna ka ainsuses tarwitada ja sagedasti weel käände lõpuarki ära jätta. Näit. *Wäikese ehk wäiksete lastete oli jõulupuu tehtud. Walge laudade wahela.*
R. l. Kui omadussõna asisõna taha astub, wõib esimene mitmuse mõttes ainsuse wormis esineda. Näit. *Liüwa selgete segaje, laua walgete wahela.*

D. Käänete tarwitamine.

167 §. Meie jagame Eesti keele käänded järgmistesse rühmadesse. Nimetawat, omastawat, sihitawat ja osastawat nimetame tüwikääneteks, kõiki teisi liitkääneteks (w. Sõnaõp. 92 § Täh.).

Liitkäänetest on olew ja saaw (-na ja aks kääne) olukäänded, sisseütlew, seesütlew ning seestütlew (-sse, -as, -ast), alaleütlew, alalütlew ning alaltütlew (-le, -al, -alt) ja rajaw (-ni kääne) — kohakäänded.

1. Tüvikäänded.

168 §. Nimetawat (nominat.) tarwitatakse :

a. Täisalusena; näit. *Wesi on ämbris.* w. 15 §.

b. Ütlusetäitena; näit. *Warblased on linnud* w. 32 §.

d. Iseseiswana lisandusena pärisnimede juures; näit. *Eesti ajalugu jutustab munk Meinhardist* w. 77 §.

e. Üksikuna ehk absoluutsena nimetawana; näit. *Seisab seal käed puusas* w. 74 §.

f. Hõikena (hõikkäändena ehk wokatiiwina), näit. *Jumalaga, eidekene! Jumalaga, pulmalised! Jumalaga, kälimees Kalew! Jumalaga, nadu noori!* Klwp. I. w. ka 75 §.

g. Omadussõna algwõrde määrusena (enamasti ainsuses); näit. : *Hirmus suur loom. Hirmus suurele loomale. Tal on hirmus suured jalad. Ta ronis kole kõrge puu otsa. Täna wu on kaunis suured kartulid.*

h. Mõõdumäärusena, wastuseks küsimusele *kui palju*. Näit. *Kartulid oli wakk. Heinaleisik maksab wiiskümmend marka. Wõi maksis siis wiis marka nael. Seal on tõrssi tõrwa wetta, wana ratas raswa wetta.* R. I. (w. ka 173 § 2 täh.).

i. Aja määrusena, näit. *Ta käib meil iga õhtu. Jga aasta peetakse meil laata.*

Wõrdle: *Siin on keegi kuu maganud, aasta aned lebanud* (R. I.), kus määrused *kuu, aasta* on sihitawad (w. 170 § d).

169 §. Omastawat (genitiivi) tarwitatakse :

a. Lisandusena kui omandajat omastawat (*kaupmehe maja*), tegijat omastawat (*lõokese laul*), sihitusomastawat (*isamaa armastus*), piirajat omastawat (*Kose kihelkond*) w. 81 §.

b. Tegija isiku (aluse) awaldajana (-tegi ja määrus) keskütluwisi wormide juures; näit. *See on minu teha, minu tehtaw, minu tehtud* j. n. e. w. 67 § b.

Täh. Täiesti Eesti keele loomu wastu on selle omastawa asemel seestütlewat tarwitada, nagu wanasti tehti (näit. *See kiri on herrast kirjutatud. Ma olen nii Jumalast loodud*). Seestütlew kääne on meil ainemääruseks; näit. *See raamat on kirjutatud loodusest* (s. t. tema sisu käib looduse kohta).

d. **-ne** ning **-line** lõpuliste ja mõnede teiste omadussõnade täiendusena; näit. *kuue küünra kõrgune, minu wanune, kaheteiskümne aastane, wiieteiskümne hääleline mänguriist, sõna aher*, w. 90 ja 91 §.

Lisa. Sagedasti ühineb omastaw **-ne** ja **-line** sõnadega üheks sõnaks (enamasti siis, kui omastaw on lihtne kordarw, omadussõna ehk asesõna), näit. *kolmekordne, eesti-keelne, heameeleline, sellesarnane* j. n. e.

e. **Abisõna** täidetena, näit. *üle mäe, läbi metsa, wee peale, minu pärast* j. n. e. Waata sõnaõp. 234 § ja siin XI ptk.

170 §. **Sihitawat** (akkusatiivi), niihästi omastawa kui nimetawa wormilist, tarwitatakse:

a. Täissihitusena; näit. *Kallasin wee maha*. W. 44 jj. §§.

b. Ütlustäitelisena määrusena täissihituse juures; näit. *Karjapoiss löikas kepi liiga lühikese. Pea omu riided puhtad*. W. 67 § a. 2.

d. Mõõdumäärusena (määrussihitaw 43 § 2 täh.) wastama küsimustele *kui kaua, kui palju*. Näit. *Magasin kogu öö. Olin terve aasta wäljamaal. Siin on kurgi kuu maganud, aasta haned lebanud, päewa pardid peperdanud*. R. I.

171. **Osastaw** kääne (partitiiv) tähendab alati piiramata täit asja, mille osast on kõne.

Täh. Osastaw võib wahel tähendada ka piiratud täis- asja, mille osast on kõne, iseäranis kui sõna on ainsuseline ja käsitab paika ehk aega. Näit. *Lõuna pool Kose kihelkonda on soine*.

172 §. A. Kõne all olew asja osa võib wäljendatud olla erisõnadega, mida siin kutsutakse osasõnuks ja milledele osastawas esinew sõna, mida kogusõnaks tuleb kutsuda, on lisanduseks. Näit. *Parw (osasõna) linda (kogusõna) istub katusel*.

173 §. Osasõnadeks on nimisõnad, mis ilmutawad mõõtu, kaalu, arwu ehk muid rohkuse määrusi (nomina quantitatis). Niisugused sõnad on näit.:

a. asisõnad, nagu *hulk, parw, osa, paar, pesakond; werst, süld, küünar, leisik, nael, tünner, wakk, toop, tükk* j. t.

Näit. *Ostsin paari saapaid. Leisik heinu maksab 20 marka. Mull on tükk sood.*

1 täh. Osasõna ja osastawa ühenduse käänamist tuleb tähele panna: *paari saabastega. Suure osa taewa üle käisid pilwed.* W. Sõnaõp. 148 § Täh.

2 täh. Sagedasti tarwitatakse teistsugust osa ja kogusõnade ühendust, ja nimelt: a) kui mõõtu käsitatakse üksusena, näit. *Rukkiwakk maksab nüüd 300 marka. Wõinaela hind on 60 marka. Piima-toop on nüüd väga kallis.* b) kui osasõna ilmub määrusena (nime-tawas w. 168 § h); näit. *Wõi maksab nüüd 5 rubla nael. Heast jahust makstakse praegu 200 marka leisikast.*

b. põhiarwud ja murdarwud, mis esinewad aluse ehk sihituse käänetes. Näit. *Sealt tuleb seitse meest ja kolm tütarlast. Käisime poolteist wersta jala ära.*

174 §. B. Ilma osasõnata esineb osastaw osatähenduses:

a. osaaluses; näit. *Wett on ämbris.* W. 15 §.

b. osasihituses, näit. *Kallasin wett maha.* W. 48 §.

d. ütluse osatäitena; näit. *Eestlasi on kunstnikka. Tema on suurtsugu.* W. 32 §.

e. lisandusena; näit. *Suurtsugu mees. Uut moodi kuub.* W. 82 § b.

175 §. Osastawat käänet tarwitatakse peale selle:

a. wõrdlusosastawana (partit. comparationis); näit. *Seda paremat kaupa ei ole olemas. Mida armsam laps, seda kibedam wits.*

b. määrustena (määrusosastaw) w. 43 § 2. täh.; näit. *Tulin seda teed. Olen esimest korda siin. Lähed sa paremat kätt, lähen mina wassakut kätt.*

d. abisõna täidetena; näit. *pärast seda, peale seda, teed mööda, piki metsa, wastu mäge, kättpidi* j. n. e. (W. Sõnaõp. 234 § 2).

e. iseäraliselt hüüdlausestes hüüdsõnade täiendusena; näit. *Oh seda ilu ja õnne, oh seda pidu ja põlwe!* R. I. *Oh risti, oh wiletsust! Oh seda head naist.* W. *Oh wemmalt, mis need tahaksid!* W. *Oh seda endista eludu, kallist kasu põlwekesta.* R. I.

2. Olukäänded.

176 §. Olukäänetest käsitab olew ehk -na kääne olu, milles kusagil ollakse ja saaw ehk aks kääne — olu, millesse üle minnakse ehk ajutiselt jäädakse. Näit. *Olin linnas woorimehena. Olin linnas woorimeheks.*

177 §. Olewat (essiiwi) ehk -na kääned tarwitatakse:

a. iseseiswana lisandusena; näit. *Olin noorena wirgem.* W. 71 § a.

b. ütlustäitelisena määrusena; *Mis sa oled selle töö juures tarwitanud allikatena?* W. 67 §.

d. wiisi määrusena; näit. *Hein pannakse rohuna ämmudesse. Seisa seinana eessa, ole warjuna wahella, seisa wastu kui see sein, raiu wastu kui see rauda.* R. I. W. 66 § 3.

178 §. Saawat (faktiiwi) ehk -aks kääned tarwitatakse.

a. ütlusetäitena, kus tahetakse näidata olu, millesse miski asi tuleb, ehk otstarwet, mis jaoks midagi on sündinud. Näit. *Ta jäi haigeks. Süda läks raskeks. Olgu see sulle õpetuseks. Tüdruk oli mul lapsehoidjaks.* W. 35 §.

b. ütlustäitelisena määrusena samal juhtumisel kui a. all. Näit. *Ta tegi mind wargaks. Ta tõsteti teiste ülemaks. Ta ehmatas haigeks.* W. ka 67 §.

d. otstarbe määrusena wastama küsimustele *mis jaoks? mis tarwis?* Näit. *Ta kõlbab kooliõpetajaks. Wõta see enesele mälestuseks. See tehakse neile kahjuks. See on pulgaks suur. Ma tapsin sulle looma lihaks.*

e. wiisi määrusena; näit. *Ma ei tahtnud seda liha praeks süüa. Ta jõi piima klansist tilgatumaks ära.*

f. aja määrusena, mis näitab tähtaega:

1. milleks asi edasi lükatud; näit. *Jäeti teiseks korraks. Etendus lükati edasi homseks.*

2. enne mida asi peab walmis olema; näit. *Teos ilmub jõuluks.*

3. mille kestwusel tegu ehk olu wõib wäldata; näit. *Laenan selle raamatu sulle suwe waheajaks.*

g. Aine jaotuste ja järjekorra märkimiseks: *esimeks, teiseks, kolmandaks, lõpetuseks, viimseks*.

h. tegusõnade täienduseks; näit. *imeks panna*. W. 68 §.

3. Kohakäänded.

179 §. Kohakäänded (lokatiivid) on kahesugused: sisemise koha käänded ja välimise koha käänded.

Sisemise koha (ehk s) käänded on: *sisseütlev* ehk *illatiiv* (-sse kääne), mis wastab küsimusele *kuhu*; *seesütlev* ehk *inessiiv* (-as kääne), mis wastab küsimusele *kus*; ja *seestütlev* ehk *elatiiv* (-ast kääne), mis wastab küsimusele *kust*. Näit. *Ankur heideti merde*. *Ankur on meres*. *Ankur tõmmati merest välja*.

Välimise koha (ehk l) käänded on: *alaleütlev* ehk *allatiiv* (-le kääne), mis wastab küsimusele *kuhu*; *alalütlev* ehk *adessiiv* (-al kääne), mis wastab küsimusele *kus*; ja *alaltütlev* ehk *ablatiiv* (alt kääne), mis wastab küsimusele *kust*. Näit. *Kalamees läheb merele*. *K. on merel*. *K. tuleb merelt*.

Peale nende kuulub kohakäänete hulka ka *rajaw* ehk *terminatiiv* (-ni kääne), mis wastab küsimusele *kust saadik*. Näit. *Tema põllud ulatavad jõeni*. *Õpetus kestab jõuluni*.

Küsimusele *kuhu* wastawaid käändeid (-sse ja le k.) nimetame *sihtkäänete*ks. Näit. *Mees läks metsa, läks jõele*.

Küsimusele *kus* wastawaid käändeid (-as ja al k.) nimetame *kohtkäänete*ks. Näit. *Mees on metsas, on jõel*.

Küsimusele *kust* wastawaid käändeid (-ast ja alt k.) nimetame *lähtkäänete*ks. Näit. *Mees tuleb metsast, tuleb jõelt*.

a. Sisemise koha käänetest.

180 §. Sisemise koha käänded käsitawad:

a. Piiratud koha ehk paiga sisemist külge. Näit. *Peremees läks aita. Sõitsin eila linna. Tuid lendasid niususse. Peremees on aidas. Mina elan linnas. Sead tuhnisid aias.* — *Peremees tuli aidast. Isa tuli linnast. Lehmad jooksid koplust välja.*

b. Piiratud aja sisemist osa. Näit. *Lihawõttesse jääb weel kolm nädalat.* — *Sain palka 3 rubla päewas. Ta suri talwekuus.* — *Jüripäewast algab suwisulaste lepinguaeg.*

d. Wälimist kohta, kui tähendatakse kõige lähemat ühendust asja wälise küljega. Näit. *Panin rätiku kaela. Pane müts pähe! Hüppa hobuse selga.* — *Rätik on kaelas. Poiss istub hobuse seljas. Kuub ripub warnas.* — *Wõta rätik kaelast. Roni hobuse seljast maha. Too mu kuub warnast.*

Weel näiteid ühes käändes (teistes 8 käänetes tuletatawad): *Hobune on sadulas. Sõrmus on sõrmes, kingad jalas, pamp seljas, kepp käes. Õunad on weel puus,* — *puu otsas. Sa oled teiste jalus. Tõmbas tõrrewitsa küünde: t. wits on küünes. Seal oli inimesi mees mehes kinni.*

e. Kogu, mille keskel midagi on ehk keegi wiibib, *Nisus on ohakaid. Kitkuge ohakad nisust välja. Külwan rukkisse ristikkeina.* — *Karjas on behmi ja lambaid. Poiss on karjas. Poisid läksid ernesse. Hobused on heinas, sead on kapsas, ta käib härnis, lambais, seos. A. Hoostes on minu omane, karjus on minu kanane, seos on minu silmikene, lambus on laulu linnukene. R. l.*

f. Laiendatud mõttes ja piltlikus kõnes käsitawad nad:

1. Olukorda ehk omadust, milles keegi ehk miski wiibib. Näit. *Ta on näljas, jääb nälga, pääsis näljast. Ta on mures, kimbus, hädas. Asi läks rikki, on rikis ehk rikkes. See inimene on palawikus, tiiskuses, luukondi haiguses. Talu on heas korras. Mees on pahas tujus, satub pahasse tuiju. Puud on härmas, nõres. Uks on lukus, haagis, riiwis. Mets on lehes. Raud on roostes. Hobune*

on rakkes. Lehm on kütkes, köies, kammitsas. Olen kimbus (ka kimpus). Juuksed on sasis (ka sassis). Ta on wintis (ka windis). Pöld on söödis. Mets on häälis, mets on keelis.

2. tegemises olemist. Näit. Mees läheb töhe (töösse), on töös, tuleb tööst. — Ja on teed tegemas. Ta on tulemas. Käisime marjul ehk marjus.

3. oluwahekorda (omadussõnas): Näit. Asi on mada-
las, kõrges, sügawas, pimedas, kõweras, walges j. n. e.

g. Abisõnaga kinni paika ehk asja, milles olukord esineb.
Näit. Jäi takjatesse kinni. Seal oli mees mehes kinni.

h. eriti iga kääne weel üksikult:

181 § I Sisseütlew käsitab.

1. olewuse ehk asja osa, millesse tegewuse mõju on juhitud.

Näit. Lõi koera selga. Uss hammustas mind jalga. Torkas talle silma.

2. asja ehk olu, mille mõju alla keegi satub (määrus).

Näit. Suri nälga, uude haigusesse. Waibus, suikus surma unde.

3. olewust, kellega on juhtunud sarnasus. Näit. Laps on tulnud emasse. Poeg kaswab isasse. Ta on juhtunud õesse.

4. tähtaega, milleni midagi kestab ehk milleni oodata tuleb. Näit. Jürist Mihklisse kestab suiliste teenistusaeg. Tuisud kestsid tänawu aasta lihawõttesse. Nelipühisse on weel 5 nädalat.

5. ja esineb mõnede tegusõnade täiendusena. Näit. liituma millessegi. W. ka 68 §.

182 §. Seesütlew (as kääne) käsitab weel:

1. aega, mille kestes midagi sünnib. Näit. Jõulu kuus algab talwe. Post käib kolm korda nädalas. Meie sööme kaks korda päewas (ajamäärused 66 §).

2. ja esineb mõnede tegusõnade täiendusena. Näit. Süüdistama milleski. W. ka 68 §.

183 §. Seestütlew (ast kääne) käsitab weel (w. määrusi 66 §):

1. ainet, millest midagi tehakse ehk algupära, kust keegi pärit (elativus materiae et originis). Näit. Saapad

tehakse nahast, riided — kangast. Pesunaise pojast sai suur herra. Hundist ei saa karja koera. Ega minust sinu wedajat ei ole. Lindast kaswis libe neitsi Klwp. — Nii ka liisandustena: karu nahast kasukas, tammepuust riist.

2. ainet, olewust ja olu, millest lahti saadakse. Näit. Ta puhastas enese mudast. Naine lahkus mehest. Wöttis riidest lahti. Hoiab minust eemale.

3. põhjust, mille pärast midagi sünnib (elat. causae) Näit. Mina wähesest ei wihasta. See tuleb kadedusest. Temast on palju tüli W. Ta on wihmast märg. Minu põlw walutab eilsest hoobist. Mis asjast sa oled nii rõõmus?

4. olewuse ehk asja osa, kuhu poole tegewus sihitud. Näit. Waatlesin maja lõunapoolt küljest. Tundsin sind häälest ära. Hoiain hobust lakast kinni. Tema haigust arstiti ninast (-nina kaudu). Mähkis teda käsist ja jalust.

5. mõtete ja tunnete sihitusi (kõrwalsihituste seisukohaseid) mõtteid ning tundeid awaldawate tegusõnade (verba sentiendi et declarandi) juures. Näit. Isa jutustas meile wiimsest sõjast. Mis sa sest ütled, mõtled, arwad? See ema ei hooli oma lapsest. Ma muud temast ei tea (ei mäleta, ei usu, ei räägi, ei tunnista j. n. e. kui head.

6. Peale selle esineb seestütlew osastawa asemel, kui osa wähesust tahetakse rõhutada ehk kui küsklause mõtteliselt sisaldab keeldu.

Näit. Ta sõi meie leiwast ja jõi meie piimast. Andis hobusele ette meie heintest. — Mis sa tühjast otsid? (= ära tühja otsi). Mis sa sest lapsest hellitad? Mis sa minust naerad. (Waata ka 48 § Täh.)

7. ja esineb täiendustena:

α. omadussõnade juures, kui tähendatakse asju osa, mille omadusest kõne ehk kui tahetakse olewuse ehk asja omadust millegi poolest piirata. Näit. Laps on näost ilus. Öndsad need, kes puhtad südamest. Ta läks näost siniseks. — Pudel on piimast tühi. Nahk on karwast paljas. Ta on sõnadest waene. See mees on rahast rikas. See on mõnest tükist õige küll. Ma olen sinu naisest süüta. W. See on hea minu meelest.

β. wõrdluste juures; näit. *Ta on minust suurem. Tuli on eilsest tagasi.*

γ. mõõtude ja kaupade juures; näit. *Maksin 5 marka naelast, Sain 10.000 marka oma hobusest.*

δ. mõnede tegusõnade juures näit. [tagane minust. Waata ka 68 §.

8. aja määrustena, millest asi algab. Näit. *Hakkan hommikust tööle. Jätsin sest päewast õppimise pooleli. See kirik on seitseteistkümnendast aastasajast. Kiri on heinakuu 1 päewast. Ma oskan seda maast madalast.*

9. wiisi määrustena. Näit. *Ta rääkis seda segasest peast. Lepapuu põleb toorest peast kuunis hästi. Ma soowin südamest õnne.*

10. lisandusena sugulaste ja omaste äratähendamise juures. Näit. *Jaanist poeg, Mardist wend, Kadrist õde, soldatist wäimees. Waata ka 83 §. f.*

b. Wälimise koha käänetest.

184 §. Wälimise koha käänded käsitawad :

a. paiga ehk asja wälispoolt, millega kokku puudutakse ehk ainult selle lähedust (piirid jääwad tähelepanemata). Näit. *Poiss tõusis põrandale, seisab põrandal, ta tuli parsilt. Lind istus [katusele, on katusel, lendab katuselt. Nemad läksid põllule (piiramata). Aja sead [kesale. Wõrdle: Inimesed on heinal. — Hobused on heinas.*

T ä h. Lähedust näitawad niisuguste sõnade kohakäänded, mis käsitawad ehitust ehk awaust. Näit. *Tulin koolilt (s. t. koolitoa juurest) — tulin koolist (= õpetuselt). Olin kaewul. Käisin jõel. Läksin ema hauale. Sõitsin tõrwaaugule, lubja ahjule, saeweskile. — Joon jõelt, aga ujun jões.*

Muidu tarwitatakse samas tähenduses ees- ja tagasõnu. Näit. *Seisin kuuse all, kuuse juures. Istusin isa kõrwale.*

b. paika, kus ehk asja, mille kallal ollakse tegemises. Näit. *Olin rehel (tähendab töös, muidu — rehe juures). Peremees läks rehele (täh. rehte peksma). Käin marjul, seenel ~ seenil, wargal ~ wargil (wargail), töö, sillul, palwel, jutul. — Tulin herra jutule.*

d. peret, paika, kus elatakse, käiakse. Näit. *Käisime eila Tõnissonidel. Nemad olid pühade ajal meil. Tulin wanematele käima. Ta teenib Otsal, Hansu-Jaanil, köstril, möldril. Ta läks meilt ära. Ta oli meil sulaseks.*

e. omandajat, kellel on, isikut, kellele antakse ehk kellelt võetakse. Näit. *Mul on hea hobune. Isal on mitu hobust. Mulle anti hea hobune. Teiste rahvalt warastati hobune. Ostsin selle asja tundmata mehelt. Tema palus mult abi.*

f. olukorda ja wahekorda, milles olewus ehk asi esineb. Näit. *Aampalgid on madalal, kõrgel, parajal. Haige on jalul, Kalad jäid kuivale. Ahi on tukil, on söel. Rihm on pingul. See on punnil, pakil. Asi on poolikul. Ihu nahk on kestal. Maja on wast seinul (pooleli ehitusest). Kangas on koel. Lehed on hiire kõrwul (wast nii suured kui hiire kõrwad). Asi on kaubal, — wiidi kaubale. Rukis on putkel. Suu on naerul, on nutul. Ta on waewal. Wara on wareski liikel. R. 1.*

g. tegusõna täiendust. Näit. *Kuulas meilt, küsis meilt, kuulas meile j. t. Waata ka 68 §.*

h. Eriti esineb.

185 §. Alaleütlew (=le kääne):

1. kui tähendatakse olu, millesse asi satub (walmimisel). Näit. *Linad lähewad ropsides takule. A. Õled on sasile peksetud. Lõikasad kuused muist puule, muist palgile. Ilm läheb sajule, soojale, külmale, tuulele, wihmale. Ajab oksele. Äritab wihale. Said pojad werisulile. R. 1. Keera lõngad kerale. R. 1.*

Tä h. Asja täielikku muutust käsitades esineb saaw-kääne. Näit. *Õled on sasiks peksetud. Kuused on puuks lõigatud.*

2. omadussõna täiendusena, iseäranis otstarwet tähendades. Näit. *Ta on usin tööle, wali wargale, nobe jutule, hea mees jutule. See teeb kõwaks igale tööle. See rohi on hea igale haigusele. Rukis on hea terale, keh w kõrrele. Ta on rikas rahale.*

3. tegusõna täiendusena datiiwi asemel (iseäranis kõrwal-sihitusena). Näit. *Ei see kõlba kellelegi. Need jäeti, anti, saadeti sinule. Söötis heinad lehmadele. Waata ka 56 §.*

186 §. Alalütlew (= al kääne), tähendades:

1. aega, millal midagi on sündinud. Näit.: *algul, algusel, lõpul, talwel, suwel, kewadel, sel päewal, 1756. aastal. Pole aastal kahel kolmel enam siin käinud.*

2. wahendit, mille abil midagi toimetatakse (allat. instrumentalis), iseäranis wanemas keeles (nüüd elustamise wäärt). Näit. *Mina pean ennast omil sõrmil toitma. Wilets witsal peksetakse, õnnis suul õpetakse. W. s. See on pihul pillutatud, kamalulla kallutatud, matilla maha waletud R. 1. Söödetie, joodetie, söödeti sea lihalla, kohioinaste osala, kirju kuke kintsudeta. R. 1. Tee seda minu nimel.*

3. wiisi ehk seisukorda, kuidas ehk milles midagi tehakse (kus ka wõimalik -ga käänat tarwitada). Näit. *Heal meelel tah-iks in sedu teha. Ta nuttis kurwal meelel.*

4. isikut, kellel tegewusest ehk olukorrast kasu ehk kahju (dat. commodi ja incommodi). *Mul warastati hobune. See töö temal ei õnnista. Jüril suri ema. Ei mind täidind taadil lüüa, hellal wennal wemmeldada. R. 1. Siin on meil hea olla. Poisil ei lähe lugemine. Mul puudub raha.*

187 §. Alaltütlew (alt kääne), tähendades

1. isikut, kellelt midagi tuleb ehk saadakse. Näit. *Sain kirja sõbralt. Seda õppisin sinult.*

2. seisukorda ehk wiisi, milles ehk kuidas midagi sünnib. Näit. *Kass sõi hiire elawalt. Laul kuubus ilusalt. Sõin seda soolaselt, toorelt, magedalt, hapult. Nooremalt wõisin palja jalu käia. Tunnsin teda tüdrukult. Waata ka 66 § 3.*

3. wiisi, mil mõõdul midagi sünnib ehk tehakse. Näit. *Sain kaeru napilt. Ta wõttis toitu ligi õige ohtralt. Ka paaris-sõnus: päew päewalt, samm sammult, kord korralt, järk järgult, mees mehelt, aste astmelt, aasta aastalt.*

b. Rajaw kääne.

188 §. Rajaw (ni kääne) määrab:

1. kohta, kust saadik midagi ulatab. Näit. *Wesi tõusis põlwini. Meie talu maa ulatab metsa tukani.*

2. aega, kui kaua ja kust saadik midagi tehakse. Näit. *Käisin koolis minewa talweni. Jään linna laupäewani. Lumi oli maas jõulust lihawõtteni.* Wõrdle ka sisseütlewat ajamäärust. 181 § 4.

e. Üleüldised tähendused kohakäänete kohta.

189 §. 1. Tegusõnad, mis tähendawad *käimist* ehk üleüldse liikumist, nagu: (*käima, sõitma, lendama, minema, jooksuma, hulkuma, hüppama* ja t.) tarwitatakse sihtkäänetelega, kui nad käsitawad liikumist teatawa sihi poole (*läksin metsa, jooksin põllule*), lähtkäänetelega, kui nad käsitawad liikumist teatawalt poolelt (*tulin metsast, sõudsin saarelt*) ja kohtkäänetelega, kui nad käsitawad liikumist edasi tagasi ehk alalist liikumist teatawas paigas (*käin iga päew koolis, käin sagedasti laadal, jooksen iga päew jõel, jalutan ühtelugu metsas ja põllul*).

2. Tegusõnad, mis käsitawad otsimist ja leidmist (*otsima, leidma, tabama* ka *ostma, wõtma* ja t.) tarwitatakse lähtkäänetelega, kui tähendatakse paika, kus otsitaw asi arwatakse olewat, aga kohtkäänetelega, kui tähendatakse paika, kus otsija ehk leidja on. Näit. *Ma otsisin sind igalt poolt, igast kohast* (wõrdle *igal pool, igas kohas*, kus ma käisin). *Nad leidsid lapse woodist. Otsisin need latid oma metsast. Ta noppis need marjad mäelt, metsast. Wõtsin naise Narwast. Otsin selle mütsi laadalt.* Wõrdle wahet lausetes: *Mis sa otsid siit toast* (mis sa arwad siit leidwat)? — *Mis sa otsid siin toas* (= ära ole siin toas)? — *Mis sa otsid siia tupp* (= ära tule siia tupp)? — *Ta otsis kohta seal külas. Ta otsis kohta sinna külasse.*

3. Tegusõnad, mis tähendawad nägemist — nägimist, paistmist, kuulmist — kuulumist, kutsumist — täienewad määrustega lähtkäänetes, kui tegewus on juhitud asjadesse ja olewustesse, mis väljaspool tegija piirkonda (*Ma kuulan laulu saalist*: lauljad on saalis, mina väljas, ehk ka ümberpöördud), määrustega kohtkäänetes, kui tegewus on juhitud asjadesse ja olewustesse, mis tegija piirkonnas. (*Ma kuulan laulu saalis*: lauljad

ja mina oleme saalis) ja määrustega sihtkäänetes, kui tegewus on väljaspoolt mõjumas alusesse (*Ma kuulen laulu saali: mina olensaalis, lauljad teisal*). Näit. *Mina waatlesin seda omast toast. Ta hüüdis kutsarit eestost. Koerad haukusid wärawa alt. Kirikuõpetaja ütles kantslist, ehk kantslilt (aga: kirikus) jutlust. Laul kuulub kambriist.*

4. Tegusõnad, mis tähendawad paigutamist, soetamist, jätmist, — jäämist, kaotamist, — kadumist jäämise ehk kaotamise põhjust, täienewad koha suhtes sihtkäänetega (teistest keeltest lahku minnes, kus harilikult esinewad kohtkäänded, nagu Saksa ja Wene keeles). Näit. *Pirita waremed paistawad Tallinna. Kuhjad paistid Kuudaalle. R. l. Juhatas temale raha augu wärawa tahu. Teen temale aseme pörandale. W. Kuhu kae-watakse temale haud? Kuhu see poissi maetakse? Soosse, porimaasse, wanaraba mättaasse. R. l. Jätan sind siia. Jäin wüeks päewaks Tartusse. Ta suri linna. Mees suri teele. Kaotasin nra wõsastikku. Kadus kui tina tuhka. Ta eksis metsa ära. Tiiki kaswab lima. W. Pörandasse tekiwad seened. Keel kuiwab suhu. Wesi külmas toobrisse. Wili närt-sib põua kätte.*

5. Tegusõnade juures, mis tähendawad tegemist, näitab sihtkääne asja, mille tarwis midagi tehakse, kohtkääne — kus tehakse. Wördle lauseid: *Isa teeb tuppna uut ust. Isa teeb toas uut ust. Tegin koplisse uue wärawa. Tegin koplis uue wärawa.*

6. Olukord, omadus ehk tegewus, milles keegi ehk miski wiibib, wõib sagedasti esineda nii hästi sisemise koha (w. 180 § f. 1.) kui wälimise koha käänetes (w. 184 § f. 1.). Sisemise koha käänded näitawad siis täielisemat, wälimise koha käänded osalisemat, ajutisemat olukorda. Näit. *Rukis on õies ja on õiel. Töö on käsis ja on käsil. Olime marjus ja marjul. Päewa walges ja päewa walgel. Wördle: Olime ehk käisime seenel ehk seenil, aga olime mustikas, maasikas.*

4. Kaasütlew.

190 §. Kaasütlew, ehk komitatiiv (-ga kääne) näitab:

a. abinõu ehk wahendit, mille abil midagi toimetatakse (wördle ka 186 § 2). Näit. *Raiun kirwega, lõikan noaga, räägin suuga. Ta ei lähe minu ütlemisega.*

b. wiisi ja põhjust, kuidas ehk mispärast midagi tehakse. Näit. (wördle ka 186 § 3) *Hüüdis kõwa häälega. Ootas suure hirmuga. Tahtis hädaga aknast walja hüpata. Süda on murega raskeks läinud. See mees haiseb wiinaga. Oh sind oma jutuga, oma nutuga!*

d. sihti, mille peale olu sihitud. Näit. *Ta on minuga tige, ta on minuga hea, ta on minuga sõber. Mees on oma naisega wihane.*

e. kaasa- ehk ühestegewat isikut ehk asja. Näit. *Käisin emaga linnas. Isa tuli pojaga laadale. Nisu on rukkiga segatud.*

f. aega, mille jooksul midagi walmis tehakse. Näit. *Sai kuue päewaga töö walmis. Kurgid kaswasid kuue nädalaga täis. Selle ajaga sa pead oma ülesanded selgeks õppima.*

g. ühendab iseseiswat nimetawat. Näit. *Oli poiss, nimega Juts. (= Juts nimi).*

h. täiendab tegusõnu. Näit. *Hoopleb tarkusega. W. ka 68§.*

5. Ilmaütlew.

191 §. Ilmaütlew ehk karitiw, ka abessiw (-ta kääne) ilmutab millegi olewuse ehk asja puudust, näitab siis ka eitawat wiisi, eitawat wahendit, eitawat põhjust. Näit. *Tegin selle kepi hoowlita sileduks. See on ömmeldud niidita. Kas sa ei saa olla naeruta (ehk naermata)?*

Täh. -ta ühendub sagedasti abisõnaga ilma, mis puudumise mõistet weel kõwendab. Näit. *Sain toime ilma kellegi abita. Ta tuli meile ilma mütsita.*

XI. Tegusõna tarwitamisest lauses.

192 §. Tegusõna tarwitamisel lauses tuleb wahet teha pöördeliste ja käändeliste wormide tarwitamise wahel. Pöördelised wormid on isiku poolest piiratud ja esinewad iga isiku jaoks ise wormis — pöördes. Meie nimetame neid pöördmuudeteks (= verbum finitum). Käändelised wormid on umbmäärased isiku poolest ja neil on peale tegusõna-

liste awalduste ka nimisõnalised awaldused. Oma nimisõnalise iseloomu tõttu kutsutakse neid nimetawaks ütluswiisiks. Neid on aga oma kahepaikse laadi pärast weel tabawam nimetada tegusõna keskütluswiisiks ehk tegusõna keskmuedeteks (verbum infinitum).

A. Tegusõna pöördmuuted.

193 §. Tegusõna pöördmuuted esinewad nii hästi tegewikus kui tehtawikus ikka lause ütlussõnana. Näit. *Mina istun. Isa loeb. Tema jooksis. Wend soowiks maja osta. Mine sa koju! Kaew on tühjaks pumbatud.*

Täh. Et tegusõna pöördmuuted ikka ütlussõnaks on lauses, siis wõiksime tegusõna ka väljaspool lauset ikka ütlussõnaks nimetada (wõrdle Ladina nimi: verbum, Wene: глаголъ).

194 §. Tegewiku pöördwormid sisaldawad eneses sagedasti ka alust selles isikus, mida pöörete lõpud näitawad. Näit. *Lugesin eila terve päewa ajalehte. Käisime neljapäew linnas. Wiitsite seal aega ilmaaegu. Mine ära! Jule koju!*

Täh. Tagasisihtiwad tegusõnad sisaldawad oma wormides ka sihitust. Näit. *Andusin kõige hingega laulule. Ma ei taha sellesse köituda.*

195 §. Eesti keele tegusõna tehtawikku tuleb, nagu Soome keele omagi, õieti isikutumaks wormiks lugeda, mille omadus on alusena sisaldada määramata ehk umbmäärast isikut. Sellepärast on sellel wormil igas ütluswiisis ainult üks muude (pööre). Näit. *Enne tullakse rongis raekoja ette, siis minnakse läbi linna. Kui wanasti hunt kätte saadi, toodi kõrwad mõisa herrale näha. Küll oleks saadud walmis, kui enam töölisi oleks wõetud.*

Täh. Eesti keele nii kui Soome keelegi tehtawikul ei ole seda funktsooni, mis sel wormil on teistes meile tuttawais keeltes. Tema lihtmuudetega ühenduses esinewat nimetawa wormi ei saa aluseks arwata, waid seda peab sihituseks pidama ja kääne ise on ka tõepoolest sihitaw ja mitte nimetaw (w. 46 §). Puhtana tehtawikuna esinewad ainult kesksõnadega kokku pandud wormid. Näit. *Waras on taga aetaw Töö on tehtud.* (w. 46 § 2. täh.)

Puhast isikulist tehtawikku leidub wähesel määdul ka teiste wormides weel Wõru murdes ja nimelt tehtawiku minewikus, kus öeldakse: *mina anti, su antit, tema anti, me antime, te antite, neä. antiwä.* Tehtawiku olewikus on seal 3. isiku jaoks ka mitmuse wormis olemas: näit. *se waletas* (walatakse), *ne waletase* (Wiedemann Versuch üb. d. Werro- E. Dialekt 55 §). Waata ka wanemas tartukeelses U. T. Kal. 2,17 „*meie löitame.*“

Eesti keele isiloomu wasta on niisugust saksamõjulist tehtawikku tarwitada, nagu *see saab tehtud* (pro: *see tehakse*), *maja sai ehitatud* (*maja ehitati*) ja kirjakeelt peab niisugusist wormidest wõimalikult puhta hoidma.

196 §. Pöördmuudete juures tuleb tähele panna:

a. isikut ja arwu, millede kohta maksawad samad määrused, mis nimisõna suhtes esitatud. Waata 163 §. j. j.

b. aegwormisid, iseäranis teo kestwa wältawuse wõi möödaläinud wältawuse suhtes, mida omalt poolt näitab ka sihituse laad (w. 51 §).

d. kõne- ehk ütluswiise (kindel, tingiw, käskiw, kanduw), mis lause sisule ta laadi annawad. Selle kohta waata ka 136 ja j. j. §§.

197 §. Aegwormid Eesti keeles käsitawad kas weel möödaminemata ehk kestwat aega (olewikku ehk tulewikku) wõi möödaläinud ehk lõppenud aega (minewikku).

198. § Möödaminemata aeg esineb kahes wormis:

1. Olewikus (präsensis), mis ilmutab lõppemata tegu möödaminemata ajast, kus juures tegu wõib olla tegemisel:

a. parajasti praegu, kui asjast kõneldakse, näit. *Mina kirjutan kirja. Isa raiub praegu toa taga puid. Tüdruk peseb põrandat.*

b. sagedasti, harilikult ehk alati; näit. *Tema teeb hea töö. Mees raiub päewas sülla puid.*

d. tulewal ajal s. o. tulewikus (futuuri); näit. *Homme saan ma selle töö walmis. Tunahomme sõidan linna. Mis sa tõrgud meile tules, et meil kargel kaewutee. Ma teen rennid rehe alla, kahed rennid karja aeda. R. l. Ma toon weel tüki leiba.*

1. täh. Kas olewiku wormi juures meil olewikuga wõi tulewikuga tegemist, selgub enamasti lauses esinewaist ajamäärustest (*homme, weel, siis* j. n. e.) ehk sihitusest.

2. täh. Elawas jutustuses minewast ajast tarwitatakse ka olewiku worme, kui sündmust tahetakse kuulajaile nende silmade ees esinewalt kujutada. Näit. *Mees läks metsa. Korrage näeb ta karu enese ees seiswat. Ta lööb kartma ja jookseb suure kiirega puude taha warju* j. n. e.

2. Täisminewikus (perfektis), mis näitab lõpetatud tegu praegu kestwa aja jooksul ehk olu, mis praegu algab. Selle juures wõib tegu olla tegemisel ehk olu algada:

a. parajasti praegu, kus asjast kõneldakse. näit. *Nüüd olen saanud oma töö walmis. Tüdruk on põrunda puhtaks pesnud* (see on praegu puhas). *Laps on magama jäänud. Tuli on kustunud.*

d. sagedasti, harilikult ehk alati. näit. *Temal on ikka wiisiks olnud hommikuti jalutada. Ta on harilikult päewas sülla puid lõhkunud* (teeb siis ka nüüd seda). *Ma olen ikka usin olnud tööd tegema.*

d. tulewal ajal (II futur). *Homme olen ma su asja ära õiendanud. Paari päewa pärast oleme siit läinud. Warsti on ta magama jäänud. Homme õhtuks on kõik mu lapsed koju jõudnud.*

199 §. Ka läinud aeg esineb kahes wormis:

1. Minewikus (imperfekt ehk præteritum), mis ilmutab

a. lõpetamata tegu läinud ajast, kus juures tegu wõib olla tegemisel:

a. parajasti siis, kui midagi teist juhtus; näit. *Kui ma uksest tahtsin sisse minna, pesi tüdruk põrandat.* Niisugune wahekord esineb ikka paarislauseis, s. o. pealauses, mis ühendatud kõrwallausega. Weel näit. *Isa sõi sel ajal, kui ema tubaseid asju toimetas. Ma hakkasin õppima, kui wend koju tuli.*

b. harilikult ehk alati, näit. *Nooremalt see mees raius sülla puid päewas. Mul oli suwel wiisiks wara üles tõusta.*

b. sündinud tegu ehk lugu läinud ajast. See on harilik jutustusworm nagu Saksa imperfekt, Ladina

perfectum historicum, Greeka aorist, Wene minewik, Prant-suse passé défini. Näit. *Wändra metsas Pärnumaal lasti wana karu maha; pojad jäiwad järele.*

2. **Enneminewikus** (plusquamperfekt), mis ilmutab, et tegu lõppes ehk olu algas enne mõnda teist tegu läinud ajas. See worm esineb enamasti paarislauseis s. o. pealauseis, mis ühendatud kõrwallausega. Näit. *Tüdruk oli juba toa puhtaks pesnud, kui ma sisse astusin. Laps oli juba ära surnud, kui arst kohale jõudis.*

Täh. Enneminewik nagu täisminewikki wõiwad esineda ka üksikus lauses, kuid siis esitawad nad asja kui teistelt kuuldud, s. o. kaudse kõnena. Näit. *Joobnud (oli) lõõnud aknad puruks. Selles lossis (on) elanud kord kuulus rüütel. Klamrites seiswate wormide asemele wõib siin seada olewat.*

200 §. Tegusõna ütluswiiside tähendus on juba lausete ütluswiisi esitamisel kõne all olnud. Waata 136 § ja j. j. Aegwormidest kõneledes (197—199 §§) oleme aga ainult kindla ütluswiisi worme käsitanud. Nüüd waatame weel lähemalt teiste ütluswiiside worme.

201 §. **Tingiw ütluswiis**, mis käsitab tegu ja olu wõimalikuna, esineb kahes aegwormis:

1. **olewikus** (präsens), mis ilmutab lõpetamata tegu käesolewas ehk tulewas ajas. Näit. *Küll ta sõna kuuleks, kui sina käsiksid.*

2. **täisminewikus** (perfekt), mis ilmutab lõpetatud tegu praeguses, tulewas ehk läinud ajas. Näit. *Sul oleks töö juba olnud walmis, kui sa oleksid waremini peale hakanud. Homme oleks töö walmis olnud, kui sa oleks abiks tulnud. Oleksid sa eila tulnud, oleksid mind kodus leidnud.*

202 §. Tingiwa ütluswiisi tarwitamise kohta pealauseis oleks öelda, et tema wormid peale wõimalikkuse ilmutawad weel:

a. tagajärge ja oletamist, mis ei põhjene tõeolul. Näit. *Kui ma nii ütleksin, siis ma waletaksin* (ma ei ütle siis nii). *Kui sa oleksid siin olnud* (aga sa ei olnud siin), *minu wend ei oleks mitte ära surnud.*

b. lootust soowhüüdes ehk kahtlust küskhüüdes. Näit. *Kui ta ometi tuleks! Kui ta mitte ei sureks! — Kuhu ma peaksin minema? Mis ma oleksin teha osanud?*

d. väidet, soovi ehk küsimist wiisakal kombel. Näit. *Ma mõtleksin* (= ma tahan) *asja lõpetada*. *Ma paluksin* (= palun) *Teilt tuld*. *Kas meie ei sööks kohe lõunat?*

203 §. Tingiwat ütluswiisi tarwitatakse kõrwallauseis:

a. tingimislauseis, kui tingimine ei ole kindel ehk tõenäitlik; näit: *Kui mul oleks raha, siis sõidaksin wäljamaale*.

b. konzessiwilauseis, kus mõõndus ei ole kindel ehk tõenäitlik; näit: *Kui ma inimeste ja inglil keeltega räägiksin, oleksin ometi kui wask, mis kumiseb*. Ehk jätaksid sind kõik, siis mina ei jätaks ehk ei jätä.

d. wõrdlulauseis, kui wõrdlus ei näi kindel ega tõepärane; näit: *Ta kõneleb nagu oleks ta mõni suur herra*.

e. sihtlauseis (finaallauseis), et ilmutada ettewõetud, nõutud tegemist; näit.: *Ema laulab, et laps magama jääks*. *Walwake ja paluge, et teie kiusatuse sisse ei saaks*.

f. relatiwilauseis kaudsena kõnena ja kellegi ehk millegi soowitawa omaduse awaldamiseks; näit. *Ta lubas teha saapad, mis käiksid mitu aastat*. *Minul ei ole kedagi, kelle peale ma wõiksin loota*.

g. ajalauseis, mis esitawad oodatud tegu ehk olu; näit. *Meie katsusime aega wiiwilada, kunni isa tuleks*.

h. sihitlauseis tahtmist tähendawate tegusõnade järele: näit. *Pruut tahab, et peetaks waiksed pulmad*. *Sõber palus lahkudes, et teda meeles peaksime*.

i. kaudses kõnes otsekohese kõne käskkõne asemel; näit. *Isa ütles pojale, et ta läheks heinamaale*.

204 §. Käskiw ütluswiis, mis peale käsu ja soowi ilmutab ka mõõndust (*Maksku, mis maksab*. *Tulgu mis tuleb*) esineb ka kahes aegwormis:

1. olewikus, mis tegewuse täitmise aja suhtes on õieti tulewik; näit. *Tule siia!* (käsk olewikus, tegu tulewikus).

2. täisminewikus, mis käsitab käsu täitmist wahekorras teise tegewusega (paarislaused); näit. *Olgu su töö walmis, kui ma tulen*.

205 §. Kanduw ütluswiis wäljendab kaudist kõnet. Waata 136, 138 ja 139 §§ ja Täh.

B. Tegusõna keskmüüted.

206 §. Tegusõna keskmüüdetes (verb. infinitum) ehk keskütluswiisis (nimetawas ütlusw). teeme wahet kolmesuguste sõnade wahel: teosõnade (infinitiiwide), keskõnade (partitsiipide) ja teonimisõnade (substantiva verbalia) wahel.

1. Teosõnad.

207 §. Teosõna on Eesti keeles kahesugune: kohtoluline ehk tegusõna *-ma* muude (infin. I) ja määrululine ehk *-da* muude (infin. II). Näit. *Teid palutakse asjast osa wõtma. Teid palutakse asjast osa wõtta.*

208 §. Kohtolulisi (*-ma*) muuteid on neli. Neid tarwitatakse asisõnaliselt, ja nimelt käsitab.

a. kohtoluline sisseütlew ehk *-ma* muude:

1. tegu, mida hakatakse ehk minnakse tegema. Näit. *Mina lähen sööma. Mehed sõidawad kalu püüdma. Mina hakkam sööma. Poiss jooksis loomi wiljast wälja ajama. Seadisin linna minema. Teolised wiibisid kauaks sööma. Sead kipuwad õuet tuhnama. Ta läks minema. Õunad läksid mädanema. Ta löi kartma.*

2. tegu, mida tegema kedagi kutsutakse, palutakse. saadetakse. Näit. *Teda kutsuti heina niitma. Teid paluti kohwi jooma. Poiss saadeti hobuseid ujutama.*

3. tegu, mille toimetamiseks keegi on omane ehk kohane (kõlbaw ehk kõlbamata, osaw, kohustatud). Näit.: *See härg on tugew küündma. Poiss on wäle õppima. Waatam ka 60 §.*

b. kohtoluline seesütlew ehk *-mas* muude käsitab olu, milles ollakse ehk tegu, mida tegemas ollakse ehk käiakse. Näit.: *Olen haigust põdemas. Seda ei ole olemas. Mul on linnased ligunemas. Orul Kaied kaswamassa. Maied maasta tõusemassa. R. I. Käisin neid waatamas. Olin kalu püüdmes. Laps on koolis lugema õppimas. Ta käib M. mõisa metsas puid saugimas. Muistne lauliku lugu meelta mulle mõlgutamis. R. I.*

Ka tarwitatakse *-mas* muudet sihtlausete lühendusena ja omadussõnade täiendusena (selle § 3 a. all näidatud käsitustes). Näit.: *Nägin orgu haljendamis. Kuulsin neid mehi seal waidlemis. Sa oled rikas õnnistamis. Ma olen rumal andmis. W. Tõesõna seeme on pikaldane tõusmas. W.*

d. kohtoluline seestütlew ehk -mast muude käsitab tegu, mida tegemast tullakse, loobutakse, takistatakse, keelatakse. Näit.: *Ma tulen uju-mast. Poissi keelati hobuseid ujutamast. Isa takistas poega kirja lõhki rebimast. Süda tõrgub seda tegemast. Ta ei annud järele pälumast. Ta wäsis rääkimast. Lumi ei keelanud orast külmetamast.*

Ka -mast muudet tarwitatakse wahel niisugusena täiendusena kui -ma ning -mas muudet. Näit. *Leidsin teda magamast. Olge terve tulemast.*

Täh. Tegusõnad, millede täiendustena harilikult tegusõna -mast muudet võib leida, on järgmised: hoidma, keelama, leidma, lõpetama, wäsima, tüdima, tõrkuma, wõõrduma, pääsema, järele andma, järele jätma, loobuma, keelduma j. t. Weel näiteid: *Hoiu kukkumast! Lõpetas kõnelemast. Wäsis jooksmast. Tüdis mängimast. Wõõrdus jooksmast. Kus sa pääsed üksi jäämast? Jättis järele nutmast.*

e. kohtoluline ilmaütlew ehk -mata muude näitab:

1. tegewust, milleta teine tegu sünnib. Näit. *Ta läks ära sõnalausumata. Tu andis tahtmata oma hobuse käest ära. Tuli siia teiste kutsumata.*

Täh. -mata muute ette võib siin weel abisõna ilma astuda. Näit. *Ta läks ära ilma sõna lausumata. Tuli ilma kutsumata.*

2. tegu, mis jääb ehk on tegemata (ütluse täide). Näit. *Raamat jäi lugemata. Asi on kohtus harutumata. Meie oleme weel söömata.*

3. ajutist omadust (ehk õieti omaduse puudust) ja tarwitatakse siis omadussõnaliselt. Näit. *Awaldamata kirjad, harimata inimesed. Külad, mis meile tundmatad.*

1. täh. Nagu wiimasest näitest selgub, käsitatakse -mata muudet ka iseseiswana sõnana ja teda käänatakse siis (waata Sõnaõp. 140 §). Näit. *See tegi lojuse jooksmataks. W. Kõige tänamatam loom. W. Me oleme süündinud hukkamine-mata seemnest. W.*

2. täh. Eesti kirjanduses on viimasel ajal -mata asemel hakatud -matu liidet omadussõnalisises tähenduses tarvitama, selle peale vaatamata, et -ta:l ja -tu:l isefähendus on. Kui loodusloo õpetaja räägib *sulamatumast* rasvast ehk *kustutamatumast* lubjast ja ja seal juures mõtleb raswa peale, mis ei ole sulanud, ja lubja peale, mis ei ole kustutatud, siis äratub ta kuulajais, kel keele jaoks loomulikku tunnet, küll weidraid ettekujutusi. *Sulamatu* tähendab: mida ei saagi sulatada (не растворимый) ja *kustutamatu*: mida ei saagi iial kustutada (unlöslich). Nii tähendab *kustutamatu tuli* tuld, mis iiales ei kustu, aga *kustutamatu tuli* — tuld, mis ei ole kustutatud. Raamatu pealkiri „N N awaldamatud luuletused“ tähendab = N N luuletused, mida iialgi ei saa awaldada. Mispärast peaksime Eesti keeles -ta ja tu wahe maha matma, kuna me wahetegemise abil palju täpipealsemalt oma käsitusi saame awaldada? Waata weel Sõnaõpetus. 140 §.

4. määra, mis määramatu. Näit. *Siis sai lutsu lugemata, haugi äraarwamata*. R. l.

5. Peale selle täienduwad -mata muutega loobuwas mõttes tegusõnad jääma, jätmata, unustama. Näit. *Jäin söömata, jäin tulemata; asi jäi tegemata. Jätsin asja harutamata; jättis raha toomata. Unustasin seda ütlemata; unustasid mulle käe (ehk kätt) andmata*.

Täh. Öeldakse ka: *unustasin andu* ehk *unustasin andmast*. Kõige õigem on öelda: *unustasin andmata*.

f. tehtawiku kohtolulistest muudetest tarvitatakse ainult sisseütlewat, s. o. -ma ehk -tama muudet. See muude esineb iseäranis tegusõnade *pidama* ning *saama* täiendusena ja siis sihituslausete lühendusi. Näit. *Sinna peaks sild tehtama* (tegewik: peaks silla tegema). *Seletused peawad ära oodatama*. See asi saab kohtusse antama. W. — Näib mõni leisik heinu turule toodama. *Arwan aida annetama*, (=antama) *kirju karja kingitama* (ka: *antawat, kingitawat*). R. l.

299 §. Määrõlulisi tegusõna keskmuteid on kaks ja nimelt:

a. määrosastaw ehk da (~-ta) muude (infinitiw II. ehk partitivus verbalis), mis wõib esineda lauseis kõigina lauseliikmeina. Näit. *Laulda on lõbus. Rukkid on weel lõigata. Loom tahab süüa. Mul on meelewald sind nuhelda ehk lahti lasta. Pilt on lõbus waadata*.

weel lõigata. Loom tahab süüa. Mul on meelewald sind nuhelda ehk lahti lasta. Pilla on lõbus waadata.

b. määrseesütlew ehk -des (~-tes, -es) muude (inessivus adverbialis). See esineb ikka wiisi ehk ajamäärusena ja on sagedasti lauselühendus (w. 144 § 2.) Näit. *Kits läks kiideldes mäele, hunt läks hoobeldes järele. Ta töötas seda kätt tõstes. Ma ei karda tema ette astudes. Minu nähes ei julge ta seda teha. Ega õnnetus hüüa tulles.*

1. tä h. Määrosastawas ja määrseesütlewas awalduwa teo tegija ilmub nende wormide täiendusena omastawas (genet. agentis). Näit. *See on minu teha. Ta ei lähe minu ajades. Ta ei kuulema käskides. Isa lubades wõid ehk minna.*

2. tä h. Määrosastaw ja määrseesütlew wõiwad sagedasti ka wahelduda, ilma et mõte palju muutuks. Näit. *Häbi on kerjata ehk kerjates. Ma ei karda, häbene seda üteldes ehk ütelda.*

210 §. Kuna õige wahetegemine -ma ja -da muute wahel mitteestlastele raskusi teeb, siis katsume siin mõned näpunäited tuua nende tarwitamise kohta (w. 63 §).

Et wäliste lause omaduste järele ära tunda, kus -ma ja kus -da muude peab esinema, tuleb tähele panna, missuguses wahekorras tarwitatawas muutes esinew lauseliige on lause ütlusega.

a. On ütlus omadussõnaline (s. o. ütlussõna täiendatud ütluse-täitega), siis esineb tema aluse suhtes tegewikuline täiendus -ma muutes, aga tehtawikuline — -da muutes. Näit. *Wikat on hea niitma (wikat niidab). Hein on kerge niita (hein niidetakse. — Nuga on teraw lõikama. Puu on kõwa lõigata.*

b. On ütlus tegusõnaline, siis tarwis ka tähele panna alust ja sihitust.

1. Lausetes, milledes ei ole sihitust, wõiwad järgmised olukorrad tekkida :

a. Lause alus on ka keskmuate alus. Sel korral esineb -m a muude. Näit. *Tule sööma (= sina tule ja sina söö). Ta pistis jooksma (ta jooksis). Ma ei ulata kaugele nägema. Sa ei mahu siia istuma. Meie ei sünni koos elama. Ta ei kõlba meie hulka sööma.*

b. Lause alus on keskmuate sihitus. Sel korral esineb -d a muude. Näit. *Hülge liha ei kõlba süüa (liha ei kõlba, liha süüakse). See jäi teiseks korraks maksta (see jäi ja seda makstakse). See kali seisib kaua juua. A. Laps ei kannata kiriku juure tuua. A. Lambad tulewad ära tappa. See tahab hästi keeta, hoida, teha.*

Wõrdle weel lauseid: See härg kõl bab kündma, kõl bab tappa. A. See asi tuleb 5 marka maksma. Selle eest tuleb 5 marka maksta. Ma olin wiimane maksma. See oli wiimane maksta.

d. Keskmuede on iseseisew (alus ehk sihitus) ja täieneb sihitusega, ehk ta on asisõna täiendus. Sel korral esineb -da muude. Näit. *Ei kõlba herra meelt pahandada. Süda ei kannata seda näha. Silm ei suuda seda waadata. — Mul ei ole luba metsast puid tuua. Ei siin ole löbu elada. Täna on kolmas päew heinu wedada. Ei see ole mehe jutt rääkida.*

2. Lausetes, milles on sihitus, wõiwad järgmised olukorrad tekkida:

a. Lause ütluse sihitus on keskmutele aluseks. Keskmuede on -ma. Näit. *Ajas lambad sööma. Pani kartulid keema. Wiis piima jahutama. Kutsus teda ust lahti tegema. Riputa rüded tuulduma. Neid sunniti tulema. Ta tegi meid naerma. Ma ei taha sind süa põllule leikama. Wõtan selle mehe ka niitma. Pane kindad ahju auku kuivama!*

b. Lause ütluse sihitus on ka keskmute sihitus. Keskmuede on -da.

Näit. *Ta tõi lamba liha neile süüa. Andis mulle raamatu lugeda. Ori wiidi mõisa peksta. Jättis lambad huntide kiskuda.*

Wõrdle weel lauseid: Aja piiss süa niitma. Aja lammas süa niita!

Palkan sind mind jaama sõitma. Palkan su hobuse sõita.

Wiiwad teda wilja peksma. Wiiwad wilja peksta.

Andsin tütre last hoidma! Andsin tütre teiste hoida.

d. Keskmuede on sihimääruseks lühendatud lause (sidesõna et: ga algawast lausest). Näit. *Kirwes toodi liha raiuda (= et sellega liha raiuda). Jäär wõttis joont lüüa A. (= et lüüa, löömiseks). Raiuwad kapid kaskede sisse mahla jooksetada. E^{ra}ta annud mehele asu süa ega magada (= söömiseks ega magamiseks) A.*

3. On weel juhtumisi, kus tegusõnalise ütluse täienduseks wõib embkumb muude (kas -da wõi -ma) seista, aga tähenduselise wahega. See wõib olla:

a. tegusõnade juures, mis liikumist ehk hakkamist käsitawad. Siis näitab -da worm agarust liikumise kestwusel, -ma worm → olewikus püüet liikumist algada, minewikus liikumise hakatust.

Ta tõttab tulla (on teel). Ta tõttab tulema (ei ole weel saanud).

Ta ruttab minna (läheb juba). Ta ruttab minema (seab weel).

Ta tõttas tulla (oli teel). Ta tõttas tulema (hakkas tulema).

Ta pühkis minna. Ta pühkis minema.

Ta laskis tulla (üleüldse). Ta laskis tulema (laskis hakata t.).

b. tegusõnade juures, mis küll liikumist ei tähenda, aga millede täienduses awaldatuq tegewuse täitmiseks ometi liikumist tarwis läheb, näitab -da muude wõimalikku, -ma muude täielikku tegewuse täitmist. Näit. *Laps ulatab üle aia waadata (kas ta waatab wõi mitte). Laps ulatab üle aia waatama (ta waatab tõesti). Mind paluti asjast osa wõtta,*

(teadmata, kas wõtan wõi ei). *Mind paluti asjast osa wõtma* (olen praegu ehk tulewikus osa wõtmas).

d. tegusõna *saama* järele käsitab eita was kõnes -da muude täielist täiendawas tegusõnas väljendatud tegewuse eistust, kuna -ma muude näitab, et asjaga hakatus on ehk oli tehtud, aga ei jõuta ehk jõutud soowitud sihini ehk et hakatust ei ole tehtud; ja a t a w a s k õ n e s tähendab siin -da juhuslikku tegemises olemist, -ma aga täielist sihi kätte saamist. Wõrdle näit.

See laps ei saanud witsa tundagi (üleüldse mitte) ja *ei saanud witsa tundmagi* (sai nii vähe tunda). *Meie ei saanud veel koos eladagi* ja *-ei saanud veel koos elamagi* (ei olnud hakatustki). *Ma ei saanud hakata* — *ei saanud hakkama* (vähe tegin algust). *Mina ei saanud teda seal näha* — *ei saanud teda seal nägema* (püüdsin küll).

Ma sain teda tunda (mõnest küljest) ja *Ma sain teda tundma* (täielikult) *Ma sain õppida* ja *Ma sain õppiima*. — *Wananagi wait saad olla, wait saad olla; wait elada*. R. l. Wii mind kandle häälekene, lustiliste laua taha, et saaks hääulta ärgitama, et saaks südant sütitama (wõrdle: sütitada), et saaks walu waigistama, kurwastusta kustutama. leinamista lepitama, nutu ohku uinutama. R. l. (Ebaeestiliselt wõiks siin seista -tama asemel -tatud).

4. Wiimati on tegusõnu olemas, mis ikka täienduwad emmakum-maga, kas -da ~ -ta: ga wõi -ma: ga.

a. -da: d nõuawad alati: tahtma, tohtima, wõima, ubama, raatsima j. n. e. Waata ka tegusõnalist sihitust 59 §.

b. -ma: d nõuab alati pida ma (tähdenduses: sunnitud olema). Näit. *pean olema, tegema, minema* j. n. e. Waata ka 60 §.

2. Keksõnad.

212 §. Keksõnadel ehk partsiipidel on tegusõna ja omadussõna laad ühtlasi. Tegusõnadena ilmutawad nad ka tegewuse kestwust ehk lõpetatust, tema möödaminemata ehk möödaläinud (olewik, minewik) esinemist; omadussõnadena täidawad nad kõigi lauseliikmete aset, milles raris omadussõnadki esinewad. Näit. *Keew wesi, keenud wesi; loetaw raamat, loetud raamat. Wesi on keew; raamat on loetaw. Weerewale kiwile ei kaswa sammalt peale*. W. S.

1. täh. Keksõnaline ütlusetäide wõib ka -na käändes esineda. *Laew on laente aetawana. Ta on wanema wenna õpetawana* (wõrdle: õpetada).

2 täh. Minewiku keksõnu tarwitatakse asisõnuna. Siis on nad ilma d lõputa ja käänetawad. Näit. *Surnu wiidi*

kabelisse. *Surnuna oli ta wäga ilus. Joobmul ei ole õiget mõistust. Haawatutele toodi riideid.*

3. tä h. Tehtawiku kesksõnad wõiwad esitada täielikku tehtawikku. Sel juhtumisel esineb tegewuse alus tegija omastawas. Näit. *Asi on minu aetaw. See töö on minu tehtud.*

4. tä h. tehtawiku olewiku kesksõnal on ka tulewiku tähendus. Näit. *Asi on minu aetaw (mul tuleb teda ajada). Laps on minu kaswatataw. Waidlus on lõpetataw.*

213 §. Tegusõnaliselt tarwitatakse kesksõnu kõige enam lühendatud sihifuslauseis ja kaudses kõnes — s. o. **kanduwas** ütluswiisis (w. 110 § ja 113 §), ehk kesksõnalisest järjestuses, mille kokkuseade on järgmine:

a. ütlussõnaks on kesksõna ainsuse omastaw.

b. tema alus on sihitawas käändes, kui see on täisalus (*kuulsin mehed tulnud olewat*), — osastawas käändes, kui see on osaalus (*kuulsin mehi tulnud olewat*), ja jääb nimetamata kui ta sama, mis pealausele (*ta ütles õigel ajal tulnud olewat*), ehk öeldus on tehtawikus (*kuulsin kord öeldawat*).

1. tä h. Juhtumisel, kus pealausele ja lühendusel on sama alus, wõib kanduwas kõnes esineda *enese* ehk *ennast*. Näit. *Ta ütles enese (ennast) häige olewat.*

2. tä h. Ka tegusõnade nägima, kuuluma, tunduma j.n.e. järele ilmub kesksõnaline järjestus. Näit. *Ta näib tulewat, kuulub tulewat, tundub olewat.*

3. tä h. kesksõnalise järjestuse ütluetäide esineb määrussihitawas. Näit. *Ta ütles enese haige olewat. Ta arwati nõrga ehk nõrk olewat. Ema kiitis oma lapse usina olewat* (w 43 § 2).

214 §. Iseäraliselt tähelepandawad on olewiku kesksõnade wälimise koha käänded, mis näitawad olukorra algust (-le kääne), kestwust (-el kääne) ehk lõppemist (alt kääne) ja mis sagedasti iseäranis **le** ja **-el** käändes muudawad tüwi lõpu **a** — **e**:ks (*ärkwal > ärkwel, walwawal > walwal > walwel, liikuwal > liikwel*). Näit. *Asi on nähtawal. Asi tuli nähtawale. Asi wõeti nähtawalt ära. — Olen ärkwel. Linn on liikwel. Jään walwele. Heinad on koormas*

kohewel. Koorem pandi kohewe. Kas on seda kaupa saada-
wal. Pane asjad saadawale. Mul ei ole otre täidiwal. Ega
mul olegi otre pakwel. A.

5. täh. Tähelepanewad on lause lühendused, nagu: *Tagasi*
tulnud hakkasin tööle. Lauldud mindi koju. Waata ka 147 § 3. täh.

Waata ka I käändeid (184 § ja j.j.)

3. Teonimisõnad.

214 §. Tegijanime (-ja muudet) tarwitatakse :

a. o m a d u s s õ n a n a, ja siis on tal täiesti kesksõna -aw
muute iseloom ja tal wõiwad olla sihituselised täiendused.
Näit. *Ta on warastaja inimene. Ta on puid warastaja inimene.*
Ta on tubakat suitsetaja mees. See on hakkaja (= hakkaw)
haigus. Tööd tegijad inimesed tahawad kôwasti süüa. Need
tütarlapsed on mehele minejad. Weerejal kiwil (= weerewal
kiwil) ei kaswa sammalt peale. W. s.

b. a s i s õ n a n a, ja siis on tal iga teise asisõna laad
ja sihituseliste täienduste asemel seisawad lisandused, mil-
lega nad ka wahest üheks sõnaks kokku sulawad. (Wõrdle:
Rehte peksjad inimesed wäsiwad ruttu ja Rehe peksjad wä-
siwad ruttu); siiski wõiwad nende juures ka määrused
seista (*koolis käijad, wangis istujad*). Näited: *Unustab hoidja,*
tabab kinni püüdja. W. s. See laps on juba leiwa saaja.
Need mehed on puuraiujad. Ära ole tuuletallaja. See on pidaja
tõrss. W. See on hinge wõtja haigus.

215 §. Teonimed on täielised asisõnad, ainult on te-
gewiku teonimel (-mine muutel) enam tegewikuline ja
tehtawiku teonimel (-tus muutel) enam tehtawiku-
line tähendus (waata sõnaõp. 186 § täh.). Näit. *Õpetaja läheb*
loetamisele (läheb loetama). Lapsed lähewad loetusele (neid
loetatakse). Tal oli seal laste õpetamisega tegemist. Selle
õpetusega on mul olnud palju tegemist. — Enamasti ei
panda seda wahet tähele ja teonimesõnad esinewad tegu-
sõna asisõnastamistena wahel ühes, wahel teises muutes.
Näit. *Inimese tapmine, kauba ajamine, rehe peksmine; ewan-*
geeliumi kuulutus ehk kuulutamine.

1. tä h. Omastaw -mine muute ees on sihituseline, -tus muute ees enamasti aluseline. Wõrdle: *Rahwaäärata-mistöö ja rahwa äratustöö, laste õpetamine* (lapsi õpetatakse) ja *laste õpetus* (lapsed õpetavad). Aga ka siingi ei ole tähenduse wahe weel selgusele ilmunud.

2. tä h. Kuna ainult ühesilbiste tegusõna tüwede kohtolulistel peale sisseütleva, seesütleva, seestütleva ja ilmaütleva ka teisi käändeid on (*kõik ei ole saama päewad kõik aga on sööma päewad*), siis täidawad -mine muute käänded ka enamsilbiliste juures puuduwate kohtoluliste käänete aset. Näit. *Nägin teda seal istumas. Tema istumise ajal hakkas wihma sadama. Wangis istumise päewad on igawad. Saamise aeg = saama aeg.*

3. tä h. Tegewuse lõpetust awaldab ikka -mas muude, põhjusena esineb ikka -mine muute -st muude. Näit. *Ma tulen magamast. See tuleb magamisest. Ümberpöördult ei saa öelda.*

XII. Abisõnade tarwitamisest lausetes.

A. Määrsõnad.

216 §. Määrsõnu tarwitatakse lauses:

- a. määrustena (w. 64 § e)
- b. ka ütlusetäitena ja ütlustäitelisena määrusena (w. 36 § g ja 67 § 6)
- d. wahest alussõnana ja sihitusena; näit. *Mul on wähe aega. Seal on palju inimesi. Ta andis minule wähe aega.*

1. tä h. Määrsõnad täidawad wahest ees- ning tagasõnade aset, näit. *linna lähedal*; wahest ka omadussõnade aset ja esinewad siis ka lisandustena, näit. *alasti inimene* (w. ka 87 §).

2. Määrsõnad esinewad kõigi käänete wormides (w. Sõnaõpetus 229 §) peale selle weel erilõppudega (229 § ja 272 §).

B. Abisõnalised liited.

217 §. Liit abisõnu on Eesti keeles kolm: *-ki ~ gi, -ks ~ -s*, ja *ep ~ -p*, mille hulgast *ep* ilmub ka lahtiselt (Sõn. 227 § 6).

a. Liide *-ki ~ -gi* kõwendab lauses sõna, mille peale iseäranist tähelepanu juhitakse ehk mille peal on lause rõhk; enamasti toob ta eelkäiwatele tõendustele uue lisaks, sagedasti tähendab ta sedasama, mis abisõna ka.

Näit. *Minagi läksin sõtta. Minulgi on toas külm, saadik siis sinul. Tedagi ei olnud seal. Kas isagi nõndasamuti peaks tegema. Igale poole linnadesse ning küladesse ja kõigi warjulisematesse metsataludessegi oli sõjasõnum kostnud.*

Täh. Alalistena *-ki ~ gi* ühendustena esinewad sõnad: ükski, miski, mingi, keegi, midagi, kuigi (= kui ka) siiski (= siis ka).

b. Liide *-ks ~ -s* sisaldab küksõna, esineb *kas* asemel ja on selle lühendus. Näit. *Minaks (= kas mina) see olin? Ons palju weel ööd? Nõndaks sa minule wastad?*

d. Liide *ep ~ p* kinnitab tõendust. Näit. *Minap see olen (= Mina just see olen). See ep see on. Üks ep hobune tal ongi. Temap seda tegigi. Päike, kuu ja taewatähed needap Looja laululehed. Kreutzw.*

Täh. Peale tõendawa liite *ep ~ -p* esineb ka eitus selles wormis, ainult astub *-p* siis eitatawa mõiste ette. Näit. *See ep ole õige. See pole õige. Waata ka eitusi 141 §.*

D. Taga- ja eessõnad.

218. Kuna Eesti keele taga- ja eessõnad (wahekorrasõnad) esinewad arenemisel seisakusse sattunud asisõnade muudetena (nt. *ette, ees, eest, eele, eel, eelt* sõnast *esi; keskele, keskel, keskelt, keskesse, keskes, keskest* sõnast *kese-keset*), siis on iseenesest arusaadaw, et need sõnad oma täiendusteks nõuawad samu worme, mis asisõnule omased (lisandused). Taga- ja eessõnade täiendused ilmuwad siiski kõige enam omastawas ja osastawas käändes, millest esi-

mene enamalt jaolt käib tagasõna ees ja teine — eessõna taga (wördle *sõida mäe alla, alla mäge tuleb sammu sõita!*). Muidugi tuleb ka teisi ühendusi ette (*mäest alla, aknast läbi*). Ühes oma täiendustega esinewad taga ja eessõnad lauses määrustena. (W. 64 § f).

219 §. Missuguste käänetega missugused taga- ja eessõnad ühinewad, seda näitab sõnaõpetus (236 §). Kudas, kus ja millal taga- ja eessõnalisi määrusi tarwitada ja kus ja millal on parem nende eest hoiduda ja käänelisi määrusi tarwitada (wördle: *istub tooli peal ja toolil*), seda wõib üksnes õpetada elawa keele tarwitus ja osalt ka sõnaraamat.

Siin toome ainult näiteid taga- ja eessõnade tarwitamise kohta, iseäranis tähelepanemist juhtides nende lahenduse peale nende otsekohesest mõttest järgnewas täiendatud mõttes. Järgnegu nad siin tähestiku korras.

1. alla, all, alt.

a. tagasõnana: a. otsekohesest mõttes. Näit. *Koer poeb laua alla; ta magab laua all, ta tuleb laua alt wälja*; b. laiendat. mõttes. Näit. *Haige on tohtri all. Wang wiidi wahi alla. Süüalune sai kohtu alt wabaks.*

b. eessõnana: a. otsekoh. mõttes. Näit. *Ma jooksin alla tuule; ujusin alt wee*; b. laiendat. mõttes. Näit. *Ta on alla kolmekümne aasta wana. Ta waatab alt kulmu mu peale.*

2. asemele, asemel, asemelt.

Näit. *Ta tuli siia minu asemele tööle. Ta on teises peres minu asemel töös.*

3. ääre ~ äärde, ääres, äärest.

Näit. *Läks mere äärde. Kõrtsid seisawad tee ääres. Too kaewu äärest mu ämber ära! Ta lõi teda kõrwa äärde.*

4. enne. Näit. *Ta tuli siia enne kella kuut, enne lõunat, enne mind. Enne nelja aastat ei tohi hobust tööle panna.*

5. ette, ees, eest, eeale, eel, eelt. -s- käänded käsitawad paljast eesolemist, -l- käänd. P — sihilist eesolemist.

Näit. otsekoheses mõttes: *Ta on mu ees (tüliks). Ta käib mu eel. Ta tühib minu ette. Ta jooksis mu eele, et waremini päralt jõuda. Ta sõitis minu eel (meelega). Ta kadus mu silma eest. Täna kolme aasta eest sündis see.*

Näit. laiendat. mõttes: *Ta maksis wiiskümmend marka wõi naela eest (parem: naelast). Otsin selle riide kalli raha eest. Pea hoolt ta eest. Mis mina wõin selle ette. Ärge kartke minu ette (= pärast).*

6. hulka, hulgas, hulgast (= sekka, seas, seast).

Näit. *Ära tule meie hulka. Waata nr. 43, sekka j. n. e.*

7. ilma. Tarwitatakse, -ta (ilmaütlewa) käändega.

Näit. *Ilma temata; ilma loata; ilma ütlemata. W. ka 191 §.*

8. jaoks. Täidab sagedasti „tarwis“ aset, iseäranis kui asja ehk tegewuse sihi peale rõhku pannakse.

Näit. *Tõin need mänguasjad poja jaoks. Minu jaoks on see korter liiga väikene.*

9. järele — järgi, järel, järelt.

Otsekoh. täh.; näit. *Tema käib eel, mina sammun järele, käin järel. Jõulu järele tuleb Uus aasta. Poiss eksis mu järelt ära.*

Laiendat. täh.; näit. *See wald on Harjumaa järele (= kuulub Harju maakonda). Mul on kahju selle järele (parem: sellest). Ma teen su tahtmise järele. Saabas on jala järele, kuub — keha järele. Ta waatab siin korra järele — järgi.*

10. juurde ~ juure, juures, juurest.

Otsekoh. täh.; näit. *Tule minu juurde; ole minu juures; mine minu juurest ära! Jää meie juurde!*

Laiendat. täh.; näit. *Ma olen terwise juures (parem: terve ehk terwises). Ehituse juures läheb palju raha tarwis.*

11. kallale, kallal, kallalt.

Näit. *Koerad kipuwad inimeste kallale. Lambad olid kapsaste kallal. Ta läks ära töö kallalt.*

12. kaudu.

Näit. *Tee läheb mõisa kaudu. Kirjad lähewad Wiljandi kaudu* (mitte: „üle Wiljandi“ ega „läbi Wiljandi“). *Tuleme siia jalgteed kaudu. Laiendat. mõttes: Otsis käsi kaudu.*

13. kaupa.

Näit. *Otsin need kaustikud tüki kaupa. Olin seal ööde kaupa* (ikka mitu ööd järgimööda). *Kiwi läheb katki killu kaupa* (=kild killult).

14. kaasa, kaasas, kaasast.

Näit. *Tule minu kaasa. Minu kaasas on keegi wõõras. Ta läks mu kaasast ära.*

Wõõriti on öelda: minuga kaasas; wõib öelda kas minuga, ehk minu kaasas.

15. kätte, käes, käest.

Otsekoh. täh.; näit. *Anna kiri minu kätte. Raamat on minu käes. Sa saad raha tema käest.*

Laiendat. mõttes; näit. *Ära mine tuule kätte, wihma kätte, tuisu kätte! Ta seisab siin saju käes, päewa käes, tõmbe käes. Ta suri nende haawade kätte (ka haawadesse). Nõrkes nälja ja janu kätte. Wankri rattad kiiksuwad kuiwa käes. Ma küsisin, nõudsin, otsisin, kuulasin, otsin j. n. e. tema käest.*

16. kesk- keset, keskesse, keskes; keskele, keskel, keskelt.

Näit. *Ta seisab kesk (keset) pörandat. Astus meie keskele. Wendade keskes ei tohi olla riidu. Waikse metsa keskel (keskeset waikist metsa) seisis talu. Kesk talwel, külmal ajal.*

17. kiuste.

Näit. *Sa tegid seda minu kiuste. Teine teise kiuste. Wenelased panid selle määruse maksma eestlaste kiuste.*

18. kohta, kohale, kohas, kohal, kohast, kohalt.

Otsekoh. täh.; näit. *Pilw seisis metsa kohal. Rong jäi seisma ülekäigu kohale. Tõsta see tool laua kohta.*

Laiendat. mõttes (kohta); näit. *Seda öeldi sinu kohta. (sinust). Ta annab asja kohta (asjast) aru. Üks nael leiba nelja päewa kohta on liiga vähe. Lapse kohta (lapsele) on see töö liig raske. Mis tähendab see kulu suure mõisa kohta?*

19. kōrwa, kōrwas, kōrwast, kōrwale, kōrwal, kōrwalt.

Otsekoh. täh.; näit. *Ära sea ennast minu kōrwa. Seisa minu kōrwas. Ta kadus mu kōrwalt.*

Laiendat. mõttes; näit. *Wõttis lapse käe kōrwa. Widas hobust suu kōrwast. Kõrts seisab kiriku kōrwal. Andis silgud leiwa kōrwale.*

20. külge, küljes, ~ külles, küljest ~ küllest.

Otsekoh. täh.; näit. *See hobuäe äia külge kinni! Laud on põranda küljes kinni. Liist on laua küljest lahti tulnud.*

Laiend. mõttes; näit. *Tema elab meie küllest.*

21. läbi.

Eessõnana. Näit. *Tulime läbi metsa, läbi tuisu, läbi lume. Ütles seda nagu läbi une, läbi häda (pooleldi unes, hädas). Läbi õõ kestis pulm.*

Tagasõnana; otsekoh. täh.; näit. *Pugesime august läbi. Tulime metsast, lumest, weest läbi. Õõ läbi põles lamp toas.* Laiendat. mõttes: näit. *See sündis hooletuse läbi. Häda läbi saab inimene targaks. See raamat saadeti wenna läbi (= wennaga, mitte = wenna poolt).*

22. kunni.

Näit. *Kunni esimese postini. Kunni Jüri päewani.*

23. ligi (ligidale, ligidal, ligidalt, ligidasse).

Näit. *Ära tule minu ligi! Maja on metsa ligi. Mets on ligi maanteed ehk maantee ligidal. See sündis ligi seda aega (umbes sel ajal). Waenlased jõudsid raja ligi ehk ligidale. Leidsin need seened suure kuuse ligidalt.*

24. lähedale, lähedal, lähedalt, (lähedasse, lähedas, lähedast) = ligidale, ligidal j.n.e.

Näit. *Ta oli päris kodu lähedale jõudnud, kui vihma hakkas sadama.*

25. mööda (möödas).

Otsekoh. täh.; näit. *Ma tulin maad mööda, merd mööda, teed mööda, sihti mööda, põllu peenart mööda, metsa äärt mööda. Jookseb mööda nurke. Sõua mööda randa. Ta läks minust mööda, on minust möödas. Läksin õppimisega wennast mööda.*

Laiendat. mõttes; näit. *See ei läinud minu tahtmist mööda. Ta räägib suud mööda, meelt mööda. Ma aitan sind jõudu mööda.*

Tähele panna mõtte wahe; *merd mööda* (mere abil) — *mööda merd* (meri oli teeks). *Sõitsin mööda randa* (jõe, järve ehk mere wees) — *randa mööda* (maal). *Läksin teed mööda* (tee peal) *mööda teed* (tee oli sihiks). *Lähme mööda jälgi* (jälgede järele). *Lapsed käigu wanemate jälgi mööda* (jälgede sees). *Ajas warast taga mööda jälgi. Käis warga jälgi mööda* (jälgedes, s. o. tegi seda, mida waras oli teinud).

26. najale, najal, najalt.

Otsekoh. täh.; näit. *Redel seisab seinä najal. Sea redel seinä najale! Redel kukkus seinä najalt maha. Raugad käiwad kepi najal.*

Laiendatud mõttes; näit. *Nad elawad teine teise najal, wõõra abi najal wõib ta ainult oma talu pidada.*

27. ohtu, ohul ~ ohal.

Näit. *Selle ohul (läbi) odrad saawad walmis. W. See on linase riide ohtu (asetäitjaks). Teiste ohal (abil, najal, waral) ta õpib. Keegi on lapse ohtu, poisikese ohtu (alles laps, alles poisikene), teomehe ohtu (häda pärast teomees).*

28. otsa, otsas, otsast.

Otsekoheses mõttes; näit. *Ronis puu otsa; on puu otsas; tuli puu otsast maha. Riputa müts naela otsa! See*

põõsas kaswab künka otsas. Lind sööda poegi noka otsast. W. Leidsin selle kimbu kapi otsast.

Laiendat. mõttes; näit. *Laps on isa käe otsas. Kaswataadi leiwa otsas, eide piima otsas. W. Ma ei salli teda silma otsas.*

29. paiku (= umbes).

Näit. *Tulen teile reede paiku (= umbes reede). Põllutöö algab Jüripäewa paiku.*

30. päralt (= oma).

Näit. *See on minu päralt. Sinu päralt on riik ja wägi. Oma päralt korter.*

31. pärast. Tagasõnana omastawaga ja eesõnana osastawaga = peale omastawaga ehk „hiljem kui“, tagasõnana omastawaga = poolest, eest (laiendatud mõttes), põhjust näidates.

Näit. *Kolme nädala pärast; kolm nädalat pärast seda; pärast Jüri päewa. Ta tuleb pärast mind (hiljem kui mina). Jõudis koju pika aja pärast, — pärast pikka aega.*

Ma tulin selle waese pärast paluma. Ta wabiseb külma pärast. W. Rõõmustab teie kahju pärast (üle) W. Ma kardan tema pärast.

Wõrdle: *minu pärast ja pärast mind; selle pärast ja pärast seda.*

Pane weel tähele warjundusi: *Ära pahanda tema jutu pärast (üle). Kuub on keha pärast (järele). Pill hüüab jala pärast, mina tantsisin lusti pärast. W.*

32. päri (wastand: wastu).

Näit. *Sõudis päri wett, päri woolu, päri tuult.*

33. peale, peal, pealt (wastand: alla, all, alt).

Otsekoh. tähenduses; näit. *Ronisin ahju peale. Sinu koht on ahju peal. Too need asjad ahju pealt alla.*

Laiendatud mõttes tähendab peale omastawaga lisamist (=üle)— osastawaga = p ä r a s t osastawaga (w.31). Näit. *Peale*

selle = selle lisaks; *peale seda* = pärast seda. Ka ühendab ta sihelist määrust omadussõnaga; näit. *Ta on maias suhkrul peale, kange oma õiguse peale, kuri teiste peale.*

Weel teisi tähendusi on sõnadel *peale*, *peal*, *pealt*.

Näit. *Pealt tuule* (= pealt poolt tuule) *rukkid*. *Pealt põlve on jalg haige*. *Wiskasin peale tuule* (= päri tuult), *Ta puhkab töö peale* (= tööst). *Ta käib mu peale* (= sunnib mind), *räägib mu peale* (laimab mind). *Liisk langes tema peale*. *Selle aja peale* (= ajaga) *on töö ammu walmis*. *Ta tabati warguse pealt*. *Trehwas pihta hulga maa pealt*. *Hobune on selja pealt* (wast. kõhu alt) *must*. *Jõulust peale* (= alates).

Juhtumised, kus *peal* — *peale*, asemel parem on käändeline ütluswiis. Näit. *Ta on surma peale haige* (suremas haige). *Tegi seda oma kulu peal* (omal kulu). *Ta on mitme tarkuse peale* (mitmele tarkusele) *õpetatud*. *Kirjutas maja minu nime peale* (nimele). *Teie käsu peale* (käsul) *herra leitenant!*

34. pähe (= asemel).

Näit. *Ta wõeti kinni warga pähe*. *Müüwad tina hõbeda pähe*. *Asi jäi unustuse pähe* (= unustusse), *hooletuse pähe*.

35. *perra Tartu keeli* = *järele Tallinna keeli*.

36. pidi.

Näit. *Kättpidi talutama, ninapidi wedama, karwupidi kiskuma*. *Kaalusin asja kõikipidi läbi*. *Asi on igat pidi hulb*. *Asi ei lähe kumbagi pidi, wõiks üht pidi weel minna*. *Tema räägib kahte pidi*. Ühendused: *ettepidi taha-pidi, wäljaspidi, seespidi*.

37. pihta.

Näit. *Käputasin ukse pihta*. *Haamer käis naela pihta*. *Lõi kirwega puu pihta*.

38. piki (= mööda; wastand: põigi).

Näit. *Piki teed liikus suur killawoor*. *Otsisin kana piki talusid*. *Palgid tulewad piki jõge alla*. *Äesta põld piki wagusid!*

39. poole, pool, poolt.

Näit. *See tee läheb linna poole. Päwad lähewad surma poole. Linna pool sajab wihma. Tuul on ida poolt. Ma ei hoiu mõisa ega walla poole. Tulge ka wahest meie poole. Olin eila tädi pool külaliseks. Tulen aia poolt. Olen sinu poolt (wastand: wasta). Ta on waese poole (enam waene kui rikas) inimene, wana poole mees, laisa poole õppiija. Ühendused: siinpool, sealpool, seespool, siitpoolt, sealtpoolt, seestpoolt, seinapoole, wäljapoole, teise poole. Näit. Sõida siitpoolt aeda. Elab teisel pool ehk teine pool küla. Lõuna pool oli suitsu näha.*

Ebaeestiline on tegijat tehtiawikulistest ütelustes poolt abil ühendada, nagu: *See kiri on minu äia poolt kirjutatud (õige minu äia kirjutatud).*

40. poolest.

Näit. *Minu poolest wõid tulla. Toidu poolest oleme waesed. Teen seda sulle hea mehe poolest. Õiguse poolest on asi nii.*

41. põigi (wastand piki.)

Näit. *Põigi jõge, põigi lauda. Peksis põigi reisi. W.*

42. risti (ristati).

Näit. *Risti (wast.: põigi) esimest kundi tuleb korduskünd teha.*

43. saadik (= kunni ja „alates“).

Näit. *Jaanipäewast saadik (alates) sajab iga päew wihma. Jaanipäewast saadik (kunni Jaanipäewani) sadas iga päew wihma.*

Täh. Et wõõriti mõistmist kõrwaldada tuleks tagasõna „saadik“ ikka ainult tarwitada lõputermiini (kunni) mõttes ja aeg tähtaja käsitamiseks tarwitada „peale“ ehk lihtsalt ast: käänet. Näit. *Jaanipäewast peale sadus alati wihma. Jaagupi päewast saadik olid ilmad wihmased.*

44. sarna.

Näit. *Langes surnu sarna (kui surnu) maha. W.*

45. sekka, seas, seast (wördle hulka j. n. e. № 6).

Näit. *Ta astus rahwa sekka. Segasin otre kaerte sekka (hulka). Noppisin wäikesed suurte seest wälja. Eestlaste seas elab sakslasi. Kes on teie seast kõige õigem?*

46. selga (= pihta).

Näit. *Lõi kolm hoopu ukse selga.*

47. seltsi, seltsis, seltsist, (= sekka j. n. e. № 44).

Näit. *Wübin wõõra rahwa seltsis. Ma ei lähe hea meelega nende seltsi (= sekka).*

48. sisse, sees, seest.

Otsekoh. täh.; näit. *Wälk lõi puu sisse. Mähkis lapse suure rätiku sisse. Ühe päewa sees surid mõlemad lapsed. W. Ta on wiiekümne sees (käib wiietkümnendat aastat). W. Kauplemine kestab kaks nädalat kolmanda sisse. Ma ei näe sinu sisse.*

Laiendatud mõttes; näit. *Ütles minule seda suu sisse. Wöttis hinge seest.*

49. serwi.

Näit. *Höoweldab serwi laudu. Triigi serwi õmblust.*

50. taha, taga, tagant ~ takka ~ tagast.

Tagasõnana; näit. *Istuwat laua taha, taga. Asu mu selja taha. Ta elab pika maa taga. Ta käib meil aasta tagant. Seda lehma lüpstakse päewa takka.*

Laiendat. mõttes; näit. *Pane uks enese tagant kinni. (ka : enese taga). Andis seda perenaise tagant (teadmata). Ta warastab minu tagant. Mul on weel paar kopikat hinge taga.*

Eessõnana: näit. *Läks taha Tartut. See on taga linna. Kedagi taga selja laimama.*

51. tagasi.

Näit. *Lõi tagasi kätt teisele noaga sisse.*

52. tarwis (w. ka : jaoks nr. 8.)

Näit. *Mis tarwis see raiskamine? Tegin noa selle tarwis, et puud lõigata. Ta raius puud pliida tarwis.*

53. tasa.

Näit. *Ämber on täis ääre tasa. Lumi on aia tasa. Wesi tõusis kallaste tasa. Kaewikud on tehtud meeste pea tasa.*

54. teel. (= abil, waral).

Näit. *Kuiwatamise teel, truubitamise teel, äestamise teel, muldamise teel tehakse põld paremaks.*

55. tõttu (= pärast, waral, najal).

Näit. *Wili kaswab sõnniku tõttu. W. Õpivad teine teise tõttu. W. Hobune jookseb piitsa tõttu.*

56. üle.

Otsekoh. tähend.; näit. *Wesi tõuseb üle kallaste. Kuu paistis üle metsa. Metsa üle lagunes suits. See hobune maksis üle 30.000 marga. Käin siin tööl üle teise päewa. (= päewa tagant). Kui tuul ta üle käib, ei ole teda enam.*

Laiendat. mõttes: näit. *Seda sa tegid üle minu keelu, üle minu tahtmise. See on üle kõige hobune. Mul on hale meel sinu üle. Mis sa naerad lolli üle. Ta wihastas selle üle.*

57. ümber, ümbert.

Eessõnana ja tagasõnana. Näit. *Ümber õue wedelesid tööriistad (= seespool õuet). Õue ümber wedelised t. (= väljaspool õuet). Ümber õue (seestpoolt waadates) on aiad. Õue ümber (väljaspoolt waadates) on aed. Ümber aasta = aasta läbi; aasta ümber = umbes aasta. Hakkas ta ümber kaela, hakkas ta kaela ümbert kinni. Puu ümbert tuleb rohi ära niita. Wõta rätik ümbert ära! Ühendused: ümberringi, ümberkaudu.*

58. waele, wahel, wahelt.

Näit. *Tegi aia wäljade waele. Tõmbas mult leiwa tüki hammaste wahelt ära. Pääsin tema küünite wahelt.*

59. warale, waral, (najal, abil).

Näit. *Rauk kõnnib kepi waral. Ta elab näputöö waral. Teeb tööd ainult sunni waral. Ta jäi kerjamise warale. W. Jätsime lehmad talweks palja õlgede warale.*

60. *wastu* — *wasta*, *wastas*, *wastast*.

Wastu tarwitatagu sõbralises ehk ükskõikses mõttes, *wasta* — waenulises, *wastases* mõttes.

Näit. *Sõitsin külalistele wastu. Tee peal tuli mulle onu wastu. Sõjamehed tõttasid sissetungiwale waenlasele wasta. Wiska wastu maad. Lõi käega enesele wastu rindu. Lõi teda wasta silmi. Mehe süda jäi külmaks naise wastu ehk wasta. Silm silma wasta, hammas hamba wasta (ehk wastu). Walmistagem selle wastu! Ta on minu wasta. See on mu wasta tahtmist ehk tahtmist wasta. Laske meid seletada asja suud suud wasta ehk wastu.*

See talu seisab mõisa wastas. Kõrts kaotati kiriku wastast ära.

61. *wäel*, *wäele*.

Näit. *Ta on wäljas kuu wäel, särgi wäel, käiksete wäel. Ta wõttis enese särgi wäele. Ta teeb seda oma jõu wäel.*

62. *wiisi* (= *kaupa*).

Näit. *Käisin päewa wiisi seal tööl. Ta maksab palka rubla wiisi. Teeme kauba kuu wiisi!*

63. *wõidu* (wõrdle kiuste № 17).

Näit. *Teewad tööd teine teise võidu.*

64. *wõitu* (omaduse poolest millegi poole kalduw).

Näit. *Leib on hagana võitu. Hobune on laisa võitu.*

65. Mõndagi määrsõna wõiks ehk ka weel taga- ja eessõnade hulka lugeda; kuid meie oleme selle liigi hulka arwanud ainult need, mis peaaegselt ühinewad omastawa wõi osastawa käändega ehk mõlemaga. Näit. jäi wälja *h a a w a l* (*mees haawal, üks haawal*) ja *m. t.*

E. Sidesõnad.

220 §. Sidesõnad on kahesugused: rinnastawad ja alistawad. Rinnastawad sidesõnad seowad ühewäärilisi lauseid ja lauseosi, alistawad — ühendawad kõrwallauseid pealausetega (w. ka Sõna õp. 235 § ja Täh.).

221 §. Rinnastawad sidesõnad wõiwad olla:

a. ühendawad ehk köitwad (kopulatiivsed), nagu: *ja, ning, ka, -ki ~ gi, ega, nii hästi — kui, weel.*

Näit. *Isa ja poeg tulewad. Laps ning wana saab sest aru.*

Sina läed linna, ka mina tulen sinna ehk minagi tulen sinna. Ma pole seda näinud ega tahagi näha. Nii hästi wanad kui noored olid sel hommikul jalul. Oli seal noori mehi ja neiusid, weel wanu raukasidki näha.

b. eraldawad ehk lahutawad (disjunktiivsed), nagu: *ehk, wõi, kas — ehk, kas — wõi.*

Näit. *Hunt ehk susi on kiskja elajas. Mina ehk sina wõid seda teha. Need on hundi wõi rebase jäljed. Ma sõidan kas Tartusse ehk Tallinna. Kas olete linna elanik wõi maamees? Ehk = ehk wanemas keeles.*

T ä h. Ehk ühendab mõisteid, mis teine teise asemel wõiwad seista ehk ühel ajal wõiwad esineda, wõi — mõisteid, milledest ainult üks on wõimalik esinema. Näit. *Mina ehk sina s. t. see on ükskõik, kumb meist: Mina wõi sina — emb kumb meist wõib olla, aga mitte mõlemad. Kas tuled meile ehk mina tulen teile. Kas maksad raha wälja wõi ma wõtan hobuse tagasi. Küsklauseis ainult kas — wõi. Näit. Kas maksad wabatahtliselt wõi pean kohtu teel nõudma? Kas kuuled, mis ma räägin, wõi oled kurt? Kas räägid seda iseenesest wõi oled teistelt kuulnud?*

d. wastakohased (adwersatiivsed), nagu: *aga, kuid, waid, ainult, mitte ainult — wcid ka, muidu, muud kui, ometi, ometigi, kummatagi, siiski, jälle, taas.*

Näit. *Ma ostaksin, aga mul ei ole raha. Ma ei olnud seekord uitte haige, waid olin kodunt ära. Kõik olid seal; ainult mina puudusin. Mitte ainult mina ei puudunud, waid ka mu wend. Mine heaga, muidu ma wõtan kepi. Tema armastab tööd teha, mina jälle puhata. Waata ka 117 §. 3.*

e. otsuselised (konklusiivsed; põhjust, tagajärge otsust ilmutawad), nagu: *sest, sest et, sellepärast, siis, nii.* Näiteid waata 117 §. 4—8 alt, ja Täh., iseäranis kus kohta (lehek. 60).

f. seletawad|(eksplikatiivsed), nagu: *nimelt, sest*. Näit. *Wend oli suwel wäljamaal, wiibis nimelt Saksamaal. Tee oli porine, sest wihma sadas.*

222 §. Alistawad sidesõnad alistawad kõrwallauseid ja ühendawad neid pealausetega. Kõige tarwitatawam neist on:

a. seletaw *et*, millele sagedasti pealauses wastab sõna *see* korrelatiiwina (w. 133 §). Näit. *See oli tõesti wõõrastaw, et sa mind kartsid. Mis sellesse purutub, et mind süüaluseks peetakse, siis ei hooli ma sellest. Kõige enam esineb et* sihituslauseis, mida saab lühendada kanduwa ütluswiisi ehk lihtsa kesksõnalise järjestuse abil. Waata 144 §. 6, 145 §. 1 ja 213 §.

b. Teisi alistawaid sidesõnu saame liigitada selle järele, missuguseid kõrwallauseid nad alistawad. Nii esinewad

1. ajasidesõnadena: *kui, enne kui, kunas, kuna*. Näiteid waata 128 §. b.

2. põhjussidesõnadena: *sest et, et, kuna*. Näit. waata 128 §. d.

3. tagajärje sidesõnadena: *nii et, et nii —, et*. Näit. 128 §. e.

4. otstarbe sidesõnadena: *et, seks et*. Näit. 128 §. f.

5. tingimissidesõnana: *kui*. Näit. w. 128 §. g.

6. wastolupehmetawatena sidesõnadena: *ehk küll, et küll, kui ka, kuigi, olgugi et*. Näit. w. 128 §. h.

7. wõrdlussidesõnadena: *kui, nii kui, nõnda, kui, nagu, otse kui, otsegu*. Näit. w. 128 §. i.

8. Küsksidesõnadena: *kas, kas — wõi*. Näit. *Ei tea, kas ta tuleb. Ei saanud temalt küsida, kas ta tuleb wõi ei.*

F. Hüüdsõnad.

223 §. Hüüdsõnad esinewad suuremalt jaolt väljaspool ause kokkuseadet, ei ole siis lauseliikmed, waid lahtised hüüded, mis eraldi seiswalt ilmuwad wahest lause alguses, wahest lause lõpus, wahest ka lause liikmete wahel. Näit.

*Oh, kui rasked on mu päewad! Kukkus maha prantsi.
Säh, wõta! Aga, oh häda, üks oli lukus.*

1. Täh. Sagedasti täidawad hüüdsõnad küll ka määruste
aset. Wõrdle: *Koorem läks ümber karsumdi. Kukkus wette
sulpsti.*

2. Hüüdsõnade wiisil tarwitatakse wahest teisigi sõna-
tõugusid. Näit. *Näe imet, kui palju poisil rammu. Näed sa,
kus sa kisud (hobusele)!*

D. Lausete wahemärgid kirjas.

224 §. Elawas kõnes teeb lausete wahel wahet lause rõhk ja hääle tõus ning mõõn kõne jooksul. Kirjas tarwitatakse lausete lahutamiseks teine teisest kirja wahemärka, mida seatakse lausete lõppu ja sõnade wahele.

Terwete lausete eraldajaks teine teisest tarwitatakse peamärgina täppi ehk punkti (.), kõrwallausete eraldajaks enamasti kommat (,).

225 §. Täpp ehk punkt lõpetab nii hästi lihtlauseid kui laiendatud ja täiendatud lauseid. Näiteks:

1. *Mees läks metsa. Ehitas maja. Tegi katuse peale. Tõrwas katuse ära. Lind lendas katusele. Linnu saba jäi kinni.*

2. *Õuet piirawad aiad ja kõrwalised hooned. Nende wahelt küüb üks tee tänawasse, teine põllule, kolmas rohtaeda.*

3. *Wirgad inimesed hoiawad puhtad omad toad, kus nad elawad. Kes oma terwist kalliks peab, see muretsugu ka selle eest, et ta toas wärske õhk on.*

226 §. a. Täpi asemele astub küskmärk' (?), kui lihtlause ehk lauseliidu pealause on küsklause. Näited waata 13 § ja 111 § e.

b. Täpi asemele astub hüüdmärk (!), kui lause on soow-, käsk- ehk hüüdlause. Näited waata 11 §, 12 § ja 111 § b ja d.

Tähendus. Kui küsimine, käsk, soow ehk hüüdesinewad kõrwallauses, s. o. kaudsena kõnena, ei lõpe lause mitte küsk- wõi hüüdmärgiga, waid täpiga. Näit. *Minu käest*

küsiti, kas ma ei tahaks linna elama tulla. Talle öeldi, ta ärgu seisku siin asjata.

d. Täpi asemele astub komma, kui lauserinna mõtte poolest ühte kuuluwaid lauseid ei taheta liiga teine teisest lahutada. Näit. *Pea luges Tõnis raamatut, pea oli ta isale töö juures abiks, pea ta jooksis ruttu tööriistade järele.* Waata weel näiteid 93 §.

e. Täpi kohale ja täpi asemel seiswa komma asemele wõib ka kommapunkt ehk semikoolon (;) astuda, kui lauserinda pikemad laused kuuluwad, ehk kui mõtteid teine teisest tahetakse enam lahus hoida. Näited waata 95 ja 96 §. Seal wõib kõigis ; -ga lausetes ; asemel seista täpp. Otsi ka näiteid lugemisraamatust.

227 §. a. Komma on peajasaliselt kõrwallause piiraja. Kõik lauseliidus leiduwad kõrwallaused lahutatakse kommaga pealauseist ehk teistest lausetest, mida nad täiendawad. Näited waata 99—109 §§.

b. Komma lahutab ka laiendatud lausete laiendawaid liikmeid. Näit. waata 86 §.

d. Komma lahutab ka kiillauseid iseäranis otsekoheses kõnes. Näit. : „*Noh sõbrake, ütles töömees, „enne läheb päike looja, kui sa plonni walmis saad.*“

e. Lauselühendustest lahutakse kommaga absoluutne nimetaw. Näited waata 65 §.

Täh. Teisi lauselühendusi ei lahutata muudest lauseliikmetest, olgu siis, et lühendatud lause wäga pikk on. Kommaga lahutada tuleb sidesõna et: ga sünnitatud lausete kohal seiswaid sihtuslauseid, mis kaudist kõnet sisaldawad. Näit. : *Isa ütles, ta olewat kõik minu nimele kirjutanud.*

228 §. Peale täpi ja tema asemikkude — küskmärgi, hüüdmärgi, semikooloni — tarwitatakse weel järgmisi wahemärka: kaksiktäppi ehk kooloni (:), mõtlusmärki (—), juttumärka („—“), klambrid ((—)) ja täpistikku (. . . .).

Neist tarwitatakse :

Kaksiktäppi ehk kooloni:

1. lauserinnas, kus teine lause toob teises väljendatud öeldise põhjuse ehk tagajärje. Näit.: *Poiss jäi kooli hiljaks: ta ei olnud hommiku õigel ajal üles ärganud. Poiss oli kauaks magama jäänud: nüüd tuli ta hilja kooli.*

Tä h. Mõlemas näites võib kooloni (:) asemel seista semikoolon (;) ehk ka täpp.

2. laiendatud lauseis, kui kogumõiste jaod üles loetakse. Näit.: *Laadal oli näha palju kaupa: saapaid, nahka, puunõusid, riidet ja maiustusi.*

3. otsekohese kõne ees. Näit.: *Isa ütles: „Too mulle warnast mu kuub!“*

b. mõtlusmärki: 1. kooloni ehk semikooloni ehk ka komma asemel, kui järgmises rinnastatud lauses midagi üllatavalt öeldakse. Näit.: *Üheainsa wõttega täitis ta wormi, teisega lükkas siledaks, kolmandaga käänas ümber, koputas — ja sile plonn oligi laual. L. r.*

2. väljajäetud korratawa ütluse asemel. Näit.: *Mina armastan palju rääkida. sina — wait olla. W. ka 93 §.*

d. jutumärka: otsekohese kõne alguses ja lõpus. Näit.: *Poiss läks wihaseks ja ütles: „Küll ma su kätte saan, üks kõik kus kohal!“ „Miks sa seda temale kätte ei tasu?“ küsis koolisöber.*

3. ka kiillausete eraldamiseks. Näit.: *Juba tee peal — küllap wist sooja mõjul — hakkas kass nurru lööma.*

e. klambriid: 1. kiillausete eraldamiseks, nagu mõtlusmärka. Näit.: *Juba tee peal (küllap wist sooja mõjul) hakkas kass nurru lööma.*

2. juurdelisatud seletawate sõnade piiramiseks. Näit.: *Omastaw (Ladina keeli genitivus) esitab Eesti nimisõnade puhast tüwe.*

f. täpistikku: 1. kui sündmuse kirjelduses ehk otsekoheses kõnes mõnda jäetakse ütlemata, et lugeja seda ise edasi mõtleks.

2. Kui pikemat wahet tahetakse näidata jutustuse ehk kirjelduse järkude wahel.

Näiteid otsi lugemikust.

A. Asiregister.

Numbrid sõnade taga näitawad §§ ja nende osasid.

- Aasta-arwud 161 a.
abitegusõnad 67, 1 t.
abisõna määrused 66, 6.
abisõnalised liited 217.
abisõnalised täiendused 68, 2.
abisõnaline lisandus 70, 4; 87 j.
abisõnade täiendused 98 j.
abisõnade täienduslaused 127.
abisõnade tarwitamine XII.
absoluutne nimetaw 71; 74.
absoluutsed werbid 60, I t.
aegwormid 197.
ainemäärused 66, 7.
ainsus 163, 164 j.
ajalused 128 b.; 145, 3.
ajamäärused 66 j.
analüüsimine 8.
alaleütlew 56 j.; 67, 4. d, 2. 83 g;
184; 185.
alalütlew 67 d; 83 h; 184; 186.
alaltütlew 57; 83 i; 184; 187.
alistamine 104.
alistus 39; 104; 111 T.
alistusrühm 109; 111.
alistuswiis 130 j.
alistuw liige 109.
alus 3.
alusekandja 4.
alusetumad laused 29.
aluslaused 121.
alusrühm 4.
alussõna 5; III A.
arenenud lause 6.
arenemata lause 6.
arwsõnad 160.
arwsõnade tarwitam. 161.
asesõnad 162.
asisõna täiendused 69 j.
asisõnade tarwitam. 158.
Eesmärgi laused 128 f.
eessõnad 218 j.
eitaw kõnewiis 141.
eitaw lause 52.
eitus 142.
eitussõnad 141.
enneminewik 199, 2.
-ep (liide) 141; 217.
-gi (liide) 217.
Harutamine 8
hüüdlause 11; 129.
hüüdsõnad 223.
hõige 75; 168 t.
hõikkääne 75, 168 f.
Ilmaütlew 83 k. 191.
ilmaütlew täide 36 b.
isikutumad wormid 46, 2.
iseseisew lisandus 70, 1; 71;
144, 1.
iseseisew nimetaw 144.
järjekord lauses IX.
järjewahetus 154 j.
Kaasütlew 190. 83 l;
kanduw kõne 140.
kanduw lause 132.
kanduw ütluswiis 138; 139; 144;
146; 205; 213.
katkend lause 7.
kaudne kõne 138; 140.
keelawad tegusõnad 142, 5.

kella-ajad 161 d.
 keskmueetud 192; 206 j.
 kesksõnad 144 7; 206; 212 j.
 kesksõnaline järjestus 213
 keskütluwiis 206
 -ki (liide) 217.
 kiillause 114, 1 d.
 kindel ütluwiis 46, 2.
 kirjeldaw lisandus 79.
 kohalause 128 a.
 kohamäärused 66, 1.
 kohakäänded 179 j.; 189 j.
 kohtkääne 189.
 kohtoluline 41; 46, 3; 60; 92;
 144, 4; 208.
 kohtolulise sisseütlew (-ma) 208.
 kohtolulise seeütlew (-mas) 208.
 kohtolulise seestütlew (-mast)
 208.
 kohtolulise ilmaütlew (-mata) 208.
 kogusõnad 172.
 kord 46, 3 4 t.
 -ks liide 217.
 kuupäewad 161 b.
 käändelised täiendused 68, 1.
 käändeline lisandus 70, 2; 80. 83.
 käänete tarwitam. 167 j.
 käskiwi ütluwiis 46; 204.
 käsklause 12; 129; 137; 152.
 köide 19 T.
 küsklause 13; 129; 137.
 kõik — 46, 3, 3 t.
 kõrwallause 118 j. 156.
 kõrwallauseste alistuwiis 130 j.
 kõrwalliikmed 6.
 kõrwalsihitus 42; 56 j; 58.

Lahutamine 8.
 laiendatud alus 105.
 laiendatud ütlu 105.
 laiendatud täiendused 105.
 laienduslause 111 T.
 laiendusrühmad IV.
 lause 2.
 lausekatkend 7; 113.

lause katkestamine 114 d. 4.
 lauselaiendused V. 145 T.
 lauseliigid 9;
 lauseliit 111; 118 j.
 lauselisandus 117, 5.
 lause lühendused VIII.
 lauserind 110; 114 j.
 lauserühmad VI.
 lauserõhk 14.
 lause täiendused IV.
 lausete ütluwiis VII.
 liitabisõnad 217.
 liitkäänded 142; 167.
 lisandus 56, 1 t.; 69 j.; 90.
 lisanduselised laused 126.
 lisanduslause 125; 145, 6.
 lisanduste lisandused 102 d.
 lähtkääne 189.

Ma muude w. kohtoluline.
 -mas muude 96; 144; 147.
 -mata muude 96; 144; 147.
 minewik 199, 201.
 mitmeliikmelised täiendused 101 j.
 mitmus 31 j.; 163; 165.
 määrõlulised 209; w. ka määrõ-
 osastaw.
 määrõlulise seesütlew (-es muu-
 de) 144, 2: 209 b.
 määrõsastaw 36 e; 46, 3; 92;
 144, 3; 209 a.
 määrõseesütlew (-es m.) 144, 2.
 määrõõnad 216.
 määrõused 40 j. 64 j.
 määrõuselised laused 126.
 määrõuseline lisandus 67, 2; 94.
 määrõuselised sihitused 40, 1 t.
 määrõuselised täiendused 89 94; 97.
 määrõuselised täited 36 g.
 määrõõnalised täited 36 g.
 määrõuslause 124.
 määrõusnimetaw 67, 3.
 määrõuste määrõused 162 d.
 määrõusosastaw 43 T; 175 b.

määrussihitaw 43, 2 t.; 67, 2; 80.
määrussihitus 43, 2 t.
mõõdu määrused 66, 8.

Na muuteline lisandus 72 j.
nimelised omadussõnad 81 e, 3 t.
nimetaw kääne 168.
nimetaw lisandus 80.
nimetaw ütluswiis 192.
nimetawaline lisandus 80.
nimesõnade tarwitam. IX.
nimesõnaline sihitus 41, 42 j.

Olema 21.

olewik 51, 198.
olew k. 177. 72; 73;
olew lisandus 72. j.; 83 b
olukäänded 176 j.
olulised tegusõnad 63, 1. t.
omadussõnaline lisandus 70, 3; 84.
omadussõnalised asesõnad 84 b.
omadussõna täiendused 89.
omadussõna täienduslaused 126.
omadussõna tarwitamine 158; 159.
omandaja omastaw 81 a.
omandaw määrus 65, 67 d.
omastaw 169 j.
omastaw lisandus 82, 90.
omastaw täide 36 a.
osaalus 15 j. 22; 24 j.
osasihitus 44 j.; 48 j.; 52; 53.
osastaw 44; 171 j.
osastaw lisandus 82.
osasõnad 82, 1 t; 172; 173.
osatäide 33; 35.
otsekohene kõne 140.
otstarbe laused 128 f. 145, 2.
otstarbe määrused 66, 6.

Paarislaused 199 a.
paarissõnad 133.
paikade nimed 81 e 2 t.
paljas lause 6.
pealiikmed 6, III.
piiraja omastaw 81 e.
piiraw sõna 92.

pärisnimede lisandus 77.
pärisnimeline lisandus 71 d; 76; 78.
pärisihitus 42; 44 j.
pöördmuuted 192, 193 j.; 196.
pöördwormid 18.
põhjuslaused 128 d.; 145, 4.
põhjusmäärused 66, 4.

Rajaw k. 85 m.; 188.
rinnastamine 104; 107.
rinnastus 111 T.
rinnastus, seotud 115; waba 115.
rinnastusrühm 109.
rinnastuw liige 109.
rohkuse määrused 66, 8.

Saaw k. 23 b; 67, 1; 178.
saaw lisandus 83 a.
saaw täiendus 50 b.
saaw täide 35.
seesütlew 36 j; 57, 2; 180; 182.
seestütlew 57, 2; 83 f; 180; 183.
seestütlew täiendus 48 T.
seestütlew täide 36 d.
seotud rinnastus 115; 117.
sidesõnad 220 j.
sidesõnalised laused 132 b.
siduwad sõnad 131; 132.
sihilised määrused 40, 1 t.
sihilised tegusõnad 23 a; 43; 55 t.
sihimäärused 63; 66, 5.
sihilised täiendused 42; 89; 93.
sihitaw k. 29 t; 44; 45; 67, 2; 170.
sihitawa 2 wormi 45; 46.
sihitaw lisandus 80.
sihitaw täiendus 50 b.
sihitusomastaw 81 d.
sihilised täiendused 42; 89; 93.
sihitumad tegusõnad 43.
sihitus 41 j.
sihitused 40.
sihituskäänded 44 j.; 54.
sihituslaused 123; 145, 1.
sihitusomastaw 81 d.
sihituste sihitused 62, 102 T.;

-sihtkääne 189.
 -sihtlaused 145, 2.
 -sisseütlew 67, 5; 180; 181.
 -sisseütlew lisandus 83 d.
 -soowiw kõnewiis 46, 1. t.
 -soowlause 12; 129; 137; 155 d.
 -sõnade järg 150 j.
 -sõnade järjekord IX.

Tagajärje laused 128 e.
 tagasisihtiwad tegusõnad 55 t.
 tagasõnad 218 j.
 tegewik 194.
 tegewuse määratus 50.
 tegija määrus 65; 67 b, 169 b.
 tegija nimi 214.
 tegusõnaline lisandus 92 d.
 tegija omastaw 67 b, 81 b.
 tegusõnaline sihitus 41, 42 j.; 59.
 tegusõna tarwitamine XI.
 tegusõna täide 40, 2 t.
 tegusõna täiendused IV A.
 teguwiisi laused 128 e.
 tehtawik 4, 2; 195.
 teonimed 215
 teonime muuted 148.
 teonimisõnad 206; 214.
 teosõnad 207.
 tingimislauseid 128 g.; 145, 5.
 tingiw ütluswiis 201 j.
 tulewik 51; 198, 1 d ja 2 d.
 täiendatud lause 6.
 täiendused IV; 37 j.
 täienduslauseid 110 T; 111.

täiendusrühmad 103.
 täiendumiswiisid 68.
 täisalus 15 j.; 22 j.
 täisminewik 198, 2; 201.
 täissihitus 44; 48.
 täistäide 35.
 tüwikäänded 42; 167; 168 j.

Waba rinnastus 115; 116.
 wahelauseid 114, 1 d; 153.
 wahemärgid 224 j.
 wahendimäärused 66, 6.
 wastolupehmendawad laused
 128 h.
 wiisimäärused 66, 3.
 wäitlause 10; 129; 137; 152.
 wäljajäte 135; 146, 2 t.
 wõrdluslauseid 128 i.
 wõrdlusmäärused 66, 3 T.
 wõrdlusosastaw 175.
 wõrdlustäiendused 100.
 wõrdlustäide 36 h.

Ühildumine 30 j; 34; 85.
 ütlus 3.
 ütlusekandja 5.
 ütluseline lisandus 67, 3.
 ütlusetäide 19; 32 j.
 ütluslauseid 122.
 ütlusrühm 4.
 ütlussõna 5; III B.; 18.
 ütlustäiteline määrus 50 b; 56.
 4 t.; 67 a.
 ütluswiisid 136 j.

B. Ladinakeelsed nimetused.

Abesiiw = ilmaütlew (-ta).
ablatiiv = alalütlew (-alt).
absoluutne nominat. 71 ; 74.
absoluutsed werbid 60 1 t.
adessiiw = alalütlew (-al).
adwerbiaalid = määrused.
adwerbiaalakkusatiiv = määrus-
sihitaw.
adwerbiaalne datiiw 56.
adwersatiiv = wastakohane.
akkusatiiv = sihitaw.
allatiiv = alaleütlew (-le).
analüüs 8.
appositsioon = iseseisew lisan.
atribuut = lisandus.

Caritivus = ilmaütlew.
comitativus = kaasaütlew.

Dativus commodi 67 d, Täh. 95, 3.
dativus ethicus 67, d 2.
disjunktiiv = eraldaw.

Elatiiv = seestütlew.
eksplikatiiv = seletaw.
essiiw = olew kääne.

Faktiiv = saaw.
futuur = tulewik.
finaallaused = eesmärgilaused.

Genitiiv = omastaw
Genitivus auctoris = tegija omast.
genit. definitivus = piiraja omast.
genit. objectivus = sihitus omast
genit. possessivus = omandaja
omastaw.

Hypotaxis = alistusrühm.

Imperfekt = minewik.
imperatiiv = käskiw ütluswiis.
indikatiiv = kindel ütluswiis.
infinitiiv I = määrosastaw
infinitiiv II = kohtoluline.
illatiiv = sisseütlew.
inessiiw = seesütlew.
instruktiiv = määraw k.
intransitiiv w. = sihitumad, ab-
soluutsed werbid.
inversio = järjewahetus.

Kausaallaused = põhjuslaused.
komitatiiv = kaasaütlew.
komparatiivlaused = wõrdluslaus.
konditsjonaal = tingiw ütluswiis.
konditsjonaallaused = tingimis-
laused.
kongruents = ühildumine.
konklusiiw = otsuseline.
konsekutiivlaused = tagajärje-
laused.
kontsessiivlaused = wastolupeh-
mendawad laused.
koopula 193.
kopulatiiv = ühendaw.
koordinatsioon = rinnastus.
korrelatiivid = paarissõnad.

Lokaallaused = kohalused.
lokatiivid = kohakäänded.

Modus relativus = kanduw üt-
luswiis.

Nomen = nimisõna.
 nominatiiv = nimetaw kääne. !
 nominativus absolutus = abso-
 lutne nimetaw.
 nomina quantitatis 173.

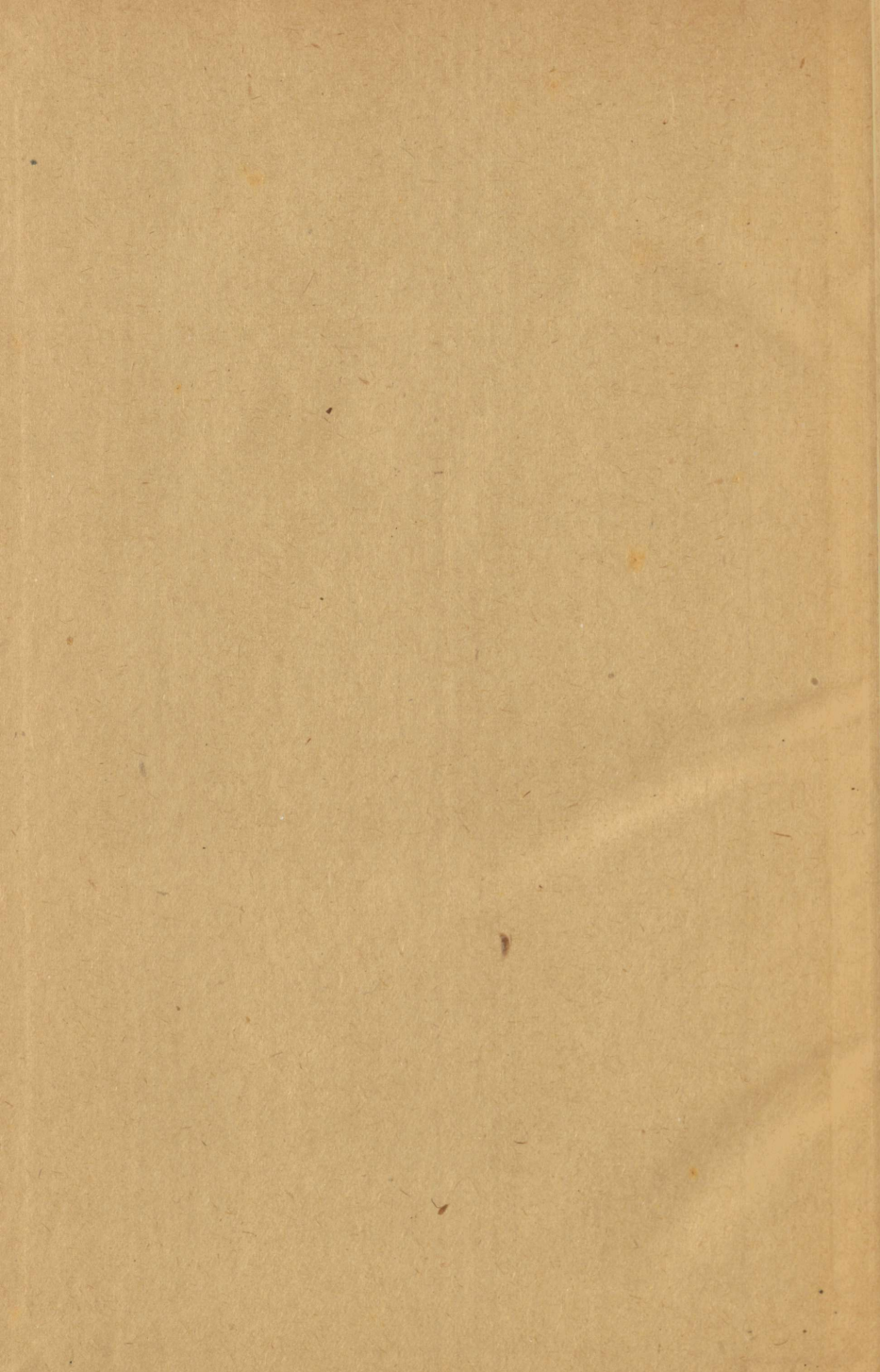
Objekt = sihitus.
 objektiiv 56.
 optatiiv = soowiw kõnewiis.
 oratio obliqua = kaudne kõne.
 oratio recta = otsekohene kõne.

Parataxis = lauserind p.
 artitiiv = osastaw.
 partitivus comparationis = wõrd-
 lew osastaw 175.
 partitiiv = kesksõna 206.
 partsiaalobjekt = osasihitus.
 partsiaalsubjekt = osaalus.
 perfekt = täisminewik.
 plusquamperfekt = enneminewik.
 prädikaat = ütlus.
 prädikatiiv = ütlusetäide.
 prädikatiiv adverbiaal = ütlus-
 täiteline mäarus.

präsens = olewik.
 praeteritum = minewik.
 Refleksiiv werbid = tagasisih-
 tiwad tegusõnad.
 rektsjoon 68.
 relatiivlaused = kanduwad
 laused 132.
 retooriline küsimus 13.
 Subjekt = alus.
 subordinatsjoon = alistus.
 substantiiv = asisõna.
 substantiva verbaalia 206 (teo-
 nimisõnad).
 Temporaallused = ajalused.
 totaalobjekt = täissihitus.
 totaalsubjekt = täisalus.
 transitiiwne werb = sihiline tegu-
 sõna.
 Verba declarandi et sentiendi
 146 §.
 verbum finitum = pöördwormid,
 pöördmuufed.
 vocativus = hõikkääne.
 Wokatiiv = hõikkääne, hõikaw k.

Wigade õiendus.

1. lhk.	2. rida	ül.	Ehitus	asemel	lugeda	ehitus.
5. "	6. "	"	X. peatükk	"	"	IX. peatükk.
5. "	11. "	"	IX. ptk.	"	"	D jagu.
7. "	4. "	"	alt A luse j. n. e.	ette	seada	täht D.
7. "	6. "	"	<i>Ema edewus</i>	järele	komma	maha kustutada.
9. "	11. "	"	"ei tawa"	asemel	lugeda	"eitawa".
12. "	14. "	"	ül. lauselisandused	asem. lug.	lauseliit	118 § j. j.
22. "	1. "	"	alt. Esimisel . . .	"	"	Esimesel.
23. "	16. "	"	ül. <i>rehet</i>	"	"	<i>rehte</i>
31. "	3. "	" §)	"	" 102 § a)
31. "	14. "	" 193 §)	"	" 210 §).
33. "	13. "	"	" Sihi ja otstarbe m.	ette	täiendada	Nõ . . . 5
44. "	16. "	"	alt. (määromastawas)	asem. lug.	(määrosastawas)	
45. "	1. "	"	ül. (seesütl.)	"	"	(seestütl.)
68. "	17. "	"	alt tuleb pealkirja algus	lugeda:	e. Pea ja kõrwall.	
88. "	13. "	"	ül. Ainust asemel	"	"	Ainsust.
112. "	7. "	"	alt. 299 §	"	"	209 §.

22

TÜ RAAMATUKOGU

10300015892310

A
3731

11